

Karin Anna Petersen
Staf Callewaert

Praxeologisk sygeplejevidenskab: Hvad er det?

En diskussion med det subjektivistiske og det
objektivistiske alternativ

Forlaget Hexis

Karin Anna Petersen og Staf Callewaert, Institutt for global helse og samfunnsmedisin, IGS, Det medisinske - odontologiske fakultet, Universitet i Bergen, 2009-2012

Praxeologisk sygeplejevidenskab: Hvad er det? En diskussion med det subjektivistiske og det objektivistiske alternativ

1. udgave 2013

ISBN: 978-87-992050-7-3

Forlaget HEXIS: www.hexis.dk

Fremstilling: BoD – Norderstedt, Tyskland

Bogen er indleveret af forfatterne til Forlaget Hexis og er trykt efter manuskript

Følgende er genoptrykt efter aftale med forlagene Akademisk og Frydenlund:

Callewaert Staf (1992): *Kultur, Pædagogik og Videnskab*, Akademisk Forlag, København, "Den videnskabelige praktik" pp. 156-160 samt "Andet udkast til en teori om praktikken (Outline of a theory of Practice)" pp. 168-195.

Callewaert, Staf, Martin Munk, Morten Nørholm, Karin Anna Petersen (red.) (1994): *Pierre Bourdieu. Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*, København, Akademisk Forlag Frydenlund, "Indledning", pp. 13-19 og "De tre former for teoretisk viden", pp. 72-108.

Alle rettigheder forbeholdes.

Kopiering af denne bog må kun finde sted på institutioner, der har indgået aftale med COPY-DAN, og kun indenfor de i aftalen nævnte rammer. Undertaget herfra er korte uddrag, f.eks. til anmeldelse.

Indhold

Forord, 7	
I. Målsætning: Hvad er praxeologi?	11
II. Undersøgelsens spørgsmål: Praxeologi eller fænomenologi som sygeplejevidenskabens videnskabsteori?	17
III. Bourdieus videnskabssociologiske analyse af Heideggers fænomenologi	33
IV: Sygeplejens erfaringsvidenskabelige objekt: En firkant af intersubjektiviteter inden for en struktur	39
V. Bourdieu versus Benner	51
VI. Kritik af fænomenologien opfattet som erstatning for en objektiv positiv videnskab	63
VII. Dan Zahavi, Merleau-Ponty, og Bourdieu: vejen ud af modsatningen kvantitativ-kvalitativ gennem det dobbelte brud.	67
VIII. Bourdieus eksplikation af det dobbelte brud som indgang til en praxeologisk videnskab	87
IX. Bourdieus opfattelse af videnskab	95
X. Resume af The Craft of Sociology	103
XI. Om artiklen Tre former for teoretisk kundskab	107
XII. Er sygepleje det samme som at yde patienten omsorg som svar på en etisk fordring, og er sygeplejevidenskab det samme som filosofisk etik?	155
XIII. Dialog med Kari Martinsens fænomenologiske omsorgsteori som et positivt eksempel på brug af fænomenologi	159
XIV. Opsummering af forskellige praktikteoretiske positioner	187
XV. Har den empiriske sygeplejevidenskab en egen metode forskellig fra alle andre human- og socialvidenskaber?	197

XVI. Sygeplejevidenskab og etik: en gang til	203
XVII. Hvad er lægekunsten/lægevidenskaben?	219
Litteratur	245
Bilag	269

Forord

Dette manuskript er blevet til under 2009-2012 som led i workshops, forskerskole og seminarrække for master- og ph.d.-studerende og andre interesserede ved forskergruppen PRAXEOLOGI, og fra faggruppen sygepleievitenskap, Universitet i Bergen, Det medisinsk-odontologiske fakultet, Institutt for samfunnsmedisinske fag, i dag kaldet Institutt for Global helse og samfunnsmedisin, Bergen, Norge.

Teksten er udarbejdet i et nært samarbejde mellem de to forfattere.

Gennem en ansøgning fra Institutt for samfunnsmedisinske fag bevilgede L. Meltzers høyskolefond 2010, oppstartsmidler på 150.000 kr. for professor i sygepleievitenskap, Karin Anna Petersen der tiltrådte januar 2009, og instituttet bevilligede yderligere småforskningsmidler 75.000 kr., hvorved der skabtes muligheder for også at knytte professor Staf Callewaert til forskergruppen Praxeologi og faggruppen sygepleievitenskap. Callewaert er en mangeårig samarbejdspartner, specialist inden for disciplinerne filosofi, psykologi, pædagogik og sociologi, introduktør af Bourdieu i Norden, med stor erfaring i vejledning af empirisk/teoretiske projekter for forskere inden for pædagogik og sygepleje, i såvel nationale som internationale studier.

Staf Callewaert har bidraget med forelæsninger, vejledning med master- og ph.d.-studerende samt forskere tilknyttet Praxeologi, som alt sammen er med til at danne et væsentligt grundlag for denne publikation.

Karin Anna Petersens samarbejde med Staf Callewaert begyndte 1985, i forbindelse med studier til magister (6 års teoretiske studier på Humanistisk Fakultet, København) og samtidig ansættelse ved Dansk Institut for Sundheds- og Sygeplejeforskning, siden ph.d.-studier (3 år på Sundhedsvidenskabelig Fakultet, Århus med vejledning fra Humanistisk fakultet København), parallelt med medvirken til opbygning af den første kandidatuddannelse i sygepleje i Danmark ved Aarhus Universitet. De uddannede kandidater kunne bl.a. fortsætte studierne om sygepleje til ph.d.-niveau ved indskrivning under Staf Callewaerts professorat ved faget pædagogik, Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik på Hu-

manistisk Fakultet i København, kaldet *Bourdieu-programmet*, hvortil Karin Anna Petersen også tilknyttedes med en vis ansættelsesprocent i en periode.

Samtidig etableredes det ekstramurale initiativ i Viborg i regi af sygeplejerskolen og pædagogseminariet, som finansierer af det initiativ der muliggjorde ph.d.-studierne for bl.a. sygeplejersker og pædagoger. Viborg Sygeplejerskole initierede også opbygning af en primært internetbaseret masteruddannelse i sygepleje i samarbejde med Deakin, Australien. På tidspunktet var der vacance i optag til kandidatuddannelse i Århus og stor efterspørgsel blandt sygeplejerskerne for et uddannelsesstilbud, da endnu intet kandidat og eller masterstudie i sygepleje havde fået fodfæste i Danmark, i modsætning til bl.a. Norge, Sverige, Finland og de anglosaksiske lande.

Det, som blev vigtigt i Bourdieureceptionen, er vedvarende at understrege at videnskabelig viden og indsigt og professionsviden og erfaring er to sider af samme sag, men ikke identiske. Det er i brudfladerne mellem de forskellige former for indsigt at ny viden opstår, på tværs af de bureaukratisk definerede discipliner, fag og fakultetsgrænser. Sociale praktikker, kulturel reproduktion og uddannelsesforskning har stået centralt i dette miljø¹.

Samtidig blev Karin Anna Petersen fuldtidsansat ved Uppsala universitet og Staf Callewaert tilknyttedes procentvis og der etableredes da på Uppsala universitet PIVO-programmet (Pædagogik med inriktning mod Vård och omsorg) og UPP-, senere ESEP seminar, der havde ph.d.-studerende knyttet til Bourdieuparadigmet i Uppsala, som af flere grunde med tiden blev til Praxeologi, PRAX's 'socioanalyse-seminarier', og hvortil det nordiske ETHOS-netværk også var knyttet. November 2012 afsluttedes netværket med forelæsninger af Staf Callewaert om Bourdieus praxeologiske tænkning og teori om staten, og et nyt Nordisk praxeologisk netværk konstitueredes².

Til gruppen Praxeologi ved universitet i Bergen er også knyttet før-

1 Petersen, Karin Anna (2001): *Praktikker i erhverv og uddannelse – om pædagogiske og sundhedsfaglige praktikker*, Akademisk, 725 p.

2 <http://www.praxeologi.edu.uu.se>

steamanuensis Jeanne Boge. Hun har deltaget i seminarier og workshop under 2010 og er blevet deltidsansat siden januar 2011-2014. Jeanne Boges tilknytning til forskergruppen Praxeologi og faggruppen sygepleievitenskap har haft uvurderlig betydning også for arbejdet med dette manuskript. Jeanne Boge er kommet med centrale indspil af betydning for det endelige manus udformning. Ligeså har det første hold af master- og ph.d.-studerende og alle de deltagende fra de skandinaviske lande med deres spørgsmål og kritiske kommentarer befrugtet diskussionerne og dermed været med til at løfte udformningen af dette manuskript³.

Tak også til lektor Birgit Lynggaard, cand. cur. og lektor Ingeborg Ilkjær, cand. mag. et ph.d. og lektor Inga Axelsen, MPH et ph.d., for stor hjælp med korrekturlæsning og kommentarer til denne tekst, Ingeborg Ilkjærs ph.d.-arbejde blev den direkte anledning til at seminarierne tog en vis form, men størst TAK rettes til Morten Nørholm som efter alle andre har læst manuskriptet har bidraget med en sidste finpudsning og redigering af teksten på baggrund af hans special kundskaber omkring Bourdieu og hans egne professionsstudier, som bl.a. omfatter studier af uddannelsesevalueringer og sygeplejevidenskab foruden hans tilrettelæggelse af en række tekster fra Bourdieu-KUA miljøet til udgivelser på universitetet og på forlag i Danmark.

Sidst tak til forlaget HEXIS som nu gennem mere end 10 år har givet rum for publicering af studier med et praxeologisk approach hvor Marianne Høyen og Kim Esmark har haft centrale roller for at de projekter blev mulige.

3 <http://www.uib.no/fg/praxeologi>

I.

Målsætning: Hvad er praxeologi?

Som ord og begreb er termen ”praxeologi” taget fra en berømt artikel af Bourdieu om tre forskellige former for teoretisk viden, den fænomenologiske, den praxeologiske og den objektivistiske, hvor Bourdieu vælger at betegne sin egen empiriske videnskab sociologi som praxeologisk vedrørende dens videnskabsteoretiske status⁴. Vi skal senere kommentere denne artikel, men vi vil med det samme markere, at når en ny professor i sygeplejevidenskab har valgt betegnelsen ”praxeologi” for sit virke på Institut for global helse og samfunnsmedicin, så har begrebet på én måde samme betydning som hos Bourdieu. Sådant at forstå at praxeologi angiver den videnskabsteoretiske status af den empiriske sygeplejevidenskab, som søges etableret til forskel fra på den ene side en fænomenologisk sygeplejevidenskab og på den anden side en medicinsk eller endda objektivistisk sygeplejevidenskab. Men det betyder så også, at dels handler det ikke om en sygepleje sociologi, men en selvstændig sygeplejevidenskab, dels regnes der med praxeologi med noget mere, end Bourdieu anser for at være væsentlig for hans sociologi. For Bourdieus sociologi omfatter ikke per se handlingsanvisninger for praksis. Når vi her bruger begrebet praxeologi for at betegne en særlig form for sygeplejevidenskab, er ambitionen ikke kun at arbejde med sygeplejevidenskab som videnskab OM sygepleje, men også FOR sygepleje som praksis, dog adskilt fra videnskaben OM. Hvilket betyder, at overvejelserne er relevante ikke kun for forskningen, men også for grunduddannelsen og praktikken om end på forskelligt vis.

I sygeplejeverdenen findes derimod et irriterende sprogbrug. Man taler om teoretisk sygepleje og klinisk sygepleje og da ofte for at understrege, at det er den kliniske sygepleje, som er det centrale, som er moder til al indsigt.

Sprogbruget er irriterende fordi klinisk sygepleje er en tautologi, hvor

4 Bourdieu, Pierre (1994): ”De tre former for teoretisk viden”. In: Callewaert, Staf, Martin Munk, Morten Nørholm, Karin Anna Petersen (red.): *Pierre Bourdieu, Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*, Akademisk Forlag, pp.72-108.

man to gange siger samme sag i et udtryk, mens man forventer sig, at det ene udtryk nærmere belyser det andet og siger noget nyt. Klinisk sygepleje er det, som en sygeplejerske gør. Men klinisk er et fint ord, som måske skaber association til medicin og derfor til videnskab. Man har en lignende skelnen i psykologi, når man skelner mellem almen psykologi eller nogle gange eksperimentel psykologi og klinisk psykologi som to fag eller videnskaber, hvor den sidste er det speciale som handler om behandling af psykisk syge. Men i dette tilfælde handler det om to forskellige videnskaber: i det første tilfælde om forskellen mellem en teori eller videnskab og i det andet tilfælde en virksomhed som denne videnskab er tænkt at kunne vejlede. Det er det dogme, at handlingsanvisninger kan udledes fra en videnskabelig forklaring, som vi vil bestride med Bourdieu i ryggen. Hvilket dog ikke betyder at denne videnskab OM sygepleje ikke vil være indirekte relevant FOR sygepleje praksis.

Vi har ofte understreget at vi med praxeologi mener en karakteristik af en empirisk videnskab, som handler om behandling og pleje og omsorg af syge mennesker generelt sammen med andet personale, hovedsagelig lægerne, men også fysioterapeuter etc. Og da kunne man måske tænke sig, at teoretisk sygepleje er denne videnskab, men måske i en anden fænomenologisk eller objektivistisk variant (med objektivistisk mener vi det, som man ofte fejlagtigt kalder for positivistisk eller naturvidenskabelig).

Men der findes yderligere en nuance i alt det her, når man siger, at ”praxeologisk” præcis som fænomenologisk eller objektivistisk er en videnskabsteoretisk karakteristik, ikke direkte en karakteristik af den praktiske, eller som man siger i miljøet, den kliniske virksomhed og derfor heller ikke direkte det, som sygeplejerskeuddannelsen skal beskæftige sig med. Fordi i en praktikeruddannelse skal man ikke lære en lære, men lære at gøre tingene. Men det, som man med karakteristikken praxeologisk vil udtrykke, er først en egenskab ved en videnskab OM en praktik, og i anden omgang en egenskab ved en videnskab FOR en praktik, som dog ikke udledes fra videnskaben OM, men refererer til den som én af de mange kilder for en diskurs som ledsager/vejleder opfindelsen af det, som bør gøres. Siden skal det jo gøres, og det er ikke videnskab, men praktik.

Videnskaben FOR er ikke videnskab i samme mening som videnskaben OM, som er en objektiv beskrivelse, forståelse og kausal forklaring

af menneskelig praktik, med udgangspunkt i det fuldbyrdede værk, i ”opus operatum” som man sagde i middelalderen. Videnskaben FOR er derimod den intellektuelle øvelse at ledsage opfindelsen af denne praktik i konkrete situationer, ”modus operandi” som man sagde, som må tage hensyn til og kombinere viden om alle parametre, tid, rum, menneskelige og materielle ressourcer, opgaven og sandsynligheden af, at det kommer til at virke, osv. I den sammenhæng er den videnskabelige forklaring af det, som blev gjort, af det, man plejede at gøre, derfor kun én af de mange referencer at regne med. Og endelig skal det jo gøres, det er det helt tredje, det betænkte, det konstruerede skal føres ud i livet, overvinde materialitetens og humanitetens massive modstand. Først når det er gjort, ved man, hvad det handler om.

Og hvad så med uddannelsen af praktikerne? Vel, de skal have været igennem alle tre former for viden, og vide/kunne OM og FOR og ”føre ud i livet”. Fordi det er det, man altid har kaldt teori og praktik og umuligheden af at føje dem sammen. Dvs., at vi taler for en sygeplejerskegrunduddannelse som omfatter både viden OM, og viden FOR og praktikvejledning (som ikke skal være ”klinisk undervisning”). Og det kan ende med, at det også foranlediger en refleksion over de sidste grunde. Bourdieu, som ellers er meget forsigtig med indblanding af filosofi i empirisk videnskab, signalerer selv i ”Pascalian Meditations”⁵, at til sidst kan denne videnskab ikke efterfølgende undgå at reflektere over sine implicite antropologiske/ontologiske antagelser om, hvad mennesket er for et væsen.

Alt dette kan blive meget kompliceret specielt i konfrontation med fænomenologisk filosofi som inspiration, som mener, at sygeplejens filosofiske forståelse udfolder sig ud af den praktiske erfaring, hvor den allerede er implicit nærværende, i visse versioner, uden at behøve at gå igennem en objektivisering af den subjektive sanselige erfaring for også at eksistere som teori.

Måske ville nogle mene, at den praxeologisk sygeplejevidenskab primært kun angår forskningen og i så fald også forskeruddannelsen, ikke praktikken eller grunduddannelsen.

Vi deler ikke den opfattelse. Lad os se på det helt pragmatisk. Når det

5 Bourdieu, Pierre (2000): *Pascalian Meditations*, Cambridge, Polity Press.

gælder grunduddannelsen, må man konstatere, at teoridelen af uddannelsen har et stort fag som hedder sygepleje, som ligger ved siden af de medicinske og sociale/humanistiske fag, som optager cirka en tredjedel af teoridelen. Dette ”sygeplejefaget” må være fagets ”lære”, som undervises af lærere, som minimum har en kandidateksamen og/eller en masters degree, dvs. som forsker i uddannelsen, men som traditionelt alle har svært ved at sige, hvad netop dette kursus skal handle om: I den senere tid er det blevet til, at man med ved hjælp af et computerprogram lærer sig at finde den rette fremgangsmåde for alle konkrete interventioner, såkaldt evidensbaseret praksis. Vores forslag derimod ville være, at grunduddannelsen skal initiere de kommende praktikere først og fremmest i sygeplejevidenskab, dvs. i en kritisk selvforståelse af faget samt naturligvis i de basale praktiske fremgangsmåder. Sagt på en anden måde: Naturligvis behøver de studerende på grunduddannelsen ikke at eksamineres ud fra en tyk bog alene om: ”Hvad er praxeologisk sygeplejevidenskab”, man behøver selvfølgelig også gøre sig tanker om, hvordan virksomheden er, når den er rigtig.

Man skal også huske, at begrebet praxeologi kommer fra Bourdieu som karakteristik af hans måde at bedrive socialvidenskab på og som én af de tre fremtrædende måder at skaffe ”teoretisk kundskab” på. Han mener ikke med praxeologisk kundskab den praktiske kundskab, som praktikerne anvender ved gennemførelse af interventionen, men karakteristikken af en meta-refleksion over denne intervention/praksis, men det er vist også tænkt, at den som gennemfører interventionen skal kunne bære på den meta-kundskab og ikke kun bære på den implicit i sin praktiske kyndighed.

Interessant nok har man i Norge ved en revision af rammeplanen indført et særligt fag videnskabsteori og metode og etik, mod skolernes vilje, men under pres fra regeringens centraladministration, i effektivitets øjemed, så sygeplejerskerne ved, hvad de har at holde sig til. Men uddannelserne har svært ved at motivere eleverne til at interessere sig for den meta-refleksion og giver faget en anden drejning, fx at situere en bestemt tradition af sygeplejerskeuddannelsen eller sygeplejepsis, som fx de diakonale institutioner jf.t med de sekulære skoler⁶. Dvs.,

6 Sortland, Oddrunn Elin (2011): *Vitenskapsteori og metodelære i sykepleierutdanningen. En studie av tilblivelsen av vitenskapsteori og metodelære i bachelorutdanningen i sykepleie, og fagenes fremtreden ved to sykepleieskoler gjennom fagplaner og*

som så ofte er det de pædagogiske behov og muligheter, som bestemmer over et fagelementets drejning⁷.

intervju i 2010-2011 og studentenes bacheloroppgaver 2010, med avsett i Bourdieus teori- og begrepsgrunnlag som analytiske verktøy. Masterprogram i helsefag, Sykepleievitenskap, Forskergruppen Praxeologi, Institutt for samfunnsmedisinske fag, Det medisinsk-odontologiske fakultet, Universitetet i Bergen, 100 p.

- 7 Wenche, M. Sortvik (2011): *Sjuepleiaren som akademisk aktør – kva er sjuepleievitenskap? Eit studie om korleis sjuepleievitenskap materialiserer seg ved fokus på vitenskapsteoretiske aspekt ved masteroppgåvet innan sjuepleievitenskap ved universitet i Bergen, med avsett i Bourdieus praxeologiske teori og omgrep. Korleis kan det system av relasjonar som framkjem og som strukturerer sjuepleievitenskap på eit visst tidspunkt forståast ut frå historiske og kontekstuelle forhold?* Masterprogram i helsefag, Forskergruppen Praxeologi, Institutt for samfunnsmedisinske fag, Universitetet i Bergen, 169 p. incl. bilag.

II.

Undersøgelsens spørgsmål: Praxeologi eller fænomenologi som sygeplejevidenskabens videnskabsteori?

Udgangspunktet er, at vi prøver at grundlægge og lære fra os en sygeplejevidenskab som en human- og social erfaringsvidenskab, dvs. som noget andet, end det, man plejer at foreslå som fundament, nemlig

1. Den unikke praktikerviden og en fænomenologisk-filosofisk eksplicitering, muligvis i kombination, eller
2. En empirisk videnskab som læner sig op ad faget medicin og såkaldte naturvidenskabelige/positivistiske metoder, som i virkeligheden er hentet fra empirisk eksperimentel psykologi, såsom de dobbelt blinde kontrollerede forsøg.

Desuden forsøger vi at udarbejde en videnskab, som adskiller sig fra den såkaldte medicinske videnskab, hvilket i sig selv er en svær operation, eftersom de lægelige diskurser stadigvæk i praksis er de dominerende i sundhedsammenhæng. Der findes en social- og kulturel magt og et hierarki indlagt i den professionelle organisation af arbejdet, som stadig har lægen/erne som overordnede faglige ledere, og som involverer læger og sygeplejersker (blandt andre) i forskellige former for samarbejde, under og overordning osv. Eftersom der ikke findes en klar arbejdsdeling mellem behandling og omsorg i de forskellige praktiske sammenhænge, og i forskellige former for teori-udvikling, så det er lægen og hans diskurs, som har det sidste ord⁸.

Det har også at gøre med, at 'medicin' som fag snarere er en systema-

⁸ Dybdahl, Kari-Lise (2011): *Når kroppen endres... En kvalitativ studie av kvinnelige pasienters hverdags erfaring med kroppsendringer ved revmatisk sykdom*. Masteropgave, Masterprogram i helsefag, Studieretning sykepleievitenskap, Seksjon for sykepleievitenskap, Forskergruppen Praxeologi, Institutt for samfunnsmedisinske fag, Universitetet i Bergen, 113 p.

tiseret kunst-viden relateret til procedurer som kontrollerede eksperimenter, og naturvidenskabelige fag såsom biokemi osv. Ofte med det udtalte krav om at være den 'egentlige' videnskab eller i hvert fald inden for sundhedsområdet, og en professionsviden som skal have en ledende moralsk og politisk rolle i styringen af samfundet overhovedet. Den type af krav anser vi for at være ubegrundede, men her interesserer det primært ikke at gå ind i den diskussion, jf. Pierre Bourdieu: *Homo Academicus*⁹.

At vi går ud fra, at vi skal gøre noget andet end at opsamle praktisk erfaringsviden hos en praktiker, og i stedet udarbejde videnskab, beror på overbevisningen om, at det kan bevises, at praktisk erfaringsviden har en bestemt perspektivering, som gør, at den ikke maximalt er objektiv. Med objektiv mener vi ikke, at man kan nå den absolutte sandhed om noget, men at man har indbygget alle de brandvægge, som beskytter vor videnskabelige viden fra parts- og partiske perspektiveringer ved præcist at fremtrække og klarlægge, hvordan sådanne perspektiveringer indvirker på konklusionerne og på beslutninger. Dvs., vi beder om en erfaringsvidenskab, fordi praktikernes viden alene ikke slår til. Hvis det var sådan, at det er praktikerne, som ved det hele, behøvede man jo bare at spørge praktikerne på en måde, som tillader dem at i-tale-sætte deres viden. Dette kan måske være en vigtig del af en omsorgsvidenskab, men næppe det hele. Eller hvis praktikerne sad inde med en tavs viden, som man bare behøvede at sætte ord på, for at man skulle have en empirisk omsorgsvidenskab. Det kan nemlig heller ikke være det hele, bortset fra at det måske er en firkantet cirkel at påstå, at en per definition tavs viden kan forvandles til eksplicit viden med videnskabelig stringens. Bl.a. i den sammenhæng har man påberåbt sig fænomenologien for at komme videre.

Hidtil har vi signaleret tre problemer:

1. En empirisk human/social videnskab, der stræber efter at beskrive og forklare humane/socialle fænomener, men som pga. sin egen teoretiske logik ikke kan anvendes for at udlede praktiske direktiver, som har en helt anden logik

9 Bourdieu, Pierre (1996): *Homo Academicus*, Brutus Östlings Bokförlag, Symposium, Stockholm, Sverige og Bourdieu, Pierre (1988): *Homo Academicus*, Polity Press.

2. Vi behøver en empirisk omsorgsvidenskab ud over praktikernes tavse eller eksplicite erfaringsopsamlinger eller filosofiske refleksioner i emnet, fordi vi har brug for empiriske beskrivelser, forståelse af fænomenerne, men også videnskabelige kausale forklaringer, det hele med så stærke brandvægge som muligt. Hvilket bl.a. kommer til at medføre, at vi må udvikle en stærk videnskabsteoretisk påpasselighed som Bourdieu siger det

3. Det kan meget vel være, at vi også behøver systematisk opsamling af praktikernes erfaringer på den ene side, og en filosofisk ontologi om menneske og samfund, sygdom og sundhed, behandling og omsorg på den anden side. Men ingen af delene kan erstatte denne videnskab. Det kan også meget vel være, at vi også behøver et videnskabeliggjort systematisk konstruktionssarbejde af vejledning for opfindelse af praktiske handlemåder, som ikke bare er rigtige, men omkostningseffektive, humane, sociale osv. Dvs. en slags videnskabeliggørelse af pleje og omsorgspraktikken. Men den har en egen praktisk logik, der adskiller sig fra den teoretiske forklaring, som er en kritik af doksa, den officielle hverdagsforståelse.

Så spørgsmålet er, hvordan vi kan få en empirisk omsorgsvidenskab af samme type som litteraturvidenskab, lingvistisk, psykologi, pædagogik eller sociologi. Bemærk, at vi taler ikke om en litterær, psykologisk, pædagogisk eller sociologisk sygeplejevidenskab, men om sygeplejevidenskab kort og godt.

Men da har vi et fjerde problem, som er lige så gammelt som human- og socialvidenskaberne, men som er et ikke-problem, et falsk problem med to dimensioner: Skal denne videnskab være kvantitativ eller kvalitativ, subjektiv eller objektiv, statistisk signifikant, repræsentativ eller case study-agtig, reliable og valid osv, bruge observation, interview eller spørgeskema som sin metode? Svaret er, at alle eksklusive valg er problematiske, alt dette kan gøres mere eller mindre fornuftigt.

Vi har dog endnu et preliminært spørgsmål at afklare. Et stort problem

opstår, fordi man ofte ikke skelner mellem videnskab OM pleje og videnskab FOR. Videnskab om pleje beskriver de praktikker, som går under den betegnelse, på en kritisk måde, dvs. ikke sådan som praktikerne selv beskriver den, men alligevel forstår dem begge indefra, som *modus operandi*, som subjektiv virksomhed, og udefra, som *opus operatum*, som fuldbyrdet praktik anskuet og forklaret i relation til alle de relevante parametre i konteksten; en anskuelse som ikke sammenfalder med den handlendes intention eller forestilling om handlingen, men til sidst forklarer, hvorfor handlende er/bliver gjort sådan, som det er. Videnskab FOR praksis burde man måske ikke kalde for videnskab, men snarere for den viden som vejleder praktikken¹⁰.

Det er i sidste instans praktikerne, som opfinder/udfører sin praktik, vejledt af ubevidste, førbevidste og bevidste orienteringer, som melder sig ved opgaven: I det moderne sundhedsvæsen er nok dels de ubevidste og førbevidste orienteringer miskendte, for praktikken er i detaljer foreskrevet, som om den genereres ved at følge disse forskrifter. Det betyder, at virksomheden er teknokratisk og bureaukratisk planlagt, ledt og udført. Den enkelte praktiker har ikke længere på noget niveau den autonomi, som hører professionen til, han/hun er tænkt at være alene om at udføre et partitur, som systemet har skrevet. Professionalisme består da i at kunne udføre dette partitur maksimalt korrekt, effektivt, og ansvarsfuldt. I den senere tid er det paradoks blevet endnu mere vendt op og ned af den såkaldte "evidence based practice" som den foreskrevne og alene tilladte. De kampagner for at få indført den model understreger, at meningen er at forhindre at praktikken er orienteret af erfaring, erfaringsopsamlinger, af tradition, af skøn. Med ordet evidens suggererer man, at i stedet må en videnskabelig evidens indtræde. Dette er naturligvis ikke helt nyt. Længe er det hændt, at man har opfattet handlingsvidenskaberne, som videnskaber, der grundlægger og giver handlingsanvisninger til praktikken. I værste fald har man antaget, at man kunne udlede handlingsanvisninger fra en videnskabelig beskrivelse og forklaring af et fænomen eller en praktik. Sociologien har da fx til opgave at beskrive og forklare de forekommende sociale relationer, deres maximer/normer/regulativer og anomier/patologier, hvilket gør, at man ved hvad man kan/skal gøre for at få dynamikken på ret køl igen. Eller politiker/forvaltningen giver direkte handlingsanvisninger og kalder

10 Petersen, Karin Anna (1995): "Kunst, praksisteori og videnskab". In: *FS 13/ NYT* nr. 1. Faglig sammenslutning af Sygeplejersker beskæftiget med Onkologi. Århus, pp. 34-45

proceduren for videnskabsbaseret fordi procedurer lånt fra videnskabeligt arbejde er involveret.

Habermas har i sin ”Samhällsvetenskapernas Logik”, fra 1979 (svensk 1988 Daidalus, Göteborg)¹¹ arbejdet med følgende opdeling. Først skelner han mellem natur- og kulturvidenskaberne. Blandt de senere mellem sociologiske og historiske (den enkelte unikke handling/hændelse og dens præmisser). Og blandt de sociologiske eller alment sociale skelner han mellem de normativt-analytiske og de empirisk-analytiske, og mellem de senere skelner han mellem videnskaber, som opererer med intentionel handlen (dvs. forståelse) eller med stimuleret adfærd (behaviourisme) og med funktioner. Habermas kommer siden udførligt tilbage til de empirisk-analytiske videnskaber, og den meningsgivende rolle i dem, som han mener findes i tre former, fænomenologisk, lingvistisk og hermeneutisk.

Vi tror, at sygeplejevidenskab let kan blive opfattet som en normativ-analytisk videnskab, dvs. en videnskab, som arbejder empirisk, men med normative begreber. Den beskriver sit sociale felt udefra, hvordan det er, når det er, sådan som det bør være respektive ikke bør være, og hvordan det kan blive sådan, som det burde være. En variant af dette kunne være en videnskab, som er en kritisk teori, dvs. som beskriver de tre former for undertrykkelse fra naturens-, samfundets- og selvets hånd, samt befrielsen fra de samme som historisk proces og opgave (herredømme/emancipation). Men man kunne også tænke sig en normativ/analytisk videnskab med det praktiske som ledende kundskabsinteresse.

Bourdieu's praxeologiske videnskab hævder, at man i første omgang skal være empirisk/analytisk, dvs. objektiverende analytisk, i anden omgang forstående/fænomenologisk og i tredje omgang føre begge sammen under et praktisk og emancipatorisk perspektiv. Det er sådan, det er beskrevet i artiklen ”Le mort saisit le vif” (Den døde griber fat i den leven-

11 Habermas, Jürgen (1970, 1988): *Samhällsvetenskapernas Logik*, Daidalus, Göteborg, 256 p.

de)¹² og mere teoretisk er udviklet i bogen ”Pascalian Meditations”¹³.

Titlen: ”Den døde griber fat i den levende” er hentet fra et citat af Proust¹⁴ fra ”A la recherche du temps perdu”, som i oversættelse lyder sådan her:

”Præcis sådan som i de kongelige eller hertuglige familier i anledning af chefens død, sønnen overtager titlen, og fra at kun have været hertug af Orléans, prins af Tarente eller prins af Laumes, bliver konge af Frankrig; hertug af Trémoille, hertug af Guermantes, således ofte, ved at noget af en anden orden og af en dybere herkomst sker, så griber den døde den levende, som bliver den efterfølger som ligner ham, den som fortsætter hans liv som var afbrudt”¹⁵

I øvrigt kan vi notere os at et antal ældre artikler fra Bourdieu, som desværre ikke er oversat til andre sprog¹⁶, er uhørt inspirerende, fordi de handler mere direkte og specifikt empirisk og metodisk om konkrete sociale fænomener, som hans berømte studie af de franske katolske biskopper, eller studiet af hvordan en habitus går i arv mellem generationerne.

Dvs., at den praxeologiske forskning beskriver og analyser det at være

-
- 12 Bourdieu, Pierre (1980): ”Le mort saisit le vif”. In: *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol.32-33. April-Juni 1980. pp 3-14.
 - 13 Bourdieu, Pierre (1997): *Pascalian Meditations*, Stanford University Press, Stanford, California, 256 p.
 - 14 Proust, Marcel (2009): *À la recherche du temps perdu*, Tome 3, French. V.1.Aug 20.
 - 15 ”Comme dans les familles royales et duciales, à la mort du chef le fils prend son titre et, de duc d’Orléans, de prince de Tarente ou de prince des Laumes, devient roi de France, duc de la Trémoille, duc de Guermantes, ainsi souvent, par un avènement d’un autre ordre et de plus profonde origine, le mort saisit le vif qui devient son successeur ressemblant, le continuateur de sa vie interrompue.” (Proust, Sodome, 1922, p. 769). Fra <http://www.cnrtl.fr/definition/saisir> og <http://olivier.ammam.free.fr> - september 2012.
 - 16 Bourdieu, Pierre (1980): ”Le mort saisit le vif. Les relations entre l’histoire réifiée et l’histoire incorporée”. In: *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol 32-33. avril-juin, pp. 3-14.
Bourdieu, Pierre (1997): *Der Tote packt den Lebenden*. Schriften zu Politik & Kultur 2, VSA-Verlag, Hamburg.

syg og at tage hånd om den syge først som objektive størrelser i kontekst, siden som subjektive erfaringer og oplevelser, og til sidst som praktikker. Når det gælder denne sidste fase, bliver det centrale den kyndige praktikers autonome opfindelse af en praktik orienteret af både ydre og indre dispositioner. Dvs. en praktik, som består af de positioneringer i tanke, ord og gerning, som iværksætter positionen (som sygeplejerske fx)¹⁷.

Denne trilogi udtrykkes i Bourdieus habitusteori: At bestride en **position** i et **felt** medfører, at man har inkorporeret positionens **dispositioner**, som i sin tur orienterer de **positioneringer**, som hører til positionen¹⁸.

Når man taler om sygeplejevidenskab som videnskab FOR praktik og ikke (kun) OM praktik, så taler man om en viden som ledsager virksomheden, som løbende genopfinder virksomheden, som er vejledende for virksomheden. Da har Benner eller Martinsen ret, at den viden er primært den (for)kropslogiske tavse praktiske viden/kunnen, som der bliver sat ord på, som bliver diskurs og refleksiv, og siger hvordan man skal gøre, hvordan man bør gøre. For så vidt som der er tale om erfaringsopsamling af al denne kunnen og viden, vil man i anden omgang også bruge metoder lånt fra de empirisk/analytiske videnskaber, som fx den kliniske psykologi eller de medicinske kontrollerede eksperimenter, eller kvasi-eksperimenter, som den faktiske udvikling af en praktik i kontekst leverer. Hvis man vil vide om mæslinger er en sygdom, som man kan få flere gange på trods af, at den første gang burde have givet immunitet, og man derfor har samlet data om en population fra fødslen til voksenalderen, inden den for denne ikke-vaccinerede population normalt forventede lokale epidemi bryder ud, kan epidemiens forløb levere en slags eksperiment. Det er den måde som dr.med. og antropolog, professor Peter Aaby¹⁹ med sit team i Bissau by kunne vise, at mæsling er

17 Petersen, Karin Anna (1995): "Indledning: At udforske medicinske praktikker". In: Petersen, Karin Anna (red.): *Praktikteori i sundhedsvidenskab*, Akademisk Forlag, København, pp. 14-28.

18 Petersen, Karin Anna (1997/1998): "Bourdieu's kapitalbegreb, det vil sige om sygeplejerskenes positioner, dispositioner og positioneringen inden for erhvervsgruppen og inden for det sociale rum". In: *Sygeplejevidenskab - myte eller virkelighed?*, kap. 1.9., pp. 45-54, Viborg Amt.

19 Sodemann, Morten, Peter Aaby (eds.)(2003): *Bandim Health Project 1978-2003*;

en sygdom, som under meget tæt koncentrerede bolig- og leveforhold kan være resultat af en mere intensiv smitte, som ikke udelukker dødelig udgang hos fx ældre patienter, som allerede har haft sygdommen som barn. Noget som den etablerede skolemedicin til det sidste forsøgte at benægte. Men at låne instrument/procedurer fra de empiriske videnskaber betyder ikke, at den logik og orientering af den praktiske sygepleje/behandling ændres.

Dvs. én ting er viden om, hvad sygepleje faktisk er som en forekomst i verden. En anden ting er at vide, hvordan man gør sygepleje, hvordan man gør det rigtigt, hvordan det er, når man kan kunsten. Og hvordan man kan samle også det op, begrebsliggøre, systematisere, ”videnskabeliggøre” selv den viden.

Et helt tredje spørgsmål er så, hvad uddannelsen til sygeplejerske skal omfatte. Primært er det spørgsmål om at så at sige fra krop til krop videregive denne kunnen og viden i praktikdelen, men også videregive, kommunikere omkring en eksplicit begrebsliggjort og reflektiv viden om, hvordan man gør det rigtigt i skoledelen af uddannelsen.

Hvad så med videnskaben OM sygeplejen? Skal den også være med i skoledelen af uddannelsen? Eller skal det være helt unødigt, ja, spild af tid, penge, og gode kræfter, ja selv skadelig, hvis eleverne gøres fortrolige med de komplicerede ting, som Habermas, Bourdieu eller Foucault har skrevet om, sådan som af og til en læge skriver i en avis, som er blevet træt af, at eleverne/de studerende efter flere år stadigvæk er klodsede, når de skal tage blodprøver eller sætte et kateter?²⁰ Det kan man diskutere, sige ja eller nej til, mere eller mindre. Men man skal huske,

Improving Child Health? Projecto de Saúde, Bandim, Dept. of Epidemiology Research, Statens Seruminstitut, Artelerivej 5, DK-2300 København S., Danmark, 118 p. OG Sodemann, Morten, Christine Stabell Benn, Peter Aaby (Eds.) (2008): *Bandim Health Project, 2003-2008, Improving Child Survival*, Projecto de Saúde, Bandim, Statens Seruminstitut, Copenhagen, Denmark, Ministry of Health, CP 50, Bissau, Guinea-Bissau, 144 p.

20 Højberg, Karin (2011): *Formalisering af professionspædagogiske praksisformer i praktikuddannelse*. Forskerskolen ved Det Samfundsvidenskabelige Fakultet Institut for Læring og Filosofi Aalborg Universitet. Trykt i Danmark af Uniprint, Aalborg Universitet, pp. 68-77 afsnittet om: Den tiltagende kritik af sygeplejerskeuddannelsen og et øget fokus på klinisk undervisning – eller: forsøget på at få ”foden i hosen”.

at det også handler om de humanistiske, sociale og medicinske fag som sygeplejerskestuderende bliver undervist i, eftersom de også skal vide, hvilken profession de udøver, eller kunne udøve interne og eksterne ledelsesfunktioner osv. Det er også til en kolosal stor grad et spørgsmål om teori som brækjern for social opstigning, magt og løn²¹.

Hvordan det så ellers er, professionen indebærer også, at man behersker teoretisk viden af forskellig slags, som gerne ikke alene skulle være tillempt viden, men videnskab. Hvorvidt og hvor meget, som skal indgå i teoridelen af den formelle uddannelse, er til diskussion. Men det vigtigste er at fastholde at:

- Der findes og skal findes både, videnskaben OM og Videnskab FOR praktikken
- Man skal holde dem fra hinanden
- Uddannelsen må ikke blive rent prakticistisk, ren træning, end ikke for at gøre det rigtige, men gøre det teknokratisk og politisk foreskrevne, som en robot også er god til at imitere; de nu herskende neoliberale, politiske og faglige diskurser desangående er totalt uantagelige og skal frontalt bemødes, selv hvis det er Carnegie, Bill Gates Foundation etc., som leverer diskursen behæftet med en falsk prestige
- Et eller andet sted skal også videnskaben OM altid findes, og forskningen skal også handle om den viden, fordi med det står eller falder kravet om ”social kritik” eller ”oplysning” i Kants eller Bourdieus mening. Bourdieu har altid forsvaret tanken om, at videnskaben opfylder sin funktion ved at fortælle, hvordan tingene hænger sammen, i modsætning til det, som magten fortæller, eller husets ideologi foreskriver; den er en social kritik af sig selv, den behøver ikke selv at gå på barrikaderne

21 Petersen, Karin Anna (2001): ”At studere sygepleje – på vej mod en teori om professionsdidaktik. Fra virksomheds- til teoritænkning og tilbage igen. Nogle foreløbige didaktiske overvejelser i studier af sygepleje i en uddannelse, der også samtidig skal lede til efterfølgende kompetence til at udøve virksomhed som sygeplejerske i sundhedsvæsenets regi i Danmark”, *FASID, Foreningen af akademiske sygeplejersker i Danmark*, nr 6, december, pp. 37-60.

- Videnskaben OM er for viden/videnskaben FOR én af referencerne, som den reflektive diskurs FOR praktikken kan henvise til, når den på mange helt andre grunde skal opfinde praktikken; viden om den konkrete kontekst, disponibelt og adækvat uddannet personale, materielle ressourcer, etniske, kulturelle og etiske orienteringer af brugere og personale, politikken og administrationens tiltag og forskrifter. Om alle disse faktiske udgangsparametre, deres årsager og effekter, deres virkemåde kan videnskaben OM oplyse i deskriptive og eksplikative termer. Men selv om videnskaben OM er nået til den praxeologiske syntese af det komplekse samspil mellem det objektive, det subjektive og det intersubjektive (sygeplejerske og den syge) og det praktiske, så kan den stadigvæk ikke fratage praktikerens/managementansvaret for at opfinde det helt nye, som ikke er diagnosen stillet med udgangspunkt i den syge krop, som ligger (opus operatum), men opfindelsen af en måde at handle på (modus operandi). Elendigheden med hele debatten om sygeplejevidenskabens væsen kommer fra, at den i virkeligheden altid handler om sygeplejens- og uddannelsen til sygeplejens væsen, hvilket er en helt anden debat. Som desuden altid i forvejen er forkvaklet, fordi selve sagen er sammenvævet med hele problematikken omkring medicin som kunst, praktisk teori og videnskab.
- Det er indlysende, at man i sygeplejesammenhæng kunne lære meget fra alt det arbejde som har været lagt ned på spørgsmålet om pædagogik som kunst, praktisk teori og videnskab. Selv på dette punkt har Bourdieu overladt os et uvurderligt forsøg med tekster om alle disse dimensioner:
 - Bourdieu, Pierre (1970/1977): *Reproduction in Education, Society and Culture*. Med som undertitel på fransk: *Elements for a Theory of the Educational System*, Éditions de Minuit, Paris. (Findes i dansk oversættelse fra Reitzels forlag).
 - Bourdieu, Pierre. (1985): "Propositions pour l'enseignement de l'avenir, élaborées à la demande de

Monsieur le Président de la Republique par les professeurs de Collège de France”, Paris. Og: Bourdieu, P & Francois Gros, F. (1989): ”7 principes pour une réflexion sur les contenus de l’enseignement supérieur. Report sur développement de l’institutions d’enseignement à demande du Ministre Premier de la Republique” Ministère de l’Éducation nationale & Collège de France, Paris. (Forslag til fremtidens uddannelse).

- Pierre Bourdieu (1990) Principles for Reflecting on the Curriculum. The Curriculum Journal vol.1, nr.2 pp. 307-314. De to sidste tekster er publicerede og præsenterede i danske oversættelser i et specialnummer af Dansk Pædagogisk Tidsskrift nr. 6 1991: Skole og Viden: Bjerg, J. & Callewaert, S. (1991): ”Forslag til fremtidens uddannelse”. *Dansk pædagogisk Tidsskrift*, nr 6, årg. 39, s. 267 275.

I interviewet med Bourdieu fortæller han at han nok aldrig mere vil publicere noget som helst om det sidste bidrag, som handler om didaktik. Fordi - og som Bourdieu kunne have regnet ud - undervisningsministeriet i den daværende socialistiske regering i Frankrig Jospin havde umiddelbart fremstillet teksten som et socialistisk forslag, mens de specialister i de forskellige skolefag, som skulle bruge de didaktiske principper ved en revision af læseplaner i de forskellige skolefag, havde styret det hele i de gennem 100 år velkendte baner.

Men det er altså meget vigtigt at være klar over, at med praxeologi mener Bourdieu angående hans sociologi en videnskabelig teori om sociologi, og vi angående vores sygeplejevidenskab, en videnskabelig teori om sygepleje. Derved er der i første omgang ikke sagt noget om, og hvordan denne teori spiller en rolle for sygepleje som praksis, hvis den indgår i sygeplejerskens eksplicitte eller implicitte bevidsthed eller kundskabsforråd, som vejledende eller som refleksivitet osv. Ordet betegner dog heller ikke den videnskabsteoretiske afklaring af denne videnskab/teori, som ikke er en teori angående sagen sygepleje, men en metateori, en teori om teorien. Det originale i Bourdieus position angående samfundsvidenskab er dog, at den ikke udledes ud fra en filosofisk ontologi om men-

neskets væsen som eksisterende i verden gennem sin krop sammen med andre i tiden, dvs. ud fra en filosofisk analytik. Bourdieu mener, at det er selve den sociologiske analytik, som frembringer teorien ud fra den menneskelige sociale praksis' dobbelte væsen som en subjektiv skabelse og et objektivt faktum på en gang. Bourdieu mener også, at det på metaplan nødvendiggør kritikken af både den subjektive (med fænomenologi som videnskab/etnometodologi som paradeeksempel) og den objektive (med strukturalisme som paradeeksempel) teori og metateori, når de hævder disse ensidige perspektiver. Det originale ved praxeologi er dets udspring i praksis, men som en videnskab OM praksis; allerede praksis selv er både en subjektiv handlen og et sæt af objektive betingelser, som fuldbyrdes både subjektivt og objektivt, og som lader sig forstå og forklare indefra og udefra. Praksis' dobbeltnatur af at være både subjektiv og objektiv åbner for en videnskab, som gen-fuldbyrder både den subjektive og den objektive side.

Så når man kommer fra en analyse af fænomenologisk filosofi, og fra forsøg på at skabe en fænomenologisk empirisk videnskab (fx Schütz, eller Garfinkels etnometodologi) i forlængelse af den filosofi, er det typiske for en bourdieusk type af videnskab, at den ikke genereres i forlængelse af en filosofi. Uanset at Bourdieu i hele sit liv har studeret den fænomenologiske filosofi grundigt fra Husserl til Merleau-Ponty, har skrevet en bog om/mod Heidegger, har lånt tema fra Heidegger og i begyndelsen har produceret værk, som var direkte inspireret af Lévi-Strauss strukturalisme. Bourdieu har hele tiden helt præcist vidst, hvad det var han talte om. Dette dokumenteredes bl.a. i G. Frölig & B. Rehbein (Hrsg). Bourdieu Handbuch. J.B. Metzler Verlag Stuttgart 2009; stikord: Phänomenologi (Svetlana Sabeva & Johannes Weiss) og Praxeologi (Gernot Saalman)²².

Mere perfidt naiv er den oversigt som to doktorander fra UCCLA²³, som desuden som så ofte afslutter med en rekommendation af, at man må revidere Bourdieu ved hjælp af fænomenologien for at den helt skal komme til sin ret, altså den evige kritik af det, som skulle være en ob-

22 G. Frölig & B. Rehbein (Hrsg). *Bourdieu Handbuch*. J.B. Metzler Verlag Stuttgart 2009; stikord: Phänomenologi (Svetlana Sabeva & Johannes Weiss) og Praxeologi (Gernot Saalman).

23 Throop & Murphy (2002): "Bourdieu and phenomenology". In *Anthropological Theory vol 2(2)* 185-209.

jektivistisk determinisme, som ikke lykkes at indfange mennesker som aktør og frihed.

Forfatterne anklager Bourdieu bl.a. for at have stjålet begrebet og termen habitus fra Husserl uden at angive kilden, og hvor de bl.a. på side 193 fremfører et citat af Husserl ud fra en posthum publikation af en tekst med titlen på engelsk fra 1973: *Experience and Judgement* der er publiceret på tysk 1948, altså efter Husserls død, og som klart fremstiller ideen om, at menneskers erfaringer, selv om de ikke er eksplisit nærværende senere, endda har sat sine spor, og fortsætter med at påvirke vor måde at tænke, tale og handle på. Naturligvis er dette ikke hele Bourdieus habitus/felt teori. Men sagen er den, at som Donald Broady har vist det i sin *Sociologi og Epistemologi* fra 1990 s. 259²⁴ der på tysk med størst sandsynlighed ikke står habitus, men "habitualität(er)", præcis som i mange tekster af Husserls forelæsninger i Paris på tysk: "Kartesianische Meditationen", der blev holdt i 1929, trykt første gang på tysk i 1950, hvor termen habitus kun anvendes én gang. Måske anvendes termen af Fink, som udgav manuskriptet, men mange anvender termen Habitualität, oversat til fransk og publiceret som *Méditations Cartésiennes* i 1931, hvor Habitualität også hele tiden oversattes med habitus på fransk. Men uanset, så er spørgsmålet ikke, om termen kommer fra Bourdieu. Det vigtige er at forstå, at det er et nøglebegreb i en kompleks teori, og at det i hvert fald ikke betyder vane, habit, habitude, Habitualität.

Et andet delikat punkt, som UCCLA forfatterne tager op, præcis som Dan Zahavi, og Bourdieu Handbuch²⁵, er om ikke Bourdieu, på trods af hans kritik af fænomenologien/ethnometodologien, ikke også på det punkt ikke vil erkende, at han er afhængig af arven efter Schütz, dvs. den fænomenologiske sociologi som empirisk videnskab. Det springende punkt bliver da hele tiden, at Bourdieu kritiserer Schütz for at han som udgangspunkt tager "livsverden" og den "naturlige indstilling", som selv hos Husserl sættes i parentes, når den fænomenologiske filosofiske refleksion sætter ind, for gode varer, som bare skal systematiseres af

24 Broady, Donald (1991): *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, HLS Förlag, Stockholm, 2 uppl. 1991, 645 sidor.

25 Fröhlich, Gerhard, Boike Rehbein (Hrsg.) (2009): *Bourdieu Handbuch, Leben-Werk-Wirkung*, J.B. Metzler Stuttgart, Weimar, 436 p.

sociologen, i stedet for at forstå dem som Bourdieu og Husserl som en doksa, som man skal komme bagom; den erfaring og den forestilling af den erfaring, som gennem objektiveringen skal rekonstrueres i sin objektive virkelighed. UCCLA-forfatterne forsøger derimod at føre bevis for, at alt, hvad Bourdieu har fremført med sin habitusteori, allerede fandtes, ikke kun hos Husserl, men selvfølgelig allerede hos Schütz.

I sit genmæle siger Bourdieu bare at forfatterne burde vælge, hvordan de vil have det: Man kan ikke anklage ham for at have stjålet det hele fra Husserl og Schütz og samtidig sige, at han har misforstået det hele.

Men det hele beror på, at Schütz ser sin sociologi som en udløber af fænomenologisk filosofi, præcis som Dan Zahavi ser den mulige opgave og måden Schütz har opfattet den på. Vi må altså gå tilbage og se hvordan Zahavi og UCCLA-folkene fremstiller Schütz, og måske lønner det sig at se på, hvad Schütz egentlig har lavet.

Zahavi begynder med Husserl og den rolle Husserl tilskriver ikke bare subjektiviteten, men også intersubjektiviteten. Det har at gøre med den måde, Husserl gennem hele sit liv arbejder med at definere de ontologiske dimensioner af den menneskelige eksistens. Derved understreger Zahavi særligt Husserls intersubjektivitetsteori. Men han kunne måske have understreget, at samfundet er andet og mere end inter-subjektivitet for samfundsvidenskaberne, sådan som de historisk har konstitueret sig. De fandtes jo desuden, da den fænomenologiske filosofi kom på banen. Hvad kan samfundsvidenskaben da betyde for den fænomenologiske filosofi? Zahavi peger på fænomenologiens evne til at grundlægge en filosofisk ontologi om den menneskelige eksistens, som kan danne rammen om de empiriske samfundsvidenskabers filosofiske fundament.

Men Zahavi peger også på en anden mulighed, at nemlig pædagogik, psykologi, psykiatri, sociologi, dvs. human- og sociale empiriske videnskaber konstituerer sig som fænomenologiske empiriske videnskaber og ikke bare som filosofisk grund, hvilket jo er et helt andet projekt.

Zahavi tager da som eksempel Schütz' forsøg på at udarbejde en fænomenologisk empirisk sociologi, som også inspirerede etnometodologi med Garfinkel og oprindeligt Cicourel, eller Berger-Luckmans variant

af en videnssociologi. Schütz arbejdede på en bank i Wien som jurist for i øvrigt at kunne arbejde helt frit med sit sociologiske projekt. Schütz' udgangspunkt var Weber, som afgrænser sociologiens objekt til at være menneskers meningsfulde handlinger, som udelukker hændelser eller drivkrafter, som ikke er eksplicit meningsbårne²⁶. Schütz' ambition er at komplettere Weber med en teori om, hvordan sociale meninger skabes i livsverden, i menneskelige relationer. Her gør Zahavi sig til talsmand for 1900-tallets første halvdel og den tids reaktion mod dominansen af den naturvidenskabelige/matematiske objektivisme som eneste indgang til virkeligheden.

Derimod må human/socialvidenskaberne regne med, at deres objekt er et væsen, som individuelt og socialt forstår sig selv og sin livsverden på en vis måde: Den sociale verden er allerede i sig selv en menneskelig tolkning/konstruktion, inden den i videnskaben bliver en konstruktion af en konstruktion, en meningsgivning af en meningsgivning, interesser og motiver. For Schütz er det disse meningssammenhænge, som udgør den sociale verden, sådan som den opleves, erfares, tolkes og formes af intersubjektiviteten, ved hjælp af typificeringer, maximer, regler og forskrifter for at håndtere den sociale verden, som gør, at vi kan føle os trygge ved den, eftersom den har sat sit præg på vores bevidsthed gennem vore tidligere erfaringer; vi ved i hvert fald implicit, hvor vi har det hele, ved hvad som er det normale, det konventionelle, som også er nedfældet i sproget og brugsgenstande. Vi er konfronteret med de ubestemte fordringer, som ligger i sæder og brug som Garfinkel kommer til at interesse sig for ved brug af etnografiske/etnologiske metoder.

Det er netop det, som videnssociologien kommer til at grave frem, de a-teoretiske eller før-teoretiske vidensformer. Det sker med lige så mange reaktioner op imod en sociologi, som betragter den sociale virkelighed som en objektiv størrelse, som kan studeres med naturvidenskabelige metoder, med det mål at opdage det sociale livs naturlove. Det sociale livs tilsyneladende objektivitet stammer fra dets institutionalisering, hvor menneskeskabte institutioner ender med at erfares som eksterne størrelser, vi skal forholde os til. Og som forud fastlagte

26 Callewaert, Staf (2003): "Begrebet meningsfuld social handlen hos Max Weber". In Petersen, K.A. & Siegumfeldt, B. (red.): *Fra Bourdieus og Foucaults verden – pædagogik og sociologi, diskurser og praktikker, efter det moderne*. København: Akademisk Forlag. pp. 186-194.

kategorier som klasse, køn, alderskategori osv. Som den enkeltes oplevelser og skabelser skulle være udtryk for. Uden nærmere at gå ind i en detaildiskussion kan man fastslå tre ting: Reaktionen mod angivelig naturvidenskabelig inspireret empirisme/positivisme er åbenlys, ligesom tilslutningen til traditionen fra Dilthey og Weber om interpretative empiriske videnskaber. Det kan tilmed virke som om selv Schütz allerede har tænkt i habitus-baner, hvilket skulle have inspireret Bourdieu, uden at han vil erkende det i henhold til vore UCCLA-doktorander, som har bl.a. Jeffrey Alexander²⁷ som mentor, som anser Bourdieu for at være kommunist. Desværre har UCCLA-folkene ikke læst fx de to papers af Bourdieu, hvor han mest eksplicit uddyber sin praxeologiske videnskab og dens metode for at komme til den tosidige menneskelige virkelighed, som er skabende, men ud fra objektive implicite orienteringer: Artiklen om, hvordan en social klasse²⁸ skabes, og artiklen om hvordan ”den døde griber fat i den levende”²⁹. Men det er hævet over enhver tvivl, at både Husserl og Bourdieu ikke har opfattet vejen tilbage til det sociale som en menneskelig og ikke også en naturlig virkelighed, som en vej alene tilbage til subjektivitet/intersubjektivitet, selv om Husserl og Bourdieu ikke opfatter den nødvendige genvej gennem objektiveringen på samme måde.

27 Jeffrey J. Alexander <http://www.yale.edu/sociology/faculty/pages/alexander/>

28 Bourdieu, Pierre (1987): ”What Makes a Social Class. On the Theoretical and Practical Existence of Groups” *Berkeley Journal of Sociology* vol 32, pp. 1-17. På dansk: ”Hvad skaber en social klasse. Om grupperes teoretiske og praktiske eksistens”; Oversat af Axelsen, Inga og Gerd Halskov, 2001, findes på www.hexis.dk.

29 Bourdieu, Pierre (1980): ”Le mort saisit le vif. Les relations entre l’histoire réifiée et l’histoire incorporée”. *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol 32-33. April-juni, pp. 3-14.

III.

Bourdieu's videnskabssociologiske analyse af Heideggers fænomenologi

Som sagt, vi kommer til at diskutere betydningen af den såkaldte fænomenologiske position inden for sygeplejevidenskaben, nærmere bestemt i Bergen, Norge, Skandinavien, og derved kommer Kari Martinsens livsværk til at fremstå som den centrale, men ikke eneste diskussionspartner. Det er interessant i den forbindelse, at Heideggers hermeneutiske fænomenologi har været referencen, omend via mellemmand som Løgstrup. Men eftersom Bourdieus værk har stor betydning for vores arbejde, vil vi helt fra starten henvise til den bog, Bourdieu skrev om Heidegger, en slags socioanalyse af Heideggers filosofi som værende en filosofisk transformation af småborgerlige og ekstrem højrepolitisk positioneringer. Martinsens stillingtagen til Heidegger og hans nazisme er tydelig, den bliver anerkendt og afvist. Men det, man kan savne, er stadigvæk en analyse af, hvordan det er muligt på en og samme gang at være en af dette århundrede største filosoffer og en ubodelig ekstrem højre-politisk filosof og agerende via sine skrifter. Derfor er det nyttigt at sammenligne det med Bourdieus analyse af Heideggers filosofi og nazisme, en øvelse i kultursociologi i en bog publiceret 1988 på fransk og på tysk: Bourdieu, Pierre (1988): *Heideggers politiske ontologi*³⁰ (som allerede publiceredes som artikler i Bourdieus eget tidsskrift *Actes* 1975, dvs., året før Heidegger døde). Bourdieus analyse recenseredes totalt afvisende af Gadamer i *Philosophische Rundschau* i 1979³¹. Da ser man, hvor meget skarpere Bourdieus analyse er, fordi den ikke er filosofisk interesseret i at låne fra Heidegger, men er interesseret i at forstå og forklare fænomenet Heidegger og i at afsløre den type af filosofiens skjulte politiske dagsorden. Bogen er uhørt fyldigt dokumenteret, viser Bourdieu som en filosof af den store slags, men er dog meget svær at læse. Bourdieu vil ikke genoptage processen mod Heidegger eller tage

30 Bourdieu, Pierre (1988): *L'ontologie politique de Martin Heidegger* (Heideggers politiske ontologi) Les Editions de Minuit.

31 Gadamer (1979): "Review of Pierre Bourdieu Die politische Ontologi Martin Heideggers". *Philosophische Rundschau*, 26. Nr. 1-2, pp. 143-149.

stilling til hans filosofi og dens relation til nazismen før og efter episoden med Heidegger som nazistisk rektor ved Universitetet i Freiburg, hvor ambitionen var at lede Tyskland til nye højder, men hvor Heidegger allerede efter et år nedlægger sit embede, men forbliver partimedlem og aldrig har gjort bod for det han gjorde. I stedet har Heidegger gjort come-back, da franske filosofisk interesserede tilbød ham som emeritus efter 1951 at holde forelæsninger i Frankrig. Her har han siden fortsat sin bane som en kontroversiel, men storslået tysk hermeneutisk-fænomenologisk filosof. Bourdieu vil lave det, som hidtil havde manglet, nemlig en *sociologi* af et tidstypisk forfatterskab, som både er filosofisk og politisk vekselvirkende, men som kan gennemføres, fordi det konstruerer sin uhørt originale og prestigøse filosofi på en måde, som eksplicit fornægter sit moralske og politiske budskab, men for en sociologisk analyse afslører sig som en del af den kontrarevolutionære trend, i forlængelse af en bevidst assumption af sin småborgerlige sociale baggrund, en blanding som har undgået både hans beundrere og kritikere.

Bogen består af tre dele: Først skitseres hele den kontra-revolutionære konservative revolutions stemning, som var bygget op i Tyskland blandt de forenede intellektuelle, eksempelvis i Spenglers bog: "Untergang des Abendlandes"³², men forberedt hele vejen siden Goethes i følge Harvard professor Ringers berømte monografi "The Decline of the German Mandarins; 1890-1933"³³. Man skal huske, at Tyskland enedes under preussisk ledelse som et halv-feudalt kejserdømme, som taber første verdenskrig og ydmyges bevidst af Versailles-freden og bliver efter første verdenskrig en Republik med hovedstaden Weimar, med et social-demokratisk og konservativt krist-demokratisk flertal i parlamentet og et kommunistisk oprør på vej, overøst af et fascistisk oprør ledet af Hitler. Weimar-republikken bliver et Tyskland, som stort set er boykottet af sin intelligentsia, indtil Hitler bragte republikken til fald per almene valg. Denne kontra-revolution genfinder man hos Heidegger transformeret til en original fagfilosofisk ontologi, som i sin tur spejler en ydmyget småborgerlig modernitetskritik: Altså en filosofisk affirmation som er

32 Spengler, Oswald (1923, 2007): *Untergang des Abendlandes*, Patmos forlag, Albatros Verlag, Düsseldorf.

33 Ringer, Fritz K. (1969, 1990): *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890-1933*, Wesleyan University Press, New England, Hanover, London. Boston University, Pittsburgh efter 2002 Georgetown, USA.

en dobbelt negation. Bourdieu viser, at Heideggers kritik af teknikken, den naturvidenskabelige positivisme, afsavn af en politisk ledelse, som kunne genskabe Tyskland som en ledende verdensmagt, massernes oprør, hele tiden skimtes bagved den højtidige fagfilosofiske eksistentielle analyse af den menneskelige eksistens som et værende som tidsliggøres indtil døden. Af og til ikke bare skimtes det underliggende budskab, det udtales helt eksplicit, så man kan undre sig over, hvordan det kan være at diskussionen mest har handlet om, hvorvidt Heidegger kun som alle filosoffer var håbløst naiv og uprofessionel, når det gælder politik, eller om hans filosofi var en del af den kontrarevolutionære bevægelse, eftersom man kan læse sig til, at det er det sidste som gælder.

Bourdieu er dog i stand til ud fra sin feltteori også at situere Heidegger som datidens fagfilosof med høj legitimitet. Formelt agerer Heidegger, indtil han går med i partiet og bliver rektor, inden for det relativt autonome felt. Men han anvender siden sin store kapital som filosof politisk. Her henter Bourdieu meget af sin analyse fra en berømt diskussion i Davos mellem Cassirer, den store repræsentant for den dominante neo-kantianismen, og Heidegger, repræsentant for den eksistentielle hermeneutiske fænomenologi, som gjorde krav på at lave en konservativ revolution på det filosofiske felt og nedbrød neo-kantianismes ledende stilling³⁴.

Heidegger bryder også i sit private liv med billedet af den fremstående filosof-professor i kontrast til fx Cassirer, ansat ved et mere centralt universitet, fra en jødisk slægt af handelsmænd og akademikere, urban, kosmopolitisk, højborgerlig, liberal, dvs. en stjerne-repræsentant for den dominerende neo-kantianske position i det filosofiske felt. Heidegger optræder bevidst i hele sin livsførelse, klædning, sprog som en mand fra landet fra Schwarzwald.

Neo-kantianismen var overlagt helt ophørt med at bygge videre på Kants egne trods alt forsøg på at bevare en vis metafysik, for helt at indrette filosofien som en refleksion over de transcendentale mulighedsbetingelser af en empirisk natur-, human- og socialvidenskab. Filosofi var

34 Cassirer og Heidegger (1990): "Débat sur le kantisme et la philosophie", Davos. In: Heidegger, Martin (1929/1990): *Kant and the Problem of metaphysics*. Bloomington. Indiana University press. Publiceret som annex til den engelske oversættelse.

hovedsagelig videnskabsteori, hvilket jo også den noget senere logiske positivisme skulle blive.³⁵

Heidegger var søn af en snedker fra landet, fra en lille by, han boede i sin hytte i Schwarzwald, var lille af vækst, gik i folkloristiske klæder, deltog i den daværende tyske ungdomsbevægelse tilbage til naturen osv. Han er født og opvokset som katolik, læser først filosofi og teologi på et katolsk præsteseminar, men forlader disse katolske tilknytninger uden at tage protestantiske op, og har i ord og skrift aldrig sagt et ord om kristendom eller religion i klar tekst, men givet ganske mystiske hints. Men han kom godt ud af det med den luthersk-protestantiske Nye Testamente-exeget Rudolf Bultmann³⁶, som var berømt for forslaget om at afmytologisere Bibelen for at nutidig forkyndelse skal kunne træde frem, som påberåbte sig Heideggers filosofi, da de begge var professorer i Marburg. Bultmanns doktorafhandling handler meget rebelsk om en franciskansk kontroversiel teolog fra Middelalderen Duns Scotus. Heidegger bliver Husserls elev, assistent og eftertræder i det lille Universitet fra Freiburg im Breisgau, indeklemmt mellem franske Elsass-Lothringen, Schweiz, Luxemburg og Sydvesttyskland. Han bliver den kætteriske udfordrer som erobrer, den dominerende position i feltet med fænomenologien.

I Heideggers sprog i hans fagbøger blandes de forskellige registre, som ellers holdes adskilt: det esoteriske filosofiske fagsprog, det litterære poetiske sprog, det politiske essays' sprog. Ofte henter han begreber fra hverdagsprog. Fx *Sorge*, ingenting går af sig selv, mennesker er kastet ud i livet, må leve, passe på, tage hånd om, at *sorge* for... bliver først hos Heidegger et eksistentiale, dvs. en basal struktur af menneskelig eksistens, for siden hos fænomenologer at blive "omsorg" i etisk betydning, for hos Kari Martinsen at blive det centrale begreb i en sygeplejeteori. Eller han tager arkaiske ord sådan som *Gestell*, et rammeværk såsom en bogreol eller et skelet, for at benævne den moderne "Fürsorge", det moderne sociale velfærdssystem, analyseret med en gennemgående negativ undertone. Eller han graver centrale begreber frem fra den græske

35 Poul Lübke (red.)(1982): *Vor tids filosofi. Engagement og forståelse*. København. Politikens Forlag.

36 Bultmann, Rudolf (1984, 1989): *New Testament & Mythology and other basic writings selected, edited and translated by Schubert M. Ogden*. Fortress Press.

og romerske oldtid, fra Aristoteles frem for alt. Eller han omdanner et hverdagsagtigt moralbegreb som dårlig samvittighed (*Gewissen*) til endnu et strukturbegreb om den menneskelige eksistens med et andet filosofisk indhold. Man skal huske, at selv Bourdieu danner sit habitus/hexisbegreb med reference til oldtiden og middelalderen, i et bevidst forsøg på at tvinge læseren til at standse op ved det uventede³⁷.

Dernæst har Bourdieu et kapitel om, hvordan Heideggers tænkning udformes under en dobbelt censur, hvor den egentlige mening, som er kontra-revolutionær, politisk konservativ, som ikke kan skjule tankens småborgerlige oprindelse, iklæder sig en fænomenologisk fagfilosofi. Men af og til fremtræder pludselig den censurerede politiske mening i klar tekst på konkrete punkter.

Endelig har Bourdieu et kapitel om den interne læsning af Heidegger hos dem, som bliver filosofisk inspireret, og endelig til sidst et kapitel om Heideggers egen tolkning af sin udvikling, blandt andet om den radikale vending, die Kehre, som vender op og ned på perspektivet skitseret i *Sein und Zeit*, som i følge Bourdieu viser, at han aldrig har taget afstand fra sin til filosofi transformerede, nazistisk anstrøgne samfundsopfattelse.

Analysens hovedpunkter kan man læse ud af kapiteloverskrifterne:

1. En uklart tænkende
2. Den rene filosofi og tidsånden
3. Det filosofiske felt og rummet af muligheder

37 I parentes bemærket: Callewaerts masterafhandling skrevet på nederlandsk, og teksten til det som skulle blive hans teologiske doktorsafhandling på fransk, handlede om de to traditioner i den vesterlandske filosofiske/teologiske etik: På den ene side Aristoteles' begreb syndèresis/prudentia/klogskab/dømmekraft som kommer igen hos Thomas af Aquino i 1200-tallet, og igen i Bourdieus habitus/hexis begreb, men med et andet indhold og funktion. Og på den anden side begrebet syneidèsis, samvittighed som findes hos de stoiske filosoffer og marginelt i Paulus' breve i Nye Testamente, som dominerer helt frem til Heideggers begreb *Gewissen*. Callewaerts analyse sætter Aristoteles/Acquinas og Heidegger over for hinanden.

4. En konservativ revolution i det filosofiske
5. Censur og udformning
6. Den interne læsning og respekten for formerne
7. Auto-interpretationen og systemets udvikling

Men som vi skal se, er det ikke Heideggers specifikke begreber som *Sorge/Omsorg* eller hans samfundskritik, som ville stå centralt i de to dominerende former af fænomenologisk sygeplejetænkning i Norge, eftersom det er den fænomenologiske metode og antropologien som står centralt. Enten som en slags samfundsvidenskabelig metode inspireret af den amerikanske psykolog Giorgi og kodificeret af bl.a. professor Malterud³⁸, eller som den ontologiske, antropologiske tænkning af Husserl/Heidegger via den etiske tænkning af den senere Løgstrup som inspiration for Kari Martinsens tænkning.

38 Malterud, Kirsti (2011): *Kvalitative metoder i medisinsk forskning, en innføring*, Universitetsforlaget, Norge, 238 p.

IV.

Sygeplejens erfaringsvidenskabelige objekt: En firkant af intersubjektiviteter inden for en struktur

Men inden vi går ind på disse aspekter, som handler vældig meget om metoder, må vi se nærmere på hvilke fænomen(er) vor videnskab handler om. Svaret er, at den handler hovedsageligt om den professionelle sygeplejes virksomhed i forhold til patienter udøvet af sygeplejersker og andet personale af samme type. Men den kan også handle om fx den ikke-professionelle sygepleje i hjemmet. Det er interessant at professionsbetegnelsen på svensk taler om at 'sköta sjuka', hvilket jo suggererer at tage hånd om på en måde, som tilgodeser alle aspekter af syge menneskers liv økonomi, sociale relationer, kulturelle oplevelser, kommunikation, TV- radio, internet etc., personlig hygiejne, mad, stue og medicinering.

Det er den social-økonomiske forandring, som har flyttet den største del af sygeplejerskefunktionen ud fra hjemmet og ind i specialiserede institutioner såsom lægehuse, sygehuse, universitetssygehuse, sygeplejerskoler, ældreboliger, plejehjem, hospices osv. Denne forflytning har dog ikke ændret på, at den professionaliserede funktion varetages af kvinder. Dette har bl.a. at gøre med, at professionelle sygeplejersker fra begyndelsen af midten af 1800-tallet ikke i det hele taget, og end ikke hovedsageligt, udøvede en selvstændig sygeplejerskefunktion. Det drejede sig i det væsentlige om, at når sygeplejen blev klinisk og overladt til sygehuse (klinikker), så havde lægerne behov for at have underordnede assistenter i deres afdelinger, og valgte til dette kvinder fra borgerklassen med en vis dannelse, ansvarlighed og livsførelse, som var vant til at samarbejde med deres mænd under hans overhøjhed, men dog med en vis autonomi angående netop styringen af husholdningen³⁹.

Det handler altså om en virksomhed, som sker i en firkant mellem læger, sygeplejersker, patienter og pårørende, hvor disse aktører agerer på

39 Petersen, Karin Anna (2010): "Klinisk betyder empirisk". In: *Gjallerhorn nr. 12, Tidsskrift for professionsuddannelser*, pp. 30-41.

hinanden, omklamret af en struktur, som de selv danner og opretholder med deres agerende. Vor videnskab kommer altså til at handle om det, som disse fire agerende gør ved og med hinanden inden for en vis institutionel og samfundsmæssig ramme, privat eller offentlig, når det gælder finansiering og styring med fortløbende aflæggere i husholdningen.

At der overhovedet bliver tale om en videnskab om dette forudsætter, at man har kunnet vise, at aktørerne i dette samspil ikke har tilstrækkelig sikker kundskab om det, de gør og er med til, så at en anden form for kundskabsproduktion end deres erfaring, erfaringsopsamling, og tilstrækkeligt valide og pålidelige udtryksformåener kan leveres. Men dermed handler det naturligvis også om intern og ekstern magt og kontrol. Det kan godt være, at denne videnskab historisk har konstitueret sig som basis for kontrol og styring af virksomheden snarere end ud fra behovet for at skabe og opretholde en viden, som går bagom ryggen på praktikkens selvbevidsthed. Det har dog snarere været som et vedhæng til de medicinske fakulteter og til forvaltningen af en funktion inden for sundhedsvæsenet. Alligevel har også på dette område behovet for en viden for videns skyld været aktuelt, uanset om dens anvendelighed kunne sætte sig igennem, og uanset at denne viden for videns skyld altid refereres til som et vedhæng til anvendelsens funktion.

Udangspunktet for virksomheden er noget, som hænder med patienten, som gør ham/hende til patient. Alt det, som sker med ham/hende, har patienten selv en vis oplevelse og erfaring af samt et vist initiativ til og kontrol med; lægebehandlingen medfører, at også en sygeplejerske deltager som sygeplejerskeansvarlig. Med sygeplejersken mener vi da ikke bare en sygeplejerske, men under og overordnet andet personale med et lignende opdrag som fx social- og sundhedsassistenten.

For sygeplejevidenskaben er det et centralt, ikke-bemestret problem, at sygeplejersken fylder to funktioner:

1. At assistere lægen i behandlingen
2. At med en vis selvstændighed udøve sygepleje

Vi kan altså notere, at det handler om en række forskellige processer:

- Selve sygdomsforløbet som er en psyko-kropslig proces; af det har patienten en unik oplevelse og erfaring, som i nogen grad ikke verbaliseres eller er verbaliserbar, som delvis er eksPLICIT bevidst og verbaliserbar inden for grænsen af et lægmands-approach; i det stykke er patienten uerstattelig og unik; den proces sætter dog også sine spor, og dagens medicinske behandling har ved hjælp af biokemien osv. adgang til en lang række prøver og analyser, som kan bekræfte/nuancere/afkræfte patientens erfaringer i den grad, at lægen ofte for skams skyld tilsiges at lytte til patientens indberetning til punkt, skønt det ikke er det, lægen kommer til at bygge på. Sygeplejersken er i princippet udleveret til lægens definition af situationen og hans valg af behandling, men kan i princippet sammen med patienten planlægge sygeplejen, og i dagens situation fortsat udøve pleje og omsorg under lægens overhøjhed.
- Behandlingsforløbet/sygeplejeforløbet som er en psyko-social-kommunikativ proces angående den første proces. Her er det en afgørende pointe, at processen styres af en medicinsk logik og en sygeplejelogik i et samspil, som kan udforme sig uniformt, dvs. så sygeplejen sker efter den fremherskende medicinske logik, eller i et differentieret, samarbejde, hvor to logikker samspiller, eller i en latent eller åben konflikt, som i sidste instans reguleres af lægens/medicinens overhøjhed. Patient og pårørende har meget lidt indflydelse på, hvordan udfaldet bliver.
- På den ene side har sygdommen/helbredelsen sit fysiologiske og psykosociale forløb og på den anden side har kommunikationen/samhandlen, lægen/patienten, sygeplejersken/lægen/patienten et parallelt forløb som en social interaktion, og eftersom det hele forløber inden for en institutionel ramme, regelsystem, og kompetence, som indvirker på forløbene, får vi følgende konsekvenser for vor videnskab:
- Vi kan indhente information omkring det, som er 'givet' (datum) fra alle aktører, som giver udtryk for sine oplevel-

ser, erfaringer og tolkninger, lægmand og professionelle, og med baggrund i patientens bekymringer og angst, forhåbninger og udholdenhed, de professionelles forventninger og alles skuffelser osv.

- Vi kan forsøge at fastslå, hvilken virksomhed som de facto pågår, til forskel fra det, som aktørerne hævder, de gør eller vil gøre; hvad der er den åbent deklarede målsætning, og den som de facto iværksættes.
- Vi kan kortlægge rammerne og deres indvirken, studere den brede kulturelle og ideologiske baggrund, politik og økonomi.
- Vi kan forsøge at måle effekten af behandlingen og sygeplejen; behandlingen plejer i dag at måles med 'kontrollerede forsøg' dog mest gældende virkningen af medicin og ændringer i livsførelse/kirurgi; sygeplejens effekter er sværere at måle bortset fra patientens indberetninger og bieffekter på behandlingen.

Af alt dette fremgår, at vi i reglen i første omgang vil være henvist til direkte observation af og dybdeinterview med alle aktører, deres virksomheder og deres effekter. Observationen kommer til at gælde den fysiske materialisering af den påståede virksomhed, den observerbare 'mening' og indbyggede intention og de tilskrevne meninger og deklarerede intentioner; men kommer lige så meget til at gælde kvantitative mål som forekomsten af aktiviteter/administrationen af medicin og deres effekter. Dertil kommer statistiske analyser af disse data. Den gensidige vekselvirkning af begge metoder er helt central. Der findes ikke et menneskeligt fænomen, som ikke har en kvantitativ side. Samtidig gælder at alle 'data' er 'givne' for nogen, oplevet, opfattet i en meningskontekst, som ikke kun anvender sig af kvantiteter, men kvaliteter, deres betegnelse og beskrivelse, antagelserne om deres virken og sammenhæng; en mening, som i første omgang er at sige, hvad fænomenet er, hvad sagen gælder, men også hvad der er hensigten, intention og intentionalitet, vilje, affekter og følelser. At være syg, at være sygeplejerske er en eksistens, en måde at være i verden med andre på, en måde at forkropsliggøre funktionen og at tænke og udtrykke funktionen på. Altså ikke svaret på spørgsmålet om: Hvad er livets mening.

Men vi har altså at gøre med en videnskabelig beskrivelse og analyse (forstå og forklare) af:

1. Patientens fortælling i første person (jeg ...) antages at gå tilbage til og handle om erfaringer, oplevelser, tolkninger også i første person. Derved må man regne med, at selve erfaringen/oplevelsen i første omgang har været/er ordløs, tavs, kropslig og efterhånden udtrykt med de sproglige og andre midler, som subjektets kultur har til rådighed, og som bruges, uden at subjektet er eksplicit bevidst om, at det bruger disse før-kulturelle og kulturelle udtryksformer; derved rekonstrueres egentlig begivenhederne ved at placere dem i en sammenhæng, som giver mening, og som altså mere eller mindre konstrueres eller gen-opfindes. Men den første så at sige rå objektivitet er ikke tilgængelig (mere). Handler det om et formaliseret forskningsinterview, må man regne med at dette svar på et spørgsmål, eller snarere en fortælling som svar på en opfordring; "elicitation" siger Cicourel, når han taler om den behandlende læges tiltale til patienten som opfordring til at fortælle, hvad patienten fejler, dvs. komme med den information lægen behøver, hvorved den konstitutive misforståelse organiseres om, hvad mødet og talen fra begge sider går ud på. For patientens behov for at udtrykke sig og lægens behov for "klinisk" information ligger ikke i samme register. Også forskningsinterviewets opfordring og fortællingen findes i en bestemt social, kulturel og affektiv kontekst i forvejen, som smitter af på fortællingen. Fortællingen kan også siges at gøres i anden person (jeg taler til dig ... du sagde til mig) og sætte intersubjektivitet og ramme situationen på spil.
2. Men siden høres og forstås det sagte, og via det sagte den erfaring og oplevelse, som det er spørgsmålet om, og gennem det, som er blevet erfaret (fx effekten af sygdommen på kroppens udseende og den måde, det mødes af omgivelserne). Det sker igen i første person (forskeren), men forskeren tager imod i tredje person (efter hvad hun/han siger, oplever han/hun at ...) og præliminært bearbejder det. Her

- objektiveres både udtrykket og 'sagen', som udtrykkes. Det giver ikke mening at sige, at patientens fortælling er fænomenologisk, med mindre patienten er en fænomenologisk filosof plus en sygeplejevidenskabelig ekspert.
3. Vi må vide, hvem patienten er, og hvad han/hun faktisk gør til daglig, ikke bare hvad han/hun (vil) fortælle om, hvad, hun tror, hun oplever/har oplevet, erfaret, først en mere implicit viden, siden eksplicit, siden verbaliserbart for andre; dvs. hele hendes materielle omgivelser, alle opførsler; det kan interviewereren spørge om, men måske helst observere og da nødvendigvis i tredje person (hun gør sådan eller sådan), med alle problemer forbundet med observation. Man kunne tro, at observationen af opførsel er mere "objektiv" end indberetningen af opførsel i et interview, men man skal ikke glemme, at netop at slå fast, hvad det er man ser, er en tolkning.
 4. Og så kommer vi til sygeplejersken, som fortæller for os forskere... om oplevelser, erfaringer (jf. ovenfor) med patienten i udøvelsen af professionen, inklusive det ikke-professionelle; eller den sygeplejerskeforsker eller den udenforstående forsker, som fortæller/dokumenterer, hvad sygeplejersken gør.
 5. Og så det egentlige: den interaktive, dialogale eller tekniske er altsammen interaktion under udførelse: det, som sygeplejersken angiveligt gør ved patienten, sygepleje og behandlingsassistance. Sygepleje og behandlingsassistance, desuden indordnet under den medicinske dominans og definition af situationen samt magtfordelingen. Både patienten og sygeplejersken fortæller for forskeren, forskeren observerer og tolker, hvad han mener, at han ser dem gøre med hinanden, i hvilken sammenhæng, på hvilke betingelser, med hvilke effekter, i hvilken professionel kultur og med hvilke regler osv., for til sidst desuden at tage det hele og vende op og ned på alt, som har været givet og er taget for givet, for at rekonstruere det fra begyndelsen.

6. Endelig skal også forskerens oplevelser, erfaringer, gøremål registreres, objektiveres af tredje person eller af forskeren på en reflektiv måde. Men da måske reflektivt i Bourdieus mening, dvs. i en indstilling, som vender op og ned på hvad det hele foregiver at være, menes at skulle være, for at åbne spørgsmålet om, hvad det egentlig er, han gør, de interagerende patienten/sygeplejersken gør.

Indtil videre har vi ikke skitseret andet end de antropologiske dimensioner af firkanten: patienten, pårørende, sygeplejersken og lægen, som struktur og som aktion på hinanden, med hinanden, for hinanden, hvor behandlingen og sygeplejen/pleje/omsorg interfererer på forskellig måde i sygehuset/klinikken eller i andre sammenhænge. Endnu mindre har vi skitseret sundhedssektoren som et fagligt, økonomisk, socialt og politisk system placeret i et samfund med samme dimensioner, som påvirker og modificerer de antropologiske dimensioner. Desuden har den konstellation en plads og en historie.

Vore studier kan handle om et observations- og interview studie af sygeplejen ved livets afslutning⁴⁰, eller af praktikperioden i uddannelsen⁴¹, eller af patientens oplevelse af kroppens forandringer under rheumatiske sygdomme⁴².

Dvs., dette er en oversigt over, hvad der sker i forskningsarbejder i sygeplejevidenskaben. Med den preliminaire indstilling, at en filoso-

40 Marianne Myking (2013): *Palliasjon på sykehjem. Hva gjør helsepersonell i møtet med alvorlig syke og døende pasienter - og hvordan formes deres handlinger? En praxeologisk studie som beskriver og forklarer helsepersonells palliative behandling, pleie og omsorg av døende pasienter - med Bourdieus praktikk- og feltteori som analytiske verktøy*. Masteroppgave i helsefag- sygepleievitenskap, Forskergruppen Praxeologi, Institutt for Global helse og samfunnsmedisin, Det medisinsk-odontologiske fakultet, Universitet i Bergen, vår 2013.

41 Højbjerg, Karin (2011): *Formalisering af professionspædagogiske praksisformer i praktikuddannelse. En undersøgelse af den kliniske vejleders undervisningspraksis i den praktiske del af sygeplejerskeuddannelsen*. Ph.d.-afhandling Det samfundsvidenskabelige Fakultet, Institut for Læring og Filosofi, Aalborg universitet, Danmark, 277 p.

42 Dybdahl, Kari-Lise V. (2011): *Når kroppen endres ... En kvalitativ studie av kvinnelige pasienters hverdags erfaring med kroppsendringer ved revmatisk sykdom*, masteroppgave, Masterprogram i helsefag. Studieretning Sygepleievitenskap, Seksjon for sygepleievitenskap, forskergruppen Praxeologi, Institutt for samfunnsmedisinske fag, universitet i Bergen, 115 p.

fisk-fænomenologisk ontologi kunne være en preliminær ramme, som omslutter og belyser dette videnskabelige arbejde, afslører dette videnskabelige arbejdes mulighedsbetingelser. For siden at erkende at denne filosofisk-fænomenologiske afklaring af mulighedsbetingelserne må kompletteres/korrigeres af en samfundsvidenskabelig-praxeologisk indstilling/teori.

Den filosofiske ramme kunne man karakterisere med Heideggers eksistentialer, som den fænomenologiske filosofi udviser: At leve i tiden indtil døden, i rummet, at leve kropslig i verden, sammen med andre, at være indbegrebet i en historie, med opgaven at drage omsorg for alt, en eksistens som gennem sin blotte kommen til veje er en tolkning af verden, i stand til at lade værendet åbenbare sig, dvs. lade sandheden komme frem.

Det er vigtigt at præcisere om dette hermeneutiske-fænomenologiske aspekt af sygepleje anses for at være et aspekt af selve aktiviteten, af aktivitetens kognitive side eller af en meta-refleksion over aktiviteten, respektive en empirisk teori over aktiviteten, eller et filosofisk-antropologisk syn på aktiviteten.

I alle disse sammenhænge skal man præcisere, hvem som agerer på hvem, sammen med hvem, i hvilken indstilling osv.⁴³

Man skal også præcisere, hvornår aktiviteten respektive den reflektive/eksplicitte/ erobring sker i første person, dvs. genereres af den handlende selv, af en samhandlende i første person eller af interviewer/observatøren/forskeren i tredje person.

Dvs. Heideggers eller Merleau-Pontys hermeneutisk-fænomenologisk udtryk om menneskers væsentlige 'eksistentialer' genereres i første person, men meddeles/publiceres ikke som en bekendelse i 'jeg-form', men

43 Akselberg, Ann Kristin Berge (2012): Hva gjør helsepersonell når de utfører helsearbeid i hjemmesykepleien - og hvordan formes deres handlinger? En studie som beskriver og forklarer helsepersonell sine handlinger i hjemmesykepleien - i et praxeologisk perspektiv og med Bourdieus praktikk- og feltteori - og begrepe- ne habitus, posisjon, disposisjon og posisjoneringer som analytiske verktøy. Masterprogram i helsefag -sykepleievitenskap, Forskergruppen Praxeologi. Institutt for Samfunnsmedisinske fag, Det medisinske-odontologiske fakultet, Universitet i Bergen, Norge, våren 2012, 131 sider og 4 tabeller og 10 vedlegg.

i tredje person, så at sige på fænomenets/eksistentialets vegne, al den stund det desuden ikke er en observerbar størrelse, men en sådan antagelse i en filosofisk eksplicitation/forklaring af verden og eksistensen. Filosofen er den i vis sind og ord sandheden kommer til syne, dvs. virkeligheden kan vise sig. Det er en opgave som i forskellige traditioner poeten, digteren har haft, jf. Heideggers måde at tolke den romantiske digter Hölderlins poesi på.

Derved regner man hele tiden med en form for kundskab/bevidsthed, som er implicit, men som kan ekspliciteres, som den form af kundskab/færdighed med hvilken jeg håndterer en hammer for at slå et søm i væggen⁴⁴.

Benner's grundide er jo ideen om en empirisk sygeplejevidenskab, som består af en hermeneutisk-fænomenologisk eksplicitation af sygeplejerskernes implicitte viden, centreret omkring fænomenet/begrebet CARE med henblik på en professionel udøvelse af en position i dels sundhedssektoren, dels også i andre dele af verden såsom børneomsorg, mødreomsorg, ældreomsorg.

Man skulle let kunne forestille sig en form for filosofisk afklaring af de grundlæggende erfaringer med at være i live, at være sund/syg, at yde omsorg, at dø osv., enten indefra ved hjælp af den raske/syge selv, eller stedfortrædende ved hjælp af en filosof, skolet i den fænomenologiske traditions fremgangsmåde, eller ved en udøvende og stedfortrædende sygeplejerske.

Det er svært at tænke sig, hvilket Benner tager for givet, fordi det per definition implicit er inkluderet i selve omsorgsarbejdet, at den eksplicitation kan leveres på anden måde end gennem et filosofisk arbejde. Endnu mindre er det tænkeligt, at en sygeplejerske præsenterer den type af objektivisering, som en bearbejdelse i termer af empirisk human/social videnskab indebærer. Dvs., hvis det gælder en viden, som ikke er det samme, som ikke bare gentager oplevelsen, men en viden som siger det mere sande, kan/skal det gøres efter kunstens regler af skolede folk; hvis det skal være det fagkyndigt konstruerede, rækker

44 Callewaert, Staf (1997): "Edmund Husserl og Martin Heidegger". In: *Bourdieu-studier, V: Habitus-teoriens kilder*, V2, pp. 146-172.

det ikke med at gentage de agerendes indberetninger. Den kyndighed kan man ikke postulere følger med selve omsorgsarbejdet.

Men det forbliver altid gådefuldt, hvorfor alle de agerende fra patienten til den videnskabelig og filosofisk skolede Kari Martinsen har den primære erfaring og udtryk om fx sundhed og sygdom. Derfor er det yderst forståeligt, når fænomenologerne i stigende grad har henvendt sig til hverdagsmenneskets erfaring og formulering af sin livsverden, ikke som det man søger efter, men hvor det, man søger efter, står at finde, hvis man kan få det væsentlige frem, sætte alt det konkrete, det tilfældigt nærværende, de tidligere tolkninger, selve den kontingente eksistens af fænomenet i parentes. Merleau-Pontys arbejde er måske det arbejde, hvor selve den arbejdsproces er tydeligst gennemsigtig for den udenforstående. Heideggers leg med sproget og en implicit småborgerlig ideologi kræver en større virksomhed for at kunne 'læses'⁴⁵.

Men det har jo altid været et basalt punkt i filosofiske diskussioner, at 'bevist' ligger i den overbevisende kraft af selve diskursen, selv om den kan være mere eller mindre argumenteret, og det gælder selv på en vis måde for erfaringsvidenskaberne. De allerførste ord vi anvender, er jo ofte selvfølgelig, eller tages som sådanne.

Mod dette står naturligvis den historiske epistemologi som tradition, med det udgangspunkt, at man begynder med at sige NEJ til alt, man allerede ved, ved løbende at bryde med de fremherskende forestillinger, inklusive ens egne udgangspunkter som velskolet videnskabsrepræsentant. Men hvad har man tilbage, når man har brudt, hvordan går man videre. Man kan se nærmere på de eksempler, som Bourdieu selv har været igennem. Og så har man hele det ikke særlig intelligente arsenal af instrumenter, som ens specialvidenskab har udviklet for at konstruere og fastholde et objekt, som har den store fordel at være anvendt ret ofte. Gode eksempler er Giorgis eller Malteruds anvisninger.

Ovenfor har vi understreget, at det er, når man skal præcisere sin(e) metode(r), at et forskningsprojekt som siges at være baseret på en fæ-

45 Jf. Bourdieu: "L'ontologie politique de Martin Heidegger", *Actes* 1975 før Heideggers død i 1976, publiceret i bogform 1998, samt en skarp recension af Gadamer 1979.

nomenologisk-filosofisk antropologi og anvender sig af fænomenologiske tilgange til sit objekt, at konsekvenserne af dette valg bliver mest tydelige. Vi har lidt flot talt om den specifikke afklaring af intersubjektiviteten, som den fænomenologiske filosofi tilbyder. Men vi har ganske u-fænomenologisk talt om en firkant: patient-pårørende-sygeplejerske-læge, hvor vi desuden må fordoble sygeplejerskepositionen med en forsker-sygeplejerske. Og vi har endnu ikke sagt særlig meget om, hvad den fænomenologiske filosofiske antropologi eller sygeplejevidenskab har at sige om forskellige grundlæggende relationer mellem de agerende. Og da får vi en hel del afklaring af bl.a. Dan Zahavis næstsidste kapitel, som netop handler om, hvordan fænomenologi har gennemlyst netop inter-subjektive relationer⁴⁶. I sidste ende handler det fx om, hvis man i forskningen arbejder med forskningsinterview med patienten, hvor forskeren også gennemlyser sin egen erfaring af patientens meddelelser, bragt under metodisk kontrol, og patienten meddeler sin egen erfaring/oplevelse, dog næppe bragt under metodisk kontrol ved patienten selv, men ved forskeren, hvor er vi da hennede med "selve sagen" som objektiv erkendelse? Kan man fx betragte den slags interview som en (autentisk?) samtale?

Og eftersom, på trods af at intersubjektiviteten primært taler fra krop til krop via kroppene (krop = sind og legeme), så kommer før eller senere gestus og det verbale sprog på banen, alle sammen centrale temata fra Merleau-Pontys værk. Og det er hele tiden vigtigt at præcisere niveau. Hvis man fx kontrasterer med Bourdieu, så må man regne med de brudstykker af en filosofisk antropologi, som bl.a. findes i bogen *Meditationer over Pascal*, de mange eksplicite redegørelser for den praxeologiske videnskabsteoretiske position, og fra de empiriske metoder, som Bourdieu selv har anvendt. I afslutningskapitlet af Bourdieus store værk om interview, "Understanding"⁴⁷, præciserer han bl.a. forskerinterviews til forskel fra forskellige former for forhør, men han kalder det alligevel ikke for en samtale, men bevarer tanken om, at det er et forskningsinterview, som 'patienten/participanten/deltageren' ikke har bedt om at være udsat for, men indviliger i at stil-

46 Zahavi, Dan (2007): "Intersubjektiviteten". In: *Fænomenologi*. Samfundslitteratur, Roskilde Universitetsforlag, pp. 61-79.

47 Bourdieu, Pierre (1999): "Understanding". In: *The Weight of the World: Social suffering in Contemporary Society*, Cambridge, Polity Press, pp. 607-626.

le op til. Og han kalder det for participant (=engageret) objektivisering af det, som bliver sagt. Altså alligevel objektivisering. Inklusive objektiveringen af forskeren selv ved forskeren (kan man tale i eget navn?). Det løber koldt ned ad ryggen på enhver fænomenolog, bare han/hun hører alt det der...

Og det er jo Bourdieus arsenal for at producere sociologi; hvordan ville han have produceret sygeplejevidenskab? Vi ved det ikke, vi må vove selv.

V.

Bourdieu versus Benner

At vi kommer til at have den fænomenologiske filosof Merleau-Ponty og sociologen Bourdieu som vejledning, beror på, at der i de anglosaksiske og nordiske lande findes en tradition inden for sygeplejevidenskab, som stiller humanistisk fænomenologi mod/over for naturvidenskab og teknologi på en måde, som vi synes er problematisk, og fordi vi mener, at Bourdieus videnskabsteori kan bidrage til at levere en kritik af den tradition og til at forløse de knuder den tradition er havnet i.

Der er ikke noget i vejen med videnskabsteoretisk refleksion, filosofisk antropologisk arbejde, videnskabelige undersøgelser, som bruger metoder som spørgeskema med efterfølgende statistisk analyse, kontrollerede forsøg, dybdeinterview, ikke-deltagende etnografisk observation, dokumentanalyse, osv. Men man skal være klar over, hvad metoderne kan, og hvad de ikke kan, ikke bruge dem alle, men nogle, ofte i kombination. Desuden skal forskeren selv og hans praktik være lige så meget genstand for det, Bourdieu kalder for epistemologisk vagtsomhed.

Man skal dertil være klar over, at alt sammen altid begynder med hverdagens gennemlevede erfaring som en vedvarende klangbund, som ikke er løsningen, men problemet, ikke er den indsigt, vi søger, ud over det som alle involverede altid allerede ved eller officielle diskurser tager for givet. Fordi vi arbejder med videnskab, eftersom vi har opdaget, at der er noget, der ikke stemmer i oplevelsen af den selvfølgelig livsverden.

Til sidst skal vi være klar over, at praktik ikke er anvendt teori, hvilket betyder at videnskabelige forklaringer af, hvordan tingene hænger sammen, i sig selv ikke er og ikke kan give handlingsanvisninger. Aktion, intervention vejledes af en praktisk sans/diskurs, som har en egen logik, som i mange dele er det modsatte af en teoretisk logik. Men hvis vi kan finde ud af, hvordan tingene hænger sammen, ved vi i hvert fald noget om, hvad der giver mening og kan fungere, og hvad der ikke kan det, i tilfælde af at den planlagte aktion forudsætter, at vi manipulerer variable, som vi har lært os at forstå i deres sammenhæng i teorien.

Desuden kan vi i forbifarten notere, at det at forholde sig til kontingente fakta, til det som er tilfældet, at objektivere menneskelige fænomener og ytringer i tredje person, at prøve at finde mekanismer bagom det individuelle og sociale liv og årsagsforklaringer, betragter vi ikke som positivisme eller naturvidenskabelig fremgangsmåde; de er ikke forbud, men nødvendige i sin egen ret sammen med approaches i første person, forståelsesorienteret.

Med Bourdieu taler vi ikke om deltagende observation eller om interview, men om *deltagende objektivering*⁴⁸. Dvs., at vi, undtagen i meget ekstreme tilfælde, ikke deltager eller endsige selv kan deltage i de aktiviteter, vi studerer, men kun have et engagement i den studerede populations anliggender, som ikke skal forveksles med selve videnskaben; det engagement skal man holde i skak, sådan at den indsigt, man udvinder, overskrider den indsigt praktikerer selv havde i forvejen. Når stammen danser en regndans, er det ikke for at udtrykke en mening med tilværelsen, men for at det skal regne.

Både i USA og i Skandinavien har der inden for sygeplejevidenskab været en tendens til, blandt andet på grund af stræben efter at etablere en autonomi overfor medicin som videnskab, at betragte sygeplejevidenskab som nødvendigvis kun kvalitativ, interpretativ; dvs. en videnskab, som studerer sygeplejerskernes handlingers mening for og i følge deltagerne; en videnskab, som ser interventionen i deltageres perspektiv. I dette perspektiv betragtes da medicin som naturvidenskab, og en naturvidenskab er da en videnskab, som studerer menneskene på samme måde som fysik og kemi studerer sine objekter i naturen, uden at medregne, at man må studere mennesket på en anden måde, eftersom hans/hendes tanker, ytringer og handlinger har en mening, som må forstås.

Og bemærkelsesværdigt nok har man da ikke vendt sig til sociologen Weber, som opfatter videnskab af menneskelige handlinger som forståelse af handlingernes mening for de agerende og/eller observatøren. Men til fænomenologisk filosofi eller til den såkaldte fænomenologiske sociologi, sådan som den eksemplarisk bliver synlig hos Schütz og hans elever Berger og Luckman. Endskønt Schütz egentlig er mere påvirket

48 Bourdieu, Pierre (2003): "Participant Objectivation". In: *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 9, No 2 (Jun., 2003), pp. 281-294.

af Weber end af Husserl, på trods af at han en kort periode var Husserls assistent, og på trods af at Husserl håbede på, at Schütz skulle vise fænomenologiens betydning for sociologien. Men når Merleau-Ponty skriver en artikel om fænomenologien og sociologien, publiceret bl.a. i bogen: ”Tegn”⁴⁹; er det ikke Schütz, han taler om. Merleau-Ponty taler, i den første artikel om Filosofi og Sociologi, egentlig om Husserles senere skrifter, hvor han som bekendt vender tilbage til problematikken, som Husserl har fanget under termen *livsverden* og om historien, bl.a. i forelæsningerne publiceret under betegnelsen: ”Krisen i de europæiske videnskaber”. Merleau-Ponty knytter også an til et brev som Husserl skrev til den franske socialantropolog Lévi Bruhl. I ”Tegn” findes også en anden artikel om den franske sociolog Mauss, efterfølgeren til Durkheim, og den franske antropolog Lévi-Strauss. Det er dette felt af antropologer og sociologer, som Merleau-Ponty havde foran sig i 1940-1960.

Derfor er det utroligt ulykkeligt, at Dan Zahavi i sit interessante lille værk *Fænomenologi*, når han skal vise, hvordan den fænomenologisk-filosofisk metode og dets regionale human-ontologi kan være frugtbar for de empiriske human- og socialvidenskaber, direkte henviser til Schütz, Berger & Luckman og etnometodologer som Goffman etc.⁵⁰. De er efter Bourdieus og vor opfattelse nok dårlige eksempler, eftersom de alle har ment, at livsverdenens erfaring som sådan kan være den direkte erfaringsbase for en fænomenologisk sociologi. Men da er man hoppet over reduktionen/bruddet, og har reduceret fænomenologi til en subjektiv meningsforståelse, i stedet for en genoprettelse af objektivitetens subjekt. Zahavi har en fin præsentation af Schütz, men det er bare ikke hos Schütz, man kan finde et eksempel på, hvordan den fænomenologisk-filosofiske ramme for en sociologi kan se ud, sådan som Merleau-Ponty viser det bl.a. i forordet til *Phénoménologie de la Perception*, som Zahavi også præsenterer i et særligt kapitel⁵¹. Schütz er snarere en Weber-elev end en Husserl-elev; det er fra Weber, Schütz overtager begrebet meningsfuld handlen som objekt for sociologien. Jf.

49 Merleau-Ponty Maurice (1999): *Maurice Merleau-Ponty, Om sprogets fænomenologi*. Udvalgte tekster, Gyldendal, 283 p.

50 Zahavi, Dan (2007): ”Fænomenologi og sociologi”. In: *Fænomenologi*. Samfundslitteratur, Roskilde Universitetsforlag, pp. 80-89.

51 Zahavi, Dan (2007): ”Merleau-Pontys forord til *Phénoménologie de la perception*”. In: *Fænomenologi*, Samfundslitteratur, Roskilde Universitetsforlag, pp. 34-39.

også Bourdieus tekst ”Tre former for teoretisk viden”⁵², hvor han stiller fænomenologi op mod strukturalisme, og peger på praxeologien som udvej. Det er i denne tekst, etnometodologien står som eksempel på fænomenologi, og forkastes.

Men den sygeplejeteori som siger sig at være inspireret af fænomenologisk filosofi i Norden, er bl.a. meget afhængig af den amerikanske teoretiker Patricia Benners forfatterskab⁵³, fra ”Novice til Expert”, som bygger på Dreyfus-brødrenes⁵⁴ tolkning af bl.a. Heideggers *Sein und Zeit* fra 1929⁵⁵. Men er også afhængig af en bog hvor Hubert Dreyfus’ bror, specialist i kognitiv science medvirkede⁵⁶. For en tid siden er endnu en bog af Benner blevet publiceret på norsk: *Å utdanne sykepleiere. Behov for radikale endringer*⁵⁷.

Vi skal også referere til et interview, hvor Benner som pensioneret, men fortsat aktiv emerita fra Berkeley resumerer sit liv og sin teori⁵⁸.

Det ville have været fuldt forståeligt, hvis Dreyfus-Benner tilmed i større grad havde bygget på Heideggers filosofisk-fænomenologisk ”Analytik” af den menneskelige eksistens, han kalder for Dasein, hvor et antal temaer kommer til orde, som også kunne komme med i en empirisk sygeplejevidenskab. Fx ”Sorge”, ”Fürsorge” (”at sørge for”, omsorg osv.). Det

52 Bourdieu, Pierre (1973): ”The three forms of theoretical knowledge”. In: *Social Science information*, 12 (1).

53 Benner, Patricia (1984): *From Novice to Expert. Excellence and Power in Clinical Nursing Practice*, Jf. også Benner P. & Wrybel (1989): *The Primacy of Caring*. Assison Wesley Publishing Company. Menlo Park.

54 Dreyfus Hubert (1989): *Being in the World. A Commentary on Heideggers Being and Time*, Division I: Cambridge University Press.

55 Heidegger, Martin (2001): *Væren og Tid*, Klim, Danmark, 590 p. (Sein und Zeit:1929).

56 Dreyfus H & Dreyfus SE & Athanasiou T (1986): *Mind over Maschine. The Power of Human Intuition and Expertise in the Era of the Computer*. NY. The Free Press.

57 Benner, Patricia, Molly Sutphen, Victoria Leonard, Lisa Day (2010): *Å utdanne sykepleiere. Behov for radikale endringer*, The Carnegie Foundation for the advancement of teaching, Akribe, 278 p. med forord af Kristin Heggen.

58 Dietrichson, Susanne (2010): ”Å være sykepleier er som å lese briljant litteratur. Bare bedre, mener professor Patricia Benner”, Interview den 22. juni 2010.

ville betyde, at en grundlæggende filosofisk analyse, dvs. en ontologi af den menneskelige eksistens eller en filosofisk antropologi, kan udgøre en slags fundament eller måske endda bedre, en ramme for mange forskellige empiriske videnskaber. Det store problem bliver så, om den ontologiske grund er tænkt at være det, som giver kundskaben i videnskaberne sin grund til indhold og form, eller om den beskriver en epistemologisk ramme, inden for hvilken videnskaberne konstituerer sig. Altså mere paraply end grund. Det, som da må nærmere præciseres, er, om det er meningsfuldt også at kalde disse videnskaber for fænomenologiske, givet at det i hvert fald er meningsløst at kalde en sygeplejepraktik inspireret af både den type filosoferen og af empirisk baseret videnskabelig forklaring for en fænomenologisk sygeplejepraktik. Fordi fænomenologi karakteriserer en type refleksivitet, ikke en praktik, men studiet af en praktik, hvad enten det er den syge selv, som erfarer/oplever/kender til/er implicit eller eksplicit bevidst om både sig selv, sin sygdom, de materielle og sociale omgivelser, den behandling/omsorg han/hun får, som noget den syge kan formulere for sig selv, for omsorgspersonen, for andre, for forskeren. Fænomenologi karakteriserer da også forskerens måde at kommunikere med den syge, som meddeler sig, observerer den syge for egen regning, indhenter kontekst-kundskaber; senere kan omsorgspersonen selv forholde sig fænomenologisk til observation af sin egen omsorgsvirksomhed, det den bygger på, hvordan den udtrykker sig. Til sidst kan selv den omsorgsforsker, som er eller ikke er også den omsorgsperson, som er involveret i den studeredes omsorgsaktivitet, forholde sig fænomenologisk til sin måde at analysere, tage frem og stille op, det omsorgsaktivitet ER. Kort sagt: begrebet fænomenologisk karakteriserer en form for erkendelse af virksomheden, men er ikke selve virksomheden som sådan.

Det er desværre hændt, uanset om det beror på manglende filosofiske kundskaber eller på en slags furiøs vilje til at gennemdrive et nyt radikalt projekt, at sygeplejersker har defineret deres praktik med karakteristika, som kun giver mening i en videnskabsteoretisk refleksion over den type af forklaring som sygeplejevidenskaben kommer med. Det, som karakteriserer en meta-refleksion over en diskurs om en praktik, bliver opfattet som en karakteristik af selve praktikken⁵⁹.

59 Beedholm, Kirsten (2003): *Forandring og træghed i den sygeplejefaglige diskurs*, forlaget PUC, Viborg, Danmark, 336 p.

Uanset, er der mange temaer i Heideggers analytik af hans første periode i *Sein und Zeit*, som kunne få en forlængelse i en refleksion omkring sygepleje: At være i verden, at være sammen med andre, at eksistere uden at man har bedt om det, Dasein som forståelse, som eksplikation, sproget, angst, sorg og omsorg, sandheden, at eksistere for at dø, samvittighed, skyld, at befinde sig i tiden, historicitet osv.

Men vi vil måske opdage, at Benner og den tradition, som hovedsageligt er formidlet af hende, lader sig inspirere af Heideggers kritik af det, som Benner kalder for forskellige former for teknologisk objektivisme på den ene side, og Benners opfattelse af forkropsliggjort intelligens som inspiration for opfattelsen af den kundskab, som vejleder sygeplejepraktikken som primært en forkropsliggjort tavs kundskab hos praktikerens, som videnskaben har til opgave at drage frem, på den anden side. Sygeplejevidenskaben er egentligt ikke noget andet end en måde at ekspliciter praktikerens implicitte kundskab, om det, hun gør, eller det, hun burde gøre; den implicitte erfaringskundskab tilbyder grunden for konstruktionen af en teori. Det er via denne teori, novicen lærer sig eksplicit at kunne gøre på den rette måde. Men dette eksplicite regelværk forvandles på vejen fra novice til ekspertens atter forkropsliggjorte, tavse kundskab⁶⁰.

Det paradoksale er nu, at det kan se ud som om, det netop er dette som også er Bourdieus praktik-teori og habitus-teori. I Staf Callewaerts fra 1997 udgivne orange bog, forskningsnoter, som blev en serie med titlen: Bourdieu-studier⁶¹, illustrerer Callewaert Bourdieus teori om praktik som praktisk sans med studier af Merleau-Ponty og kompletterer dermed lidt en tidligere bog om habitus-teorien⁶², og han afslutter med at henvise til Husserl og Heidegger og citerer en lang tekst fra § 16 i *Sein und Zeit*, på tysk og på dansk, om hammeren som en forlængelse

60 Petersen, Karin Anna (1996): "Den situationsbundne kundskab – om praktikerens egenlogik". In: Jørgensen, Emmy Brandt (red) (1996): *Sundhedsvidenskabelige praktikker. Et bud på fagindhold for medicinsk humaniora*. Akademisk Forlag, København.

61 Callewaert, Staf (1997): *Bourdieu-studier, Forskningsnoter*, Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet, 187 p.

62 Callewaert, Staf (1992): *Kultur, pædagogik og Videnskab. Om Pierre Bourdieus habitusbegreb og praktikteori*, Akademisk forlag, 201 p.

af kroppen, når man håndterer den for at slå et søm i, en fantastisk analyse af den implicite, tavse, kropslige intelligens. Vi husker ikke om Bourdieu selv henviser til Heidegger i denne sammenhæng, men det kan være via Merleau-Ponty.

Man kan bare konstatere, at den opfattelse af sygeplejevidenskab som en humanvidenskab (humanities, vi skulle måske sige åndsvidenskaberne, Geisteswissenschaft) falder egentlig ganske godt i hak med Husserls udgangspunkt, sådan som Dan Zahavi beskriver det i sin lille fine bog: ”*Fænomenologi*”⁶³:

”Fænomenologerne har gennemgående fremhævet første-persons perspektivets vigtighed. Herved stiller fænomenologien sig i opposition til den såkaldte objektivisme, der traditionelt har søgt at eliminere det menneskelige subjekt fra videnskaben. Men hvorfor den interesse i subjektivitetens (den menneskelige eksistens’, selvets, Dasein) struktur?” Zahavi, D. (2007), p. 16, 1-6.

Zahavi mener da, at blandt andet Heidegger insisterer på, at fænomenologien ikke kun studerer fænomener, dvs. noget som fremtræder, men noget som viser sig, og viser sig for nogen. Fænomenologien er en diskurs, hvor jeg taler om det, som viser sig for mig, fx min oplevelse af min sygdom, af den behandling/sygepleje jeg oplever og har oplevet; eller den behandling/sygepleje jeg giver, de effekter, som de har afstedkommet, de rammer jeg som syg eller som plejer forholder mig til osv.

I parentes bemærket, det mest pragtfulde eksempel på dette er en diskussion mellem Lévi-Strauss og Ricoeur, om Lévi-Strauss’ forsøg på at skabe en socialantropologi, som ikke kan tage fejl, fordi metoden udelukker, at antropologen skulle kunne påvirke resultatet⁶⁴. Dette som tegn på, at man ikke behøver at gå tilbage til medicinens ofte barnlige måde at forstå sig selv på som en ufejlbarlig naturvidenskab, for at finde denne opposition mellem interpretation og objektivisme.

63 Zahavi, Dan (2007): *Fænomenologi* Samfundslitteratur, Roskilde Universitetsforlag, 111 p.

64 Strauss-Lévi, Claude (1970): ”A confrontation”. In: *New Left Review*, juli-august, pp.57-74.

Men af det vi har sagt ovenfor må jo fænomenologien i udgangspunktet hævde, at virkeligheden findes, også når vi ikke erfarer den, dvs. uafhængigt af vor kundskab om den; vi lærer den naturligvis kun at kende, hvis vi tager imod dens (virkelighedens) måde at vise sig for os på, og det gælder ikke bare for os og for vore materielle omgivelser, men også for andre subjekter, vi omgås med, og for den historie, som ligger bagved os, og den fremtid, vi har foran os. Men Dan Zahavi har måske en tolkning af dette, som går et skridt længere, når den siger, at der findes ingen anden virkelighed end den, som på en eller anden måde viser sig for menneskene.

De fænomenologiske filosoffer som Heidegger eller Merleau-Ponty har fortsat med at udarbejde deres metoder, mens Husserl, som blev meget gammel, også gjorde det helt frem til midten af 1940'erne påvirket af sin elev Heideggers første store værk, som bevidst korrigerede Husserl. De forsøgte at finde en særlig form for refleksivitet for at tænke efter, vende om fra sin på verden rettede intentionalitet uden helt at slippe den, og gå vejen tilbage til de oprindelige måder, på hvilket et tema har vist sig for os. De temaer, de har udarbejdet på denne måde, er bl.a. vor krop, vort sprog, vor verden, vor sameksistens med andre, vor seksualitet, vor historie osv. Derved anvender fænomenologer sig også af meget materiale og analyser, som empiriske human- og socialvidenskaber har oparbejdet. I sin analyse af sprog anvender Merleau-Ponty fx afasi-studier, hvordan viser sproget sig hos nogen, som ikke længere taler ... Eller den dobbelthed at vi ER vor krop og ikke kan objektivere den, lægge den fra os, men at vi samtidig HAR en krop, som vi ikke helt sammenfalder med. Fænomenologer anvender alt hvor noget viser sig for os i en eller anden form, men kun for at opdage, hvad det er i sit væsen, uanset om det findes netop her og nu, i hvilken gestaltning, og hvad man har ment, vidst om den osv. Alt dette sættes i parentes, på en venteliste, for at vi først skal lade det væsentlige tale.

Benner forklarer i et interview⁶⁵, at for hende har det centrale været at finde en måde at sætte ord på sygeplejerskernes tavse erfaring og forståelse (embodied intelligence, bedre end tavs kundskab), for siden at kunne anvende den nu eksplicit tilgængelige kundskab i uddannelsen

65 Dietrichson, Susanne (2010): "Å være sygepleier er som å lese briljant litteratur. Bare bedre, mener professor Patricia Benner", *Sykeplejen*, 2010.

og efteruddannelsen af sygeplejersker, fra nybegyndere til eksperter. Det handler altså helt centralt om at konstruere en teori, som bygger på opsamling, forståelse af praktikernes kyndighed, som virker med en vis ufejlbarhed, men som de alene kan praktisere, ikke formulere eller anvende, for at konstruere en teori, som det siden hen er den store kunst at kunne undervise i, sådan at novicepraktikerne under uddannelse efterhånden skal kunne anvende opskriften for til sidst at kunne anvende dem (sygeplejerskerne) som eksperter, dvs. uden eksplicit at referere til teorien, men på følelse, ordløs, tavst. Men i interviewet siger Benner, at hun nu erkender, at ikke alle kan lære det - nogen savner for altid den følelse, man skal have. For det handler om care, omsorg og da at man kan være "concerned", vedkommende lidt ondskabsfuldt kunne man sige, ja, ikke som en funktionær/lønarbejder, hvilket jo desværre sygeplejerskernes arbejde også er. Men at fremarbejde det hører ikke under fænomenologien, men under den politiske økonomi som fag, som arbejder med andre metoder. Spørgsmålet er, om ikke begge dele kan kombineres, hvilket måske er hvad fx Kari Martinsen efterstræber.

Vi må senere komme tilbage til det faktum, at sygeplejeteoriens udvikling er belastet af at den hele tiden sammenblander på den ene side en teori OM og på den anden side en teori FOR, både sygeplejerskernes uddannelse, og sygeplejerskernes praktik⁶⁶. Og eftersom dette giver 4 forskellige typer af logik, bliver forvirringen ofte stor. Helt frem til at en epistemologisk egenskab i teorien bliver til en egenskab i praktiken.

Benner har altså, ligesom mange andre, set mulighed i en fænomenologisk filosofi for som fundament for en empirisk sygeplejevidenskab at låne dens teori og metode fra både en filosofisk antropologi og en filosofisk videnskabsteori. Det, vi senere må diskutere, er netop denne afhængige relation, dette lån, denne overvejelse⁶⁷.

Men dette virker ikke helt fremmed for Bourdieu. Da Bourdieu i 1997,

66 Petersen, Karin Anna (1995): "Kunst, Praksisteori og videnskab". *FS 13 Nyt*, (Faglig Sammenslutning for Onkologiske Sygeplejersker) nr. 1, Odense, pp. 34-45.

67 Petersen, Karin Anna (1996): "Den situationsbundne kundskab – om praktikerens egenlogik." In: Jørgensen, Emmy Brandt (red.) (1996): *Sundhedsvidenskabelige praktikker. Et bud på fagindhold for medicinsk humaniora*. Akademisk Forlag, København.

fem år før sin død, publicerede bogen *Méditations Pascaliennes*, Meditationer i Blaise Pascals ånd⁶⁸, så er det, fordi han synes de empiriske socialvidenskaber til sidst implicit har iværksat en ”ide om mennesket”, og at den med fordel kan drages frem i lyset. Hvis man er bange for at give filosofien/teologien taleret i spørgsmålet om empiriske social/humanvidenskaber, er det med bæven, man lader sig lokke på den bane, selv om det både for Bourdieu og for os helt enkelt er spørgsmålet om, at filosofien har været den første form for refleksivitet, som permanent gør sig gældende, og som sådan må og kan alt andet drages frem i lyset af den epistemologiske virksomhed. Samtidig minder det om, at de fleste såkaldte hermeneutiske filosofier i grunden påberåber sig positivistiske argumenter, som at skille empirisk observation fra teorien, det mentale fra det fysiske, på baggrund af en simplistisk forestilling om, hvad der er naturvidenskaber, sådan at de hermeneutiske videnskaber får tildelt mere end de nogensinde kunne ønske sig, nemlig en fuldkommen exceptionel status, som samtidig sætter etiketten på alle de ikke-hermeneutiske videnskaber: ”Positivistisk”. Og vi vil minde om Bourdieus skarpe kritik af Foucault for dennes filosofiske kritik af de empiriske humanvidenskaber, uden at være lige så kritisk over for filosofien, jf. Callewaerts artikel om Bourdieus kritik af Foucault 2006⁶⁹.

Alligevel kan vi bekræfte, at den filosofisk-videnskabelige vending, som Husserl og den fænomenologiske bevægelse i filosofien og human/social videnskaberne satte i gang, har en blivende betydning i og med, at den ser mennesket som et væsen, som gennem sin krop sammen med andre eksisterer i verden gennem tiden, dvs. båret af hele historien før og af den historie som gøres fremover, som fødes, lever og dør i generationernes gang, som gennem sin blotte eksistens konstituerer hele verden.

68 Bourdieu, Pierre (2000): *Pascalian Meditations*, Cambridge, Polity Press.

69 Callewaert, Staf (2006): ”Bourdieu's Critic of Foucault: The Case of Empirical Social Science against Double-Game-Philosophy”. In *Theory, Culture and Society*, Vol. 23 nr. 6, Sage Publications. Special Issue on Pierre Bourdieu, pp. 73-98.

Exkurs - Et forslag til en radikal ændring af sygeplejerskers uddannelse i USA og Norge: *A utdanne sykepleiere: behov for radikale endringer*

Vi henviser ofte til Patricia Benner som en sygeplejevidenskabelig repræsentant, som har haft stor indflydelse i USA, men gennem sine publikationer også i Norden, med en model som fra Heidegger, via professor Dreyfus låner en hermeneutisk-fænomenologisk-filosofisk antropologi, som siden forvandles til en empirisk videnskab med samme fortegn. Kernen er ideen, at den praktiserende professionelle sygeplejerske i kraft af sin praktik har en forkropsliggjort intelligens af sin praktik, som dog med fordel kan og skal ekspliciteres, så at den kan undervises og læses i sygeplejerskeuddannelsen, og så den desuden kan bidrage til en videreudvikling af den praktik og den forståelse som ligger til grund for den.

Etiketten gælder i princippet for læren, men man kan forstå, at det næsten af sig selv glider over til at være en etiket for selve praktikken. Men det har hele tiden været Benners bestræbelse at betragte professionel kyndighed og færdighed som en praktisk færdighed og som en praktisk viden.

Nu har der i USA i de senere år været en politisk kampagne, primært når det gælder læreruddannelsen, men også når det gælder de øvrige semi-professioner, om at disse praktikere er kriminelts dårligt uddannede, bl.a. med en masse teori som ikke kan bruges til noget. Disse kampagner har først og fremmest været kørt af de nyere private fonde sådanne som Bill Gates, Broad, osv. Til forskel fra de gamle sådanne som Ford, Carnegie etc. som selv kører deres politiske kampagner og finansierer den slags forskning, som understøtter dem.

Diana Ravitch har publiceret en bog, hvor hun bl.a. viser dette, men også at denne forskning og de eksperimentelle projekter, som køres, ofte har været temmelig mislykkede og ikke givet det ønskede resultat⁷⁰.

Carnegie foundation har dog også deltaget i dette race, bl.a. gennem

70 Ravitch, Diana (2010): *The death and life of the Great American School System. How Testing and Choice are undermining Education*. Basic Books, New York.

stort anlagte evalueringer af disse uddannelser samt forslag til radikale ændringer. Patricia Benner er medforfatter til en bog som Carnegie USA har publiceret, og som nu også findes på norsk: *Å utdanne sykepleiere. Behov for radikale endringer*. Akribe 2010, med et forord til den norske udgave af Kristin Heggen.

Den norsksprogede bog er en oversættelse af den Nordamerikanske original lavet af et team under ledelse af Benner⁷¹.

Det interessante er nu, at hovedkonklusionen er, at uddannelsen er dårlig, fordi den ikke har et praktisk teori-perspektiv i den teoretiske del, og fordi den teoretiske del og praktikken ikke er integreret. Forslaget er da egentlig også, at uddannelsen udelukkende skal være praktisk ved sengen og ikke i klasseværelset, som det hedder. I den bog tales der ikke om hermeneutisk fænomenologi naturligvis, men det interessante er, at Benner uden problemer kan falde på plads i dette prakticistiske perspektiv, fordi hendes egen opfattelse under et helt langt liv jo har været, at det drejer sig om at tilegne sig en forkropsliggjort intelligens. Vi tror, det er ekstremt vigtigt, at lære sig at se, hvordan en given teori ender med at understøtte og promovere usandsynlige politiske og faglige indgreb. Det er også slående at Heggens indledning glider meget udenom; det er åbenbart, at der er meget i bogen, som hun ikke bryder sig om, men det bliver aldrig sagt fuldt ud, og der er ingen analyse af de private finansierings-fondes politiske og faglige interventioner.

71 Benner, Patricia, Sutphen, Molly, Leonard, Victoria, Day, Lisa (2010): *Å utdanne sykepleiere: behov for radikale endringer*. The Carnegie Foundation for the advancement of teaching, Udarbejdet af et Carnegie Foundation-team med Patricia Benner som leder, med et forord af Kristin Heggen. Akribe 278 p.

VI.

Kritik af fænomenologien opfattet som erstatning for en objektiv positiv videnskab

Vi har sagt, at vi har taget diskussion af fænomenologien op, fordi den er blevet anvendt af Benner og de studerende og forskere i sygeplejevidenskab som karakteristik af denne videnskab, sådan som de ser den. Men egentlig findes der flere nøglebegreber på spil. Såsom kvalitativ, hermeneutisk og så fænomenologisk.

Vi skal her forsvare tesen, at det er meningsløst at stille kvantitativ overfor kvalitativ; der findes naturligvis ingen social videnskab, som alene skulle operere med kvantitative mål og beregninger. Det, det handler om, og de størrelser, man håndterer, må jo netop beskrives og defineres på en eller anden måde, og da anvender man sig i udgangspunktet i hvert fald af hverdagsproglige betegnelser af fænomener betragtet ud fra deres kvalitative sider og ofte af mere systematiske operationaliseringer af disse betegnelser, hvor fænomenet eller aspektets egenskaber er nærmere specificeret. Og tilsvarende findes der heller ikke en social videnskab, som ikke også implicerer tal, antal og beregninger. Dvs., det eneste som er brugbart, er Bourdieus måde altid at kræve begge dele. Dermed går "kvalitativ" ud som acceptabel betegnelse for en type af virksomhed eller forskning.

I visse tilfælde har man mere specifikt talt om hermeneutisk videnskab eller interpretativ, forstående videnskab. I alle disse tilfælde fremdrager man, at kundskab eller videnskab om, i dette tilfælde et objekt som sygepleje og omsorg, indebærer, at man forstår, dvs. tolker observationer eller meddelelser eller oplevelser, som kan antage former af tekster. Dvs., det handler ikke kun om fakta, som er os givne, som vi kan beskrive, og som vi tager til efterretning. Det handler om menneskelige fænomener, som antages at have en mening, eller som vi tilskriver mening, og at 'læse ud' denne mening indebærer et tolkningsarbejde, allerede når vi anvender vort sprog og kultur for at før-bevidst og spon-

tant opleve og karakterisere menneskelige fænomener. Men mere end så: menneskelige fænomener kan kun forstås, tolkes og studeres, hvis den tolkende sætter sin egen eksistens og subjektivitet på spil. Han eller hun kan forstå og tolke, eftersom han/hun selv er en del af fænomenet, af objektet for studium og forskning. Som oftest indebærer dette dog ikke, at vi som observatører eller forskere selv skulle kunne gøre den praktik, det handler om. Deltagende observation, som så ofte påberåbes i såkaldt etnografiske undersøgelser, er som oftest ikke reelt deltagende (man er ikke en Balant fra Guinea-Bissau, man er ikke dødssyg eller har leddegigt, rheumatisme osv.), men deltagende observation er en anerkendelse af at det handler om forståelse, og det med indsat af vor subjektivitet⁷². Det er modsætningen til et objektivistisk approach, som betragter menneskenes subjektivitet ikke som en nødvendig ressource, men som en forstyrrende faktor som giver bias, og som prøver at organisere videnskab så den subjektive faktor elimineres mest muligt⁷³.

Hverken Husserl eller Heidegger i *Sein und Zeit* anvender ordet hermeneutik, hentet fra ældre traditioner af bibeltolkningen eller litteraturstudier. Men den senere Heidegger betegner sin filosofi som ontologi om mennesket (allerede i *Sein und Zeit*), med en hermeneutisk-fænomenologisk metode, fordi han mener, at tolkningen kommer til verden, i og med at menneskene kommer på scenen, og ikke som en eller anden speciel intellektuel aktivitet. Vi er tolkning, så snart vi kan stå opret, og så skaber vi en verden, som består af øverst og nederst, venstre og højre, varmt og koldt osv. Det er Heideggers elev Gadamer, som skrev sin disputats om tolknings-problematikken eller hermeneutikken. Gadammers fokus var tolkningen af fremmede tekster, men også af adfærd osv.

Men igen må man konstatere, at sygeplejevidenskabsfolk har en tendens til at tilskrive metodiske- eller epistemologiske egenskaber, sådan som en metarefleksivitet oparbejder dem, som om de var egenskaber ved selve praktikken, eller ved den viden som orienterer praktikerens. Man taler om hermeneutisk- eller fænomenologisk sygepleje.

72 Petersen, Karin Anna (1993): "At konstruere en teori om sygepleje". In: Ramhøj, Pia (red.): *Overvejelser og metoder i sundhedsforskningen*, Akademisk Forlag, pp. 35-55.

73 Bourdieu, Pierre (2003): "Participant Objectivation". In: *The Journal of the royal Anthropological Institute*, vol. 9, No 2 (Jun., 2003), pp. 281-294.

Vi skal senere nærmere referere, hvad Bourdieu har skrevet om disse diskussioner, og hvordan han selv har arbejdet; han har selv kaldt sit videnskabssteoretiske ståsted, altså sin metarefleksion for *praxeologi*, som indebærer et brud både med den studerede population og forskerens spontane forforståelse, og som sætter af mod fænomenologi på den ene side (i dette tilfælde etnometodologi og symbolsk interaktionisme) og objektivisme på den anden siden (i dette tilfælde Lévi-Strauss); Bourdieus teori kalder han for praktikteori eller handlingsteori, og hans metode er alt, hvad tænkes kan, dog omkring en kerne af kvantitative spørgeskemaer, observation og dybdeinterview.

VII.

Dan Zahavi, Merleau-Ponty og Bourdieu: vejen ud af modsætningen kvantitativ-kvalitativ gennem det dobbelte brud

Det, som er påfaldende, når man læser fremstillinger af den fænomenologiske filosofi, alt fra Husserl, frem for alt hans senere skrifter, helt frem til ikke specialiserede fremstillinger af repræsentanter for semi-professioner såsom Benner, er, at man får følgende ræsonnement. Siden midten af 1800-tallet har filosofien mere og mere mistet sin status som en streng videnskabelig disciplin, dvs. som kan hævde et eget sandhedskrav på grund af en egen reflekteret metodisk fremgangsmåde. Man har i stedet tilskrevet naturvidenskab eller humanvidenskab, som imiterer naturvidenskab, rollen at levere den eneste diskurs, der kan gøre krav på at levere sand kundskab, dvs. en sand beskrivelse og forklaring af forekomster i verden på rationel grund, ofte selv i matematiseret form. Og dvs., at det er en videnskab, som taler i tredje person, idet man metodisk udelukker enhver impakt af subjektiviteten, dvs. arbejder objektivt, i reglen kvantitativt og kausalt eksplikativt.

Mod dette står dog, at åndsvidenskaberne via Dithley eller Webers sociologi⁷⁴, som arbejder med sociale fænomener som meningsfuld handling, eller via Wittegenstein med hans sprogspil, har hævdet, at menneskelige fænomener er fænomener som har en mening i sig selv for både aktøren og observatøren, og at det gælder om at forstå denne mening som en form for eksplikation.

74 Callewaert, Staf (2007): "Kritiske refleksioner over den livshistoriske trend", In: Petersen, Karin Anna, Stinne Glasdam, Vibeke Lorentzen (red.) (2007): *Livshistorieforskning og kvalitative interview*, Forlaget PUC, Viborg, Danmark, pp. 20-30. Callewaert, Staf (2007): "Forståelse og forklaring i de sociale videnskaber, ifølge Pierre Bourdieu", In: Petersen, Karin Anna, Stinne Glasdam, Vibeke Lorentzen (red.) (2007): *Livshistorieforskning og kvalitative interview*, Forlaget PUC, Viborg, Danmark, 79-109 p.

Men det er også blevet mødt med en radikal relativisme og af forskellige former for mysticisme siger Husserl. Når han i 1935 holder sine berømte forelæsninger i Prag, som siden, sammen med andre opsatser, samles i *Die Krise der Europäischen Wissenschaften*⁷⁵, netop efter Hitlers magtovertagelse, er det samme problematik som sættes på dagsordenen, med en forventning om, at man skal kunne gå tilbage til filosofiens ledende rolle og en fornyelse af filosofien i den fænomenologiske filosofi på en meget mere nuanceret måde, bl.a. gennem at skitsere hele baggrunden i Europas historie siden Renæssansen. Husserl er ikke imod matematiseret naturvidenskab eller objektiverende humanvidenskaber osv., men Husserl vil igen stille det transcendentale subjekt som bæreren af alle disse former i centrum. Desuden vil Husserl lade den fænomenologiske filosofiske refleksion stille alt andet til vægs, tilbage til sagen selv i dets primære erfaring i parentes, for på den måde at kunne oparbejde regionale ontologier eller væsens-karakteriseringer af temaerne for videnskaberne.

Denne måde at sætte i parentes, epoché, reduktion, beskrives blandt andet af Heidegger og Husserl som voldsomme indgreb⁷⁶. Dvs., at man må gå ud fra den hverdagslige livsverden som et socialt-kulturelt udgangspunkt, tankeformer og sprog, men kun for at bryde med dem og gå vejen tilbage.

Dette minder så om det, som Bourdieu kommer til at kalde for ”rupture épistemologie”⁷⁷ (break, brud), og Althusser ”coupure épistemo-

75 Husserl, Edmund (1982): *Die Krise der Europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, Felix Meiner Verlag, 119, zweite, verbesserte Auflage. Og Wild, John (eds.), James m. Edie (assoc. eds.), Herbert Spiegelberg, William Earle, George A. Schrader, Maurice Natanson, Pail Ricoeur, Aron Gurwitsch, Calvin O. Schrag, Hubert I. Dreyfus (Cons. eds.) (1970): *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology Edmund Husserl, Northwestern University studies in Phenomenology & Existential Philosophy*, 405 p.

76 Heidegger, Martin (1957): ”Gewaltsamkeit” p. 311.. In: Heidegger, Martin (1957): *Sein und Zeit, Achte unveränderte Auflage*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 437 p.

77 Bourdieu, Pierre, Chamboredon&Passerons (1991): *The Craft of Sociology of Sociology Epistemological Preliminaries*, Walter de Gruyter, Berlin, New York.

logique”⁷⁸; hos Bourdieu ”rupture” med ”double break”⁷⁹. Bindingen til den studerede populations for forståelse og til forskerens ikke brudte for forståelser:

”It does not suffice to break with the ordinary common sense and with the scholarly common sense in its ordinary form. *We must also break with the instruments of rupture which negate the very experience against which they have been constructed*” (Bourdieu, Pierre and Loïc J. D. Waquant, (1992: 251, l.1-4).

”The objective representation of practice had to be constructed against the primary experience of practice or if you prefer that the ”objective truth” of this experience is inaccessible to experience itself”⁸⁰ (Bourdieu, Pierre and Loïc J. D. Waquant, (1992: 250. l. 27-30).

Bourdieu taler om et:

”new gaze, *a sociological eye*. And this cannot be done without a genuine conversion, a *metanoia*, a mental revolution, a transformation of one’s whole vision of the social world” (Bourdieu, Pierre and Loïc J. D. Waquant, (1992: 251, l. 21-23)

Men det er det aspekt, som helt er forsvundet hos både Schütz og Ben-ner, som anser at livsverden og subjektiviteten er både det første og det sidste ord, og som hævder, at den menneskelige verden ikke kan objek-tereres eller kvantificeres, men kun håndteres i første person singularis. Hos Benner går det så langt som, at sygeplejevidenskaben defineres som en explicitering af den kropslige intelligens, med hvilken sygeplejersken som praktiker opfinder, forstår og vejleder sin praktik; en explicitering

78 Bourdieu, Pierre and Loïc j. D. Waquant (1992): *An invitation to Reflexive Socio-logy*, Polity Press., p. 251, Fodnote 49.

79 Bourdieu, Pierre and Loïc j. D. Waquant (1992): *An invitation to Reflexive Socio-logy*, Polity Press.

80 Bourdieu, Pierre, Loïs, J. D. Waquant (1992): *An invitation to Reflexive Socio-logy*. Cambridge, Polity Press.pp. 248- 260.

som er nødvendig for at kunne meddeles til lærlingen under uddannelsen, til den igen bliver en kropslig intelligens.

Ideen om en kropslig intelligens ser ud til at være i slægt med Bourdieus praktiske sans, som er en af habitus orienteret kropslig praktisk kunnen og viden, i form af et praktisk mesterskab, til forskel fra et symbolsk mesterskab, hvor man ikke bare kan i praktikken, men også kan de regler, som derved er på spil, på samme måde som et barn, som kan sit modersmål ved at leve med i familien, desuden lærer sig det en gang til i skolen, som om den genereres af og i overensstemmelse med grammatikken⁸¹. Mens det er modsat: grammatikken er deduceret ud af det talte sprog af dem, som ikke kan grammatik, men kan sproget⁸².

Men det vigtige ved Bourdieus begreb om den praktiske sans er, at den har en slags ejendommelig ufejlbarlighed inden for den fremherskende socio-kulturelle ramme, under hvilken den er produceret, men på ingen måde repræsenterer den objektive sandhed om denne praktik. Frankfurterskolen/Kritisk Teori har ret, når de påpeger, at den praktiske sans/den kropslige intelligens ikke af sig selv er en kritisk indsigt og end ikke er åben for kritik. Snarere tværtimod, den fungerer, fordi den består af inkorporering af de givne betingelser, sådan som de opfattes af de agerende under de rådende betingelser.

Merleau-Pontys forord til hans hovedværk: *phénoménologie de la perception* (Perceptionens Fænomenologi) betragtes også af Dan Zahavi som en af de mest syntetiske fremstillinger af hvad fænomenologien er, som omfatter hele bevægelsen fra Husserls og den første generation af hans elevs hovedværker, deriblandt Heideggers *Sein und Zeit*⁸³, som virkede tilbage på den sene Husserl, og den franske tradition med Levinas, Sartre og Merleau-Ponty selv, som forsøger at lægge de forskellige temaer og forsøg til en slags helhed. Zahavi har et særligt kapitel i sin

81 Bourdieu, Pierre (1991): *Language and Symbolic Power*, John B. Thomsen (red.), Cambridge, Polity Press.

82 Madsen Lisbet (1995): "Magtfri kommunikation eller symbolsk vold". In: Petersen, Karin Anna (red.): *Praktikteori i sundhedsvidenskab*. København: Akademisk Forlag, pp. 173-186.

83 Heidegger, Martin (2007): *Væren og tid*, Klim, Århus, Danmark, 590 p.

lille bog om dette forord (kapitel 6)⁸⁴, som vi her resumerer og kommenterer.

Zahavi skriver, at Merleau-Ponty må, hvis han skal præsentere en slags syntese i forordet, tage de modsatte aspekter af det som fænomenologisk filosofi har samlet på, under et:

1. At det handler om et forsøg på at fange væsentlige og invariante træk i den menneskelige virkelighed, ikke dets kontingente faktuelle forekomster, samtidig med at menneskets fakticitet er udgangspunktet
2. Fænomenologien er en form for transcendentale refleksion, dvs. et forsøg på at konstruere de betingelser, som må være opfyldt for at de menneskelige fænomener, man studerer, skal være mulige i det hele taget, på tværs af alle enkeltindivider, hvilket ikke forhindrer, at den begynder med fænomenerne sådan, som de opfører sig for den filosofiske 'naturlige indstilling', for netop at kritisk kunne studere de bestående verdslige forhold og vor direkte umiddelbare kontakt med dem
3. Fænomenologisk filosofi må være stringent videnskab, dvs. gennemført strengt metodisk på en måde, som kan gøre rede for fænomenerne sådan som vi oplever dem
4. Fænomenologisk filosofi er primært deskriptiv, den beskriver fænomenerne, sådan som de er os givet i vores erfaring, og er primært ikke interesseret i at finde deres psykologiske eller biologiske udspring eller kausale forklaring; fænomenologien skal dog også kunne gøre rede for de intentionelle erfaringsstrukturers udspring og historie

Dvs. Husserls transcendentale fænomenologi, Heideggers hermeneutiske/eksistentielle fænomenologi, Merleau-Pontys fænomenologi som ramme for humanvidenskaberne, en ramme som ligger for den erfa-

⁸⁴ Zahavi, Dan (2007): *Fænomenologi* Samfundslitteratur, Roskilde Universitetsforlag, 111 p.

ringsvidenskabelige rationalitet, er en og samme sag. Fænomenologi viser, at den objektiverende videnskab i en tredje persons indstilling ikke udtømmende kan gøre rede for det menneskelige, som oplevelse i første person, eftersom erfaringsvidenskaben selv som praksis forudsætter forskeren som subjekt og erfaring. Men det den fænomenologiske refleksion afslører, er ikke en inderlighed, men en væren-i-verden ”hvor verden er den meningshorisont, vi bestandig er situeret i relation til”⁸⁵.

Det minder om Bourdieus artikel om sociale klasser, hvor han viser, hvordan klassen i sig (tredje person) og klassen for sig (første person) ikke nødvendigvis sammenfalder; eksplicit klassebevidsthed er ikke givet, men en form for eksplicit bevidsthed eller meningsforståelse er impliceret i de objektive betingelsernes givethed, og i det praxeologiske projekt skal den erfaringsvidenskabelige eksplikation vende tilbage efter al objektivering af de betingelser, som er blevet inkorporeret. At tilhøre en klasse er først at dele samme livsbetingelser, men siden også forskellige former for orientering af tanker, ord og gerninger frem til klassekamps-bevidsthed⁸⁶.

Den formulering af Zahavi ved hjælp af meningshorisont kan måske være en korrekt definition af fænomenologien, men den er da også grunden til, at fænomenologien ikke kan stå alene. Fordi en meningshorisont ikke er det samme som ”totalitet af positionerede genstande eller summen af kausale relationer” (Merleau-Ponty, Maurice 1945, p.36), som også skal med, fordi de hører til og ikke bare er ”mening”, men ”magt” (jf. Bourdieu i *Reproduction*⁸⁷). Den oplevede kommunikative meningshorisont ER ikke virkeligheden.

Derimod kan man godt tænke sig, at fænomenologisk filosofi studerer hele:

85 Merleau-Ponty, Maurice (1945): *Phénoménologie de la perception*. pp. III-IV& p. 36.

86 Bourdieu, Pierre (1987): ”What Makes a Social Class. On the Theoretical and Practical Existence of Groups”, *Berkeley Journal of Sociology vol 32*, Berkeley, pp. 1-17. Findes også i dansk udgave.

87 Bourdieu, Pierre, J.C. Passeron (1977, 1990): *Reproduction in Education, Society and Culture*. Beverley Hills, los Angeles, California, 259 p. Findes også i dansk udgave, se www.hexis.dk.

”domænet af upåagtet fortrolighed”, efter at have ”metodologisk suspenderet vores normale blinde og tankeløse accept af verden”. ”Sproget hviler på vores førsproglige, perceptuelle kontakt med verden”. ”Det er således aldrig et problem for subjektet at nå ud til objektet, eftersom subjektet som sådan er selvoverskridende” (Merleau-Ponty, Maurice, 1945: op cit.p. 38).

Vi går tilbage til Dan Zahavis præsentation af den unge Husserls erkendelsesteori og indførelsen af temaet intentionalitet for at afmytologisere lidt af, hvad det overhovedet er vi taler om, når vi taler om fænomenologi.

Det, vi taler om, er den menneskelige erkendelse i det hele taget, samt de mere specificerede former for erkendelse, som filosofi og human/samfundsvidenskaberne byder på. Det er så enkelt som, at vi går ud fra, at vi erkender virkeligheden, som Husserl kalder for fænomener, at det er den virkelighed som åbenbarer sig for os (fainomai på græsk). Et helt centralt spørgsmål for filosofien er, om der findes kundskab om en virkelighed, som eksisterer uafhængigt af vor bevidsthed⁸⁸. På en måde er det et kunstigt spørgsmål, for det er som at sige, hvordan kan vi have kundskab om noget, uden at have kundskab om det. Men spørgsmålet er meningsfuldt, hvis man ser det på baggrund af teorier, som enten siger helt eksplicit: der findes ingen virkelighed, som eksisterer uafhængigt af vores bevidsthed, dvs., vi er lukket inde i vores bevidsthed, eller siger: virkeligheden er ikke andet end den progressive udfoldelse af den Absolutte Ånd, i og gennem vor ånd (Hegel og den tyske idealisme).

Husserls modspil er hans begreb intentionalitet. Det, han er ude efter, er at sige ikke kun, at enhver form for bevidsthed er rettet mod et indhold, som ikke er selve den bevidsthed, men dets objekt (enten et objekt i verden eller bevidsthedsakter som erfaringer, oplevelser, omdømme/renommé, vurderinger etc., men desuden at det bevidste objekt, bevidstheden er rettet imod, ligger derefter så at sige i bevidst format i vores sind, hvortil vi kan vende tilbage for at reflektere over det og over den erkendelse, vi har om det; men det er stadigvæk bevidsthed af noget

88 Zahavi, Dan (2007): *Fænomenologi*. Samfundslitteratur, Roskilde Universitetsforlag, 111 p., p. 16.

(andet end bevidstheden). Dvs. bevidstheden er stadig rettet mod sit objekt, befinder sig hos sit objekt, er ikke en inderlighed, hvor objektet i bevidst format ligger og venter på refleksionen vender tilbage til det bevidste objekt. Sartre har jo illustreret den ide i sin roman *La Nausée*⁸⁹ (1938), når han lader romanhelten Roquentin sidde på en bænk i en park og væmmes over et visent træ, og oplever at han er det visne og ækle træ.

Allerede nu kan man notere, at når også den ældre Husserl under indflydelse af ikke alene sin egen udvikling, men også af Heidegger, efterhånden mere og mere går ud fra en intersubjektiv også sproglig erfaringshorisont, som han kalder for livsverden (*Lebenswelt*), så mener han ikke med det, at den horisont er intentionalitetens objekt, at det er den virkelighed, vi er bevidste om, men at det er inden for den ramme, den refleksive bevidsthed får sit objekt. Inden for livsverdenen står solen virkelig for alvor op om morgenen og går ned om aftenen. Men inden for geometrien definerer man en ret linje som den korteste afstand mellem to punkter, noget som ikke findes i verden, kun i tanken.

Det er en måde totalt at forvanske fænomenologiens betydning som filosofi at banalisere den til at kunne give ophav til empiriske erfaringsvidenskaber, som får deres objekt fra livsverden og siden har store problemer med at præcisere deres metode. For den erfaringsvidenskab kan jo ikke kun bestå af diskurser i første person singularis og altså helt være begrebsafhængig af den subjektivitet.

Hvis vi går videre med vor analyse, burde vi også se nærmere på Gadammers indflydelse. Han er jo blevet mere end 100 år gammel, aktiv til det sidste, og skrev en gang en bog om sundhedsfagene: *The Enigma of Health. The Art of Healing in a Scientific Age*⁹⁰. Det er interessant, at bogen, som er en samling opsatser først publicerede på tysk, også publiceredes i det anglosaksiske rum. Men man skal huske på, at Benner/

89 J.P.Sartre *Kvalme* 1968 på dansk og i Gyldendals bekassinsbøger 1973, 5. oplag, 209 p. (original: *La Nausée*) er en epistolar-novelle af filosofen Jean-Paul Sartre, publiceret i 1938 og udkom på Gallimard, skrevet mens han var lærer på gymnasiet i Le Havre. Det er Sartres første novelle og en af hans bedst kendte.

90 Gadamer (1996): *The Enigma of Health. The Art of Healing in a Scientific Age*. Polity Press. Cambridge.

Dreyfus refererer primært Heidegger, som selv har døbt filosofi til at være hermeneutisk-fænomenologi - i begyndelsen i hvert fald. Men Heidegger bruger jo ikke begrebet hermeneutik på samme måde som Gadamer⁹¹. Bogen er interessant, eftersom den ikke handler om hermeneutik i faget, dvs. om tolkningen af ytringer, men om sundhed, sygdom og helbredelse, dvs., det man i den store tradition ville kalde for en *fænomenologisk-filosofisk antropologisk metode*.

Og det fører os tilbage til vort grundproblem: Hvordan skal en empirisk videnskab OM (snarere end FOR) sygepleje se ud. Derved bliver bl.a. spørgsmålet, hvordan empirien, data, skal indhentes, centralt. Overfladisk set kommer vi så direkte i konflikt med reglen om, at man arbejder i første person singularis i fænomenologien, eftersom erfaringsvidenskaberne per definition konstruerer sit objekt via en, for at tale med Bourdieu, deltagende objektivisering, af både populationen udsat for behandling og pleje, af de professionelles agerende, og af forskeren og hans agerende. I alle tilfælde retter objektiveringen sig mod begge processer, ytringer og handlinger, og der impliceres en deltager, ikke som at de professionelle selv skulle være syge eller behandle, men at der impliceres et engagement, som dog ikke anses for at erstatte kyndighed og færdighed. At denne objektivisering kræves, begrundes helt enkelt med, at de forskellige aktører, netop på grund af hele situationen, ikke er i stand til at levere objektiv information, endsige analyser. At man i det hele taget organiserer forskning af den type, forudsætter, at de forskellige aktører ikke leverer den information, man behøver for at forstå og frem for alt forklare selv kausale aspekter.

Det vil blandt andet indebære, at man nærmere specificerer, hvordan man mener at kunne bruge metoder såsom interview ikke deltagende observation, spørgeskema, etc.

Men indtil videre vil vi først blive klar over, hvordan den hermeneutisk-fænomenologiske tradition har tænkt sig disse ting, hvilket ikke er så let, eftersom det fra begyndelsen handler om filosofi, dvs. om afklaring af de grundlæggende antropologiske begreber som et ensomt refleksionsarbejde hos filosofen, som også så at sige afrapporteres i første

91 Gadamer, Hans-Georg (1997): *Sanning och metod i urval*, Daidalos, Göteborg, Sverige, 213 p.

person. Som ganske vist i stigende grad siges at tage sit udgangspunkt i livsverdenes oplevelser og erfaringer, som filosofien deler med andre, men de leverer bare et afsæt.

I den forbindelse kan man notere at:

- Hos Heidegger udvikler hans filosofi sig i stigende grad som en radikal kritik af både den etablerede filosofi (= metafysik), og hele det videnskabeligt-teknologiske system.
- Den slags kritik har været Gadamer's egentlige udgangspunkt. "Lade sandheden tale, ikke metode" er parolen.
- Begge værdsætter derimod tolkningen af poesi, kunst osv., men tager alligevel afstand fra de såkaldte Geisteswissenschaften tematiseret af Dilthey.
- Med Merleau-Ponty, som var psykolog, skulle vi have et nyt approach for så vidt som ikke kun livsverdenes erfaringer, men også positive humanvidenskaber påberåbes.
- Endnu et skridt længere går Schütz med sin fænomenologiske sociologi, eller Københavnerskolen i psykologi⁹², eller Buitendijk i Nederlandene⁹³ med fænomenologisk psykologi i forskellige bidrag, senest kort i GADs psykologileksikon⁹⁴, hvor på forskellige måder en empirisk human/socialvidenskab beskrives (dets erfaringer, oplevelser, sprog, handlinger etc.).
- Bourdieu-gruppens fremgangsmåde, sådan som det er afrapporteret i the *Weight of the World*, og specielt det afsluttende kapitel: *Understanding*⁹⁵, indebar også det, at de

92 For en introduktion se: Bjerg, Jens (red.) (2010): *Gads Psykologi leksikon*, Gads Forlag, 830 p.

93 Buytendijk, F.J.J. (1961): *De vrouw, Haar Natuur, Verschijning en bestaan, een existentieel-psychologische studie*, Aula-Boeken, Utrecht/Antwerpen, 287 p.

94 Bjerg, Jens (red.) (2010): *Gads Psykologi Leksikon*, Gads Forlag, 830 p.

95 Bourdieu, Pierre (1999): *The Weight of the World: Social suffering in Contemporary Society*, Cambridge, Polity Press.

studerede personer kommer til orde i første person i form af deres lange svar på korte spørgsmål, noget som meget ligner Goodsons fremgangsmåde⁹⁶. Men dermed er det hele ikke sagt. Ikke kun indrammes de interviewedes ytringer/diskurs af en sociologisk skitse, som situerer den profession/socialgruppe, som den interviewede er tænkt at i nogen mulig måde repræsentere, samt af en opsamling af det væsentlige af den viden om dem og deres problemfelt, som vi har, men også selve den interviewedes fremstilling af, hvad situationen er, hvad der er problemet (*Weight of the World* handler om lidelserne hos marginaliserede personer/grupper bl.a. som følge af statens måde at trække sig tilbage fra sit tidligere sociale engagement, for at ”markedskræfterne” skal få frit spil), bliver forsigtigt situeret i en forståelses- og forklaringsramme. Men selve den ramme findes jo ikke i interviewet mere end en enkelt gang, når offeret er meget klarsynet og ved, at han fx ikke må forlade skolesystemet, men bare gå rundt i det, fordi det er en tavs antagelse, at ”Det nytter ikke noget”.

- Spørgsmålet er, hvad den fænomenologiske tradition egentlig vil sige til Bourdieus approach. Bourdieu hævder at det fænomenologiske approach ikke er tilstrækkeligt, mindst af alt når dette hævdes principielt som i ethnometodologien osv., sådan som vi straks skal se i Bourdieus artikel om tre former for teoretisk viden⁹⁷. Fænomenologerne kan i hvert fald glæde sig over, at Bourdieu også afviser objektivismen som løsning, der hvor man efterstræber viden, som netop ikke har en auteur, som taler i første person, en viden som er totalt subjekt-uafhængig, sådan som den tolkning af myter, som Lévi-Strauss⁹⁸ efterstræber: vise at det er myten,

96 Goodson, Ivor, Norma Adair (2007): ”Life History Interviews: Voice, Research Process and Tales From the Field”. In: Petersen, Karin Anna, Stinne Glasdam, Vibeke Lorentzen (red.) (2007): *Livshistorieforskning og kvalitative interview*, Forlaget PUC, Viborg, Danmark, pp. 236-267.

97 Bourdieu, Pierre (1973): ”The three forms of theoretical Knowledge”. In: *Social Science Information* vol 12, nr. 1.

98 Lévi-Strauss, Claude (1955, 1970): *Tristes tropiques*, New York: Atheneum. Lévi-Strauss, Claude, and Didier Eribon (1988): *De près et de loin*, Paris: Odile Jacob.

som taler i menneskene, ikke omvendt; gennem komparation mellem materiale fra hele verden og alle tider og grupper, men ud fra en konstruktion som leger med forskellige kombinationer af et fåtal af samme elementer, som bytter plads etc. Med udsigten til en dag at kunne vise, at det er hjernens konstruktion, som er forklaringen.

Vi noterer de relevante paragrafer hos Heidegger i *Sein und Zeit*:

10: Afgrænsning af Dasein's analytik fra de positive humanvidenskaber; 26: Dasein med de andre; 31: Dasein som forståelse; 31: Dasein som eksplikation; 34: Sprog; 41: Daseins væren som *sorgen* for...

Dan Zahavis kapitel om intersubjektivitet forsøger først at underbygge påstanden om, at fænomenologisk filosofi ikke er solipsistisk, dvs., at den ikke kun kan sige noget om den enkeltes eksisteren med sig selv som subjektivitet, og tilsvarende ikke kan sige noget om den enkelte sammen med andre som inter-subjektivitet.

Dernæst udvikler han med hjælp af Merleau-Ponty ideen om, at det ikke er sådan, at vi af den andens kropslige bevidstheds-manifestationer ræsonnerer os frem til, at den anden har en bevidsthed og manifesterer den over for os: det er på grund af enheden sjæl og legeme, at vi direkte opfatter den andens måde at være på, så at sige fra krop til krop, og ikke per ræsonnement.

Den anden er den fremmede, som netop ikke er mig givet, men utilgængelig med mindre den manifesterer sig for min specielle intentionelitet eller bevidsthedsmodalitet, adskilt fra perception, fantasi, erindring etc., som Zahavi meget ulykkeligt kalder for indfølelse eller empati, hvilket jo er slidt psykologisk og ikke en ontologisk term.

For det tredje slås det fast, at vi naturligvis alligevel ikke har adgang til den andens bevidsthed, følelser, forforståelse af disse handlinger på samme måde som selvet har, hvilket har at gøre med, at vi ikke kun er vores krop, men samtidig har en krop, som vi ikke sammenfalder med.

På engelsk som: *Conversations with Claude Lévi-Strauss*. Chicago: The University of Chicago Press, 1991.

Jeg kan med min ene hånd føle min anden hånd, vel at mærke erfare den præcis som min hånd; den erfarer jeg så ikke som et fremmed objekt, men heller ikke kun som givet mig indefra, men givet mig ud fra min krop og min kropslige bevidsthed. Den sansning er reversibel, hænderne kan bytte rolle. Det er den erfaring, som står model for erfaringen af den anden, som også er en kropslig bevidsthed; hvis jeg percipierer/berører et andet menneske, ved jeg, at subjektivitet ikke kun er givet i første person, eller aldrig kun i første person, men i en dobbelt sansning Subjekt/Objekt af sin egen sansning og derfor i stand til en anden modalitet af en dobbelt sansning, den der støder på grænsen, det som ikke er mig helt fremmed, men ikke mig. Uden den dobbelte sansning og en lignende sansning af den fremmede, vil jeg ikke kunne kende mig selv igen i et spejl og ej heller på et fotografi. Så at man kan ses af den ydre tilskuer i tredje person, er en betingelse for at kunne se den anden, men også se sig selv. Meads distinktion mellem "I and me", eller Sartres mellem "i sig" og "for sig" spiller på samme problematik.

Det betinger muligheden for at erkende andre kropslige bevidstheder end mig selv, men som netop værende ikke mig selv, på samme måde som den højre hånd som min venstre hånd berører, i samme øjeblik er et objekt for min subjektivitet og min forkropsliggjorte subjektivitet.

Dan Zahavi præsenterer siden et antal temaer, som videreudvikler fænomenologisk filosofisk arbejde med intersubjektiviteten. Blandt andet Heidegger og andre måder at se håndteringen af brugsredskaber (hammer osv.) som implicite referencer til sameksistensen af den gruppe som har skabt og bruger disse redskaber; selv perceptionen af rummet, landskabet, hvor vores eksistens udspiller sig, indeholder en implicit reference til gruppen.

Redskab, rummet, verden er offentlige, tilgængelige for andre; jeg har adgang til dem fordi jeg arver dem. Man kan ikke stille på den ene side et anonymt samvær og på den anden side et møde ansigt til ansigt inden for en verden, som vi har fælles, over for hinanden. Fordi vores engagement i den fælles verden implicerer allerede en forforståelse af hinanden, den er implicit, men ikke anonym.

Zahavi bruger siden referencer til Sartre for at understrege, at tanken, at

samvær er indberegnet fra begyndelsen, ikke skal forstås på den måde, at det glemmer den andens transcendens, at den overskrider vor erfaring og forståelse, dvs., er fremmed. Vores intentionalitet gør den anden til objekt, dvs. møder ham for det, han ikke er. Kun et møde hvor man overskrider den andens fremmedhed ved at lade den stille krav på vor subjektivitet, og hvor mødet altså har etisk karakter (Levinas), garanterer intersubjektivitet. Zahavi citerer Sartre:

”Det er, når jeg erfarer min egen objektivitet (for og over for et fremmed subjekt) at den anden-som-subjekt er givet for mig med evidens” (*L'Être et le néant* 1943; 1976, Zahavi, D. 2007: p. 74)⁹⁹.

Til sidst tager Zahavi en af Husserls vidtfavnende ideer op. Nemlig, at det er muligheden og nødvendigheden af at erkende den fremmedes andens transcendens, dvs. objektivitet, som gør, at al gyldighed og begrundelse er intersubjektivt konstitueret, gør at vi kan tale om et transcendentalt subjekt.

Zahavi sammenfatter de forskellige tilgange som har været prøvet:

1. Muligheden af et ansigt til ansigt-møde per empati.
2. Opdagelsen af, at det er det element af fremmedhed i min egen væren, at have min krop, som åbner for mødet med den fremmedes anden krop mod krop.
3. Intersubjektivitet er allerede fra begyndelsen et moment i at eksistere kropsligt i verden.
4. Mødet med den anden implicerer en radikal transcendens.

Zahavi understreger:

- At alle disse analyser forudsætter en dimension, som er før-sproglig; erfaring, erkendelse og kommunikation begynder ikke med sproget.

⁹⁹ Sartre, Paul (1943, 1976): *L'Être et le néant essai d'ontologie phénoménologique*, TEL Gallimard, 692 p. Zahavi, Dan (2007): *Fenomenologi*. Samfundslitteratur, Roskilde Universitetsforlag, 111 p., p. 74.

- At fænomenologisk filosofi betragter intersubjektiviteten ikke som en altid allerede færdig struktur, som foreligger for en analyse i tredjepersons-perspektiv, men som noget, som kun er tilgængeligt i et førstepersons og andenpersoners-perspektiv. Zahavi siger det med en sætning, som man har hørt alt for ofte: ”Man kan ikke på en gang forstå subjektiviteten som et ”restløst socialisationsprodukt” og tale meningsfuldt om intersubjektivitet” (Zahavi, 2007: 79). Socialisation fungerer gerne som en slags spøgelse. Sætningen får os til at tænke på Bourdieus indledning til den franske udgave af Cicourels opsatser, hvor han glæder sig over, at Cicourel, engang en af de centrale skikkelser blandt etnometodologer (en retning, som Bourdieu ofte nævner, når han afviser fænomenologi som sociologisk erkendelsesform), har nærmet sig Bourdieus praxeologiske tænkning. Cicourel understreger meget kraftigt, at de strukturerende strukturer skabes kontinuerligt af selve intersubjektiviteten, ikke af en slags ensretning bagom ryggen.

Men vi er tvunget til at se nærmere på sprogets rolle. I Jette Steensens afhandling¹⁰⁰ kan man læse, hvordan Cicourel afviser Schlegoffs konversationsanalyse som en adækvat analyse af intersubjektiviteten, når den kræver, at for at en reference til omgivelserne skal være relevant for analysen, er den også bevidst som sådan hos de samtalende partnere; Cicourel¹⁰¹ mener, at de elementer godt kan være en del af samtalens horisont, som har en vis indflydelse uden at være eksplicit tematisk bevidst. Bourdieus habitus/felt teori eller praktikteori, som medfører begrebet implicit eller prærefleksiv bevidsthed/praktisk mesterskab, benævner processer, som er en del af de agerendes aktion, interaktion og kommunikation; det er spor som aktionen kontinuerligt lægger ud, ikke noget som fremmede magter trækker ned over deres hoved.

Cicourels bog bygger på et par årtiers direkte observation og analyse af medicinske behandlingsteams måder at ræsonnere, træffe beslutninger

100 Steensen, Jette (2008): *Veje og udveje*, PUC Forlag, Viborg, Danmark, 294 p.

101 Cicourel, Aron (2002): *Le raisonnement médical. Une approche socio-cognitive. Textes recueillis et presents par Pierre Bourdieu et Yves Winklin*. Collection Liber, le Seuil, Paris.

og handle på, og kan i denne sammenhæng meget vel erstatte en lige så dybdeborende analyse af de medicinske paradigmer, som jo ofte er overordnet de sygeplejeparadigmer og praktikker, og for så vidt systematisk bør medtages i vore analyser. De engelske originaltekster har Callewaert/Petersen samlet i et kompendium.

Når vi skal komme ind på Bourdieus praxeologi som sociologisk human/socialvidenskabelig erkendelsesform, og spørgsmålet om den kan være et alternativ eller komplement såvel til en fænomenologisk filosofi eller videnskab om sygepleje, eller en objektivistisk sådan (det man desværre ofte kalder for positivismen), så må vi først og fremmest fastslå, at vi ikke vil erstatte sygeplejevidenskab med sygepleje-sociologi. Det sidste kunne være en del af sygeplejevidenskab, på lige fod med sygepleje-psykologi fx. I så fald ville disse positive side-videnskaber naturligvis kunne have sin erkendelsesform. Men det gælder opfindelsen af en praxeologisk sygeplejevidenskab ikke en sociologi.

Det gælder spørgsmålet om, hvorvidt sygeplejevidenskab kun kan be- drives i første eller anden person perspektiv dvs., at patienten eller sygeplejersken tænker/taler selv for sig selv, eller taler til hinanden om sig selv eller om der også kan findes en intersubjektiv, implicit eller 'face to face'-kommunikation, og om alt dette kan kommunikeres i tredje person, dvs. ikke bare gengives i sin egen ret, men objektiveres gennem det, Bourdieu har kaldt for deltagende objektivering, og dvs. gennem et permanent dobbelt brud.

Dette brud beskrives blandt andet i *The Craft* (Bourdieu et al, 1991)¹⁰² som et perspektiv-skifte ved hjælp af specifikke instrumenter, som kan føre betingelserne for forståelsen/agerendet i spil, en historisering.

I og med at det handler om et perspektivskifte, så kan det ofte virke, som om man rekommanderer at vende op og ned på perspektiver, som subjektet/forskeren indtager/udtrykker. Det er sandt indtil videre, at det ikke handler om mindre korrigeringer, at være på vagt for at man ikke lader sine idiosynkrasier spille med osv. Derimod handler det om at nå frem til at vide, hvad det egentlig er, der sker, som materialiserer

102 Bourdieu, Pierre, Chamboredon&Passerons (1991): *The Craft of Sociology of Sociology Epistemological Preliminaries*, Walter de Gruyter, Berlin, New York.

sig, som bliver observerbart for tredjepart, og hvordan man kan forstå opkomsten af den diskurs i første eller i anden person ud fra disse betingelser. Dvs., at udgangspunktet er det modsatte af det fænomenologiske, eftersom 'fortællingen leverer forklaringen' ikke er tilstrækkeligt; fortællingen er det, som skal forklares.

Egentlig er Husserls forklaring af, hvad der menes med epoché, reduktion, at sætte alt det i parentes, som ikke er den intentionelle erfaring selv, eventuelt et spor, som Bourdieu dog ikke selv har peget på. Det har naturligvis at gøre med fænomenologisk filosofisk intention at kunne fastslå det, som er det erfaredes væsen, at omstændigheder, eksistens overhovedet, konkretion, årsag og så videre er uvedkommende. Men de kan ikke være uvedkommende for en empirisk videnskab. Så man burde måske tage Husserl og Merleau-Ponty alvorligt, når de ikke ser fænomenologisk filosofi som et alternativ til de empiriske videnskaber, men noget helt andet, noget som muligvis kan give erfaringsvidenskaberne en helt egen epistemologisk vagtsomhed eller ontologisk ramme.

Mod dette står, at Zahavi omtaler Schütz' fænomenologisk sociologi som noget helt uproblematisk, trods at den åbenlyst er en slags livsverdens-sociologi i tredjepersons-perspektiv, som blandt andet tager hverdagsprog og erfaring for gode varer i den form og ikke sådan som fænomenologisk filosofi gør det, som udsætter dette afsæt til refleksionen for en lang række "reduktioner", for at fremskrælle den kerne, som er fænomenets "væsen". Reduktioner som netop gælder fænomenets faktiske eksistens, konkrete udformning, konkrete betingelser, årsagen og måden at fungere osv. Man kan sige, at Bourdieus dobbelte brud så at sige har den samme funktion, men i modsat retning: det skal genoprette den subjektive erfaring/udtrykt i første og anden person i dets objektive kontekst¹⁰³.

Zahavi minder til at begynde med om, hvordan Husserl regner med en subjektivitet afhængig af en intersubjektivitet, og hvordan han taler om en transcendental sociologisk fænomenologi. Dvs., at den fænomenologiske filosofi kan betragtes som en slags proto- eller metasociologi, eller i anden sammenhæng som en fænomenologisk filosofisk antro-

103 Petersen, Karin Anna (1993): "At konstruere en teori om sygepleje". In: Ramhøj, Pia (red.): *Overvejelser og metoder i sundhedsforskningen*, Akademisk forlag, pp.35-55.

pologi som ”grundlagsovervejelser” for de empiriske socialvidenskaber, blandt andet ved også for dem at stille subjektiviteten central.

Men Zahavi henviser selv til sociologer, som har opfattet deres empiriske videnskab som fænomenologisk sociologi: Schütz selv¹⁰⁴, hans elever Berger & Luckmann¹⁰⁵ og Garfinkels etnometodologi¹⁰⁶.

Meget rigtigt ser Zahavi, at på trods af at han en kort periode var Husserls assistent, da juristen og bankmanden Schütz vendt sig til sociologien i New York på flugt fra jødeforfølgelser i Wien, så er det Webers sociologi¹⁰⁷, som arbejder med sociale fænomener i form af meningsfuld menneskelig handlen, dvs. som gøres ud fra den handlendes mening, og som også af den udenforstående kan forstås som meningsfuld, der bliver central. Dvs., at ikke alt, som sker, og som gøres, er objekt for den sociologiske teori, men kun det meningsfulde og det som styres af en mening en intention.

Schütz påberåber sig Husserls fænomenologi for at forklare selve konstitutionen af meningsfulde handlinger i livsverden som en særlig form af subjektive bevidste handlinger. Sociologien studerer fænomener, som allerede selv er sociale konstruktioner, som konstitueres af aktørernes selvforståelse og fortolkning ud fra interesser og motiver. Sociologien er forskerens rekonstruktion af aktørernes konstruktioner. Derfor er den helt forskellig fra naturvidenskaberne og blandt andet ikke lige egnet til at matematiseres. Matematisering betyder, at man konstruerer et fænomen med hjælp af matematiske størrelser, operationer og funktioner. Et godt eksempel er PISA¹⁰⁸ undersøgelser, som udtrykker elevernes resultat af en test i termer af en national procent ud fra en norm, som forskeren selv definerer, og som testen er tænkt at kunne måle. Men

104 Schutz, Alfred (1970): *On Phenomenology and Social Relations*. New York: Basic Books.

105 Berger, Peter & Thomas Luckmann (1966): *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Harmondsworth: Penguin.

106 Garfinkel, Harold (1967): *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs., N.J.:Prentice-Hall.

107 Weber, Max (2003): *Udvalgte tekster, bind 1*, Hans Reitzels Forlag, 411 p. og Weber, Max (2003): *Udvalgte tekster, bind 2*, Hans Reitzels Forlag, 449 p.

108 PISA, Program for international student assessment.

eftersom elevernes socio-kulturelle livsbetingelser mellem landende er forskellige, så deler man testresultaterne med en anden procent: Bruttonationalproduktet, som udtrykker den økonomiske værdi af alle landets aktiviteter, det være sig landbrug eller fængsler.

Schütz sociologi tager altså sit udgangspunkt i, at mennesker erfarer, oplever og udtrykker den sociale livsverden ved hjælp af hverdags sprogligt udtrykte maksimer, regler og forskrifter, som antages at blive brugt af mennesket til at håndtere sin verden som normalitet eller anormalitet, som ender med at være konventionel.

Berger & Luckmann har frem for alt udviklet en slags fænomenologisk videnssociologi og undersøgt selve "Den sociale konstruktion af virkeligheden" (titlen på deres berømte bog på engelsk er: "*The Social Construction of Reality*").

Men denne fænomenologiske sociologi:

- Er ofte mere en reaktion mod sociale videnskaber, som opererer på samme måde, som man antager naturvidenskaberne opererer.
- Prøver at genoprette subjektiviteten som bæreren af sociale relationer og af en videnskab om/for dem.

Hvilket gør at den er problematisk, fordi kritikken bider på en sociologi, som har en praktikteori som sin kerne, dvs. en teori om sociale relationer, som ikke kun har en intersubjektivitet, som skaber dem, men netop den skabelsesproces skaber også de strukturer, som i anden omgang er med til at strukturere intersubjektivitetens skabelse af sociale relationer. Dvs. sociale fænomener, som konstruktioner af konstruktioner, er strukturerede og strukturerende og kan altså ikke kun forklares som subjektivitetens skabelser og som analyserbar kun i første og anden person. Hvilket ikke er det samme som at betragte sociale fænomener som facts af samme natur som klimaet etc.

Bourdieu's værk "*The Logic of Practice*" (egentlig: Den praktiske sans, le sens Pratique)¹⁰⁹ går ud netop fra konstateringen af, at hvis man gik

¹⁰⁹ Bourdieu, Pierre (2007): *Den praktiske sans*, Hans Reitzels forlag, 471 p. og

ud fra de maximer, som de fastboende lærde bruger for at udtrykke ægteskabsregler (hvem som får lov at gifte sig med hvem), som de mener, alle mennesker kender til og følger, så var der næsten ingen, som fik en partner efter disse regler. Fordi disse regler er ikke styrende for praktikken, som i stedet vejledes af strategiske interesser og siden finder en forklaring på, at de alligevel har fulgt reglen, forstået lidt på en anden måde, indtil den passer. Hvilket betyder, at man ikke kan beskrive og forklare den sociale virkelighed med den forklaring, aktørerne kommer med, for det er ikke den, som styrer, men deres førbevidste, inkorporerede praktiske sans for strategiske træk.

Bourdieu, Pierre (1990): *The Logic of practice*, Polity Press, 333 p. Og Bourdieu, Pierre (1980): *Le sens pratique, Le sens commun*, Les Editions de Minuit, 475 p

VIII.

Bourdieus eksplikation af det dobbelte brud som indgang til en praxeologisk videnskab

Hele denne diskussion kan man finde i Bourdieu, Chamboredon og Passerons *The Craft of Sociology* fra 1968¹¹⁰; et ungdomsteams arbejde, som annoncerer programmet for gruppen i termer af Epistemologi og metodologi, skrevet mellem *The Inheritors* fra 1964¹¹¹ og *Reproduction* fra 1970¹¹² og ajourført i Bourdieu & Waquant *An Invitation to a Reflexive Sociology* fra 1992¹¹³. Bourdieus egen videnskabssociologi er igen tema i *Science of Science and Reflexivity* 2004¹¹⁴. I alle disse værker betyder refleksivitet en epistemologisk vagtsomhed i form af en venden op og ned på livsverdens selvforståelse, men inden for rammerne af en forståelse af sociale fænomener som produkt af en praktik, modsat et naturfænomen.

Men vi skal hele tiden huske på, at vi refererer til Bourdieu og hans sociologi KUN som et eksempel på, hvordan man kan opbygge en empirisk videnskab som sygeplejevidenskab, hvilket er opgaven her. Et arbejde, vi har påbegyndt gennem at se nærmere på fænomenologisk

110 Bourdieu, Pierre, Chamboredon & Passerons (1991): *The Craft of Sociology of Sociology Epistemological Preliminaries*, Walter de Gruyter, Berlin, New York.

111 Bourdieu, Pierre and Jean-Claude Passeron (1964): *Les héritiers, les étudiants et la culture*, Paris, Minuit

112 Bourdieu, Pierre, J.C. Passeron (1970): *La reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement*. Éditions de Minuit, Paris. Udgivet på engelsk som Bourdieu, Pierre, J.C. Passeron (1977, 1990): *Reproduction in Education. Society and Culture*. Beverley Hills, California. Med som undertitel på Fransk: Elements for a Theory of the Educational System, 259 p. og på dansk som Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron (2006): *Reproduktionen. Bidrag til en teori om undervisningssystemet*, Hans Reitzels Forlag, 280 p.

113 Bourdieu, Pierre, Loïc J.D. Waquant (1996): *Refleksiv sociologi – mål og midler*, Hans Reitzels forlag, 312. Bourdieu, Pierre, Loïc, J. D. Waquant (1992): *An invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge, Polity Press.

114 Bourdieu, P. (2004): *Science of Science and Reflexivity*. Cambridge, Polity Press

filosofi, eftersom en fænomenologisk sygeplejevidenskab inspireret af ikke alene Benner, men også af Martinsen, Eriksson etc., er stærk repræsenteret i vore faglige miljøer, men udfordret af Bourdieu-programmet, Københavns universitet¹¹⁵, ligesom det i Uppsala og Bergen udfordres af en videnskab, som kalder sig for praxeologisk efter Bourdieu.

Men et helt centralt punkt i disse bestræbelser må understreges. Sygeplejerskernes arbejde er i dag sammekædet med lægernes arbejde på en måde, så deres arbejde indtil videre delvis består af at være lægernes assistent i selve den medicinske behandling, mens plejearbejdet også i sidste ende er underlagt lægernes ledelse. Så egentlig skulle man enten forsøge at opbygge en videnskab, som ikke bare tematiserer sygeplejen, men alle disse aspekter/fag. Eller tydeligere markere, at man forsøger at opbygge en videnskab, som alene tematiserer sygeplejen. Problemet har stor betydning, eftersom medicinen som videnskab er vel etableret på helt andre præmisser. Og man kan ikke undgå, at dette får effekt for sygeplejevidenskaben, som hævder at omhandle både assistance til behandlingen og plejen. Fænomenologiens lempelighed som enerådende epistemologisk/ontologisk fundament eller paraply for sygeplejevidenskaben er dermed ekstra problematisk. Med mindre man også postulerer eksistensen af en anderledes medicinsk videnskab, en anden sygeplejevidenskab som omslutter både medicinsk behandling og pleje (på svensk: vård-vetenskap), som så lægestanden/fakulteterne og sundhedssektorens (vårdens) administrative og politiske ledelse må tage stilling til. Når en berømt onkolog siger: ”Vi skal ikke behandle cancersygdommen, men vi skal tilbyde omsorg (soigner) til de cancer-

115 Staf Callewaert, professor, faget pædagogik, Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik på Humanistisk Fakultet i København, var videnskabelig leder af *Bourdieu-programmet*, og det ekstramurale initiativ i Viborg i regi af sygeplejeskolen og pædagogseminariet som finansierer af et intitiav der omfattende et tværfagligt miljø af ph.d.-studerende fra mange studier og institutionelle sammenhænge i regi af Københavns Universitet, ligesom opbygning af en masteruddannelse i sygepleje i samarbejde med Deakin, Australien etableredes da intet pågående master- eller ph.d.-studie i sygepleje på det tidspunkt havde fået fodfæste i Danmark, i modsætning til Norge, Sverige og Finland. En lang række af ph.d.-studerende disputerede også med forankring inden for sygepleje og medicin. Se fx æresbøger: Petersen, Karin Anna, Morten Nørholm (red.) (2002): *Callewaert, videnskab & engagement*, Hexis, Forum for samfundsvidenskabelig forskning & Forlaget PUC, Viborg-seminariet, Viborg, 239 p. Og Petersen, Karin Anna, Marianne Høyen (red.) (2008): *At sætte spor på en vandring fra Aquinas til Bourdieu – ærebog til Staf Callewaert*, Forlaget Hexis, København, 661 p.

syge”¹¹⁶, er det klart markeret, hvad der er spørgsmålet. Men den personlige opfattelse er jo ikke den almene. Problemet er naturligvis mest akut i cancerplejen, som jo snarere er cancerforskning end behandling og pleje (Jf. Stinne Glasdam, 2003)¹¹⁷.

Bourdieu taler om en epistemologisk agtpågivenhed mod afvigelser fra en strengt objektiv undersøgelse af sociale fænomener, som gør det nødvendigt at bryde med det givne perspektiv hos forskeren selv på den ene side og med de umiddelbare forestillinger, erfaringer hos den studerede population på den anden side; Bourdieu taler om rupture, break, brud. Ikke som en ens og for altid indstiftet attitude, men som en permanent venden op og ned på det perspektiv, som man selvfølgelig tager for givet.

Den videnskabelige praktik¹¹⁸

Hvis man ikke gennemfører et sådant brud og direkte oversætter hverdagsbevidstheden til begreb og begreb til indikatorer, der skal muliggøre målinger, så har man ikke gjort andet end, at man har operationaliseret sine fordomme, dvs. fundet en måde at få dem bekræftet på via målinger og bearbejdnings.

Sociologen har, når han skal begynde at observere, også et forhåndsforhold til sit objekt, der ikke kun består af et operationelt kundskabsmæssigt forhold. Sociologen har - som en særlig konkret helhed - også et intuitivt totalt forhold til fænomenet, fx en populations måde at søge uddannelse på.

For at komme bort fra eller komme længere end til spontane fornemmelser af et fænomen, bryder sociologen fænomenet ned i et antal abstrakte selvkonstruerede relationer, fx mellem social herkomst, køn, alder, region og indskrivningen til forskellige uddannelser. Derved er

116 Professor Henri Pujol i Le Monde Magazine februar 2001

117 Glasdam, Stinne (2003): *Inklusion og eksklusion af kræftpatienters pårørende i en onkologisk klinik*. Ph.d.-afhandling. Viborg, Forlaget PUC, Viborg Seminarier, 373 p.

118 Vi indfører her en tekst fra Staf Callewaers bog fra 1992: *Kultur, Pædagogik og Videnskab*, kapitel 9.1: ”Den videnskabelige praktik”, Akademisk Forlag, København, pp. 156-160.

det pludselig ikke længere konkrete individer, eller en gruppe konkrete individer, der mere eller mindre bevidst og velmotiveret handler på en vis måde, men det er kategorien erhverv, der relateres til kategorien uddannelse, sammenligneligt med, at kategorien køn relateres til kategorien uddannelse osv.

Disse konstruktioner er ikke kun abstrakte og kvantitative af nød, fordi det teknisk ikke er muligt at fastholde hele den konkrete rigdom, der omfattes af alle individers totale livshistorie. De lægger sig bevidst på tværs af den spontane intuition, af konkrete totaliteter for at kunne kontrollere om måske helt andre faktorer end de, som den spontane intuition viser, giver den uventede forklaring på, hvorfor indskrivningen bliver, som den bliver. Dvs. man udsætter sig for at opdage uventede relationer ved en bevidst konstruktion, og det er dermed kun tilsyneladende et spørgsmål om en tilfældig opdagelse.

En anden teknik består i en systematisk analyse af indholdet af hverdagsbegreber, der jo altid viser sig at være komplekse og modsigelsesfyldte. Konstruktionen af abstrakte, såkaldt tekniske begreber sigter ikke mod at genindfange hele denne kompleksitet, men netop mod at nedbryde den til mere entydige enheder, som så naturligvis kun har gyldighed inden for denne abstrakte analyse.

Det fundamentale brud, som en kundskabsteoretisk bevidst sociologi gennemfører, er bruddet med den opfattelse, at man kan beskrive, forstå og forklare den sociale virkelighed ganske enkelt, fordi den selv er et produkt af bevidst handlen. Hvis denne opfattelse var rigtig, ville videnskab kun have til opgave så at sige indefra at følge, hvordan den sociale virkelighed opstår. Eftersom det er mennesker, der bevidst skaber den, så ville den også være gennemskuelig for mennesker. De tre store klassikere var enige om at fastslå, at det specielle ved den sociale virkelighed er, at den har en side, der eksisterer uafhængigt af aktørernes bevidsthed og vilje. I den udstrækning hjælper det derfor heller ikke at spørge aktørerne, hvad det var, de ville. Det forhindrer ikke, at disse tre klassikere havde forskellige opfattelser af, hvordan samfundet bør være for at være samfund. De havde helt forskellige sociale filosofier, men en fælles grundtanke om en side ved det sociale, der netop er baggrunden for sociologien som videnskab.

Det er dog meget vigtigt ikke at forvandle dette metodiske princip - som metodisk går ud fra, at man er åben for en side ved det sociale, der ikke er bevidst - til et antropologisk princip, der siger, at det sociale har sin forklaring i det ubevidste, fx defineret på psykoanalytisk måde. Det handler om to helt forskellige ting. Det metodiske standpunkt, der grundlægger sociologien som videnskab, og som siger, at man regner med, at det sociale har en side, der er ikke-bevidst, og som altså må forklares ved noget andet end aktørernes bevidsthed, er ikke andet end en tillem্পning af et generelt videnskabeligt princip, der siger, at ethvert fænomen også må have en bestemt årsag, og ikke kan forklares ved at påberåbe sig noget ubestemt.

At tage afstand fra muligheden for forklaring via refleksion, dvs. via genaktualiseringen af den bevidste proces, der har givet ophav til fænomenet, indebærer ikke, at man udvider den refleksive metode til også at omfatte det ubevidste, genaktualiseret gennem refleksion. Den refleksive metode foranlediger tværtimod konstitueringen af sociologien som en erfaringsvidenskab, dvs. som en videnskab, der kommer over sit objekt ikke ved refleksion, men ved erfaring, dvs. ved at åbne sig for andre former af eksistens end aktørens nærhed til sig selv. Det, der bevirker, at sociologien hele tiden er udsat for fristelsen til at glemme sit grundlag for i stedet at gå tilbage til en systematisering af spontane fordomme, er, at man ikke holder tre ting fra hinanden:

- at hævde menneskers ret til at handle bevidst og frit og at hævde muligheden for en sådan handling
- at erkende aktørernes gennemlevede erfaring af at handle bevidst og frit
- at hævde, at aktørernes bevidsthed er den eneste eller den privilegerede eller den tilstrækkelige kundskabskilde til beskrivelse, forståelse og forklaring af social handling.

Man glemmer ganske enkelt, at det objektive indhold af selv de mest personligt bevidste og frie handlinger ikke udtømmende beskrives af, hvad den handlende vil, mener eller siger at ville og mene, men også bør omfatte det totale system af relationer, som hans handling er en del af.

Man kunne også sige således: Alle valg, beslutninger, med deres motiv, motivation eller grunde, dvs. alle disse psykologiske kategorier, med hvilke man også kan beskrive en handling, forhindrer ikke, at denne handlen udfylder funktioner, der ligger langt uden for disse psykologiske domæner.

Til det første princip for en sociologisk handlings- og kundskabsteori - nemlig at der findes en ikke-bevidst side af det sociale - svarer det andet princip, der siger, at sociale relationer er relationer mellem livsvilkår og positioner, ikke mellem subjektiviteter besjælet af intentioner og motiver, og at disse livsvilkår og positioner er bindende for de subjektiviteter, der gennemlever dem. Det, vedkommende gennemlever som en søgen efter en uddannelse, og som forskeren også i første omgang opfatter sådan, er en måde at handle på, der indgår i et system af objektive relationer. Dvs. relationer, der ikke er reducerbare til, hvad vedkommende ved og vil, inklusive hans ubevidste drivkræfter. Det er altså en beskrivelse af dette system af relationer mellem livsvilkår og positioner med deres egen logik, der giver, hvad der er det objektive indhold af den handling, der opleves som styret af intentioner.

Den typisk sociologiske indfaldsvinkel, der regner med et objektivt indhold hentet fra den enkelte handling indplacering i objektive relationer, som ikke studeres ved refleksion, men ved erfaring, kan dog ikke foranledige en sociologi, der ville være en naturvidenskab. Den ikke-bevidste side af det sociale er ikke det samme som en naturgenstand. Det er netop kun den ikke-bevidste side af handlinger, der også har en bevidst side. Handlingen, indføjet i objektive relationer og studeret som sådan, har en objektiv mening på en anden måde end naturgenstande. Det handler om en virkelighed, der ligger midt imellem det objektive og det subjektive. De begreb, vi anvender (som fx holdning, alienation, etos), betegner en virkelighed, der ikke er en naturlig virkelighed. Det handler om en opførsel (*conduct* i den engelske oversættelse fra "Outline of a Theory of Practice"¹¹⁹, *conduite* i "Le metier de sociologue"¹²⁰),

119 Bourdieu, Pierre (1977): *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge Studies in Social Anthropology, 248 p.

120 Bourdieu, Pierre (1968): *Le metier de sociologue*, École des Hautes Études en Sciences Sociales and Mouton. På engelsk: Bourdieu, Pierre, Chamboredon & Passerons (1991): *The Craft of Sociology Epistemological Preliminaries*, Walter de Gruyter, Berlin, New York.

som i sin totalitet ikke kan fanges af den klassiske distinktion, der taler enten om handling eller om adfærd.

Bourdieu udtrykker det på følgende måde: den erfaring, vi har af en opførelse som værende indlejret i objektive relationer mellem livsvilkår og positioner, er en erfaring om den objektive mening af opførelse, og en erfaring af relationen, som subjekterne har til deres objektive livsvilkår og til den objektive mening med deres opførelse. Den objektive mening med deres opførelse har de ikke under kontrol, fordi de selv er kontrolleret af opførelsen. Objektiviteten defineres således: ikke tilgængelig for vedkommende gennem en enkel refleksion, dvs. en retur til sig selv som ophavsmænd til opførelsen. Aktøren er nemlig ikke på denne måde ophavsmand til den, men han får lige så meget øjnene op for opførelsen som alle andre tilskuere, som om det var en andens. Erfaringen af den objektive mening og erfaringen af den subjektive mening er en del af erfaringens totale mening.

Når Durkheim siger, at man må forklare det sociale ved at angive sociale årsager og ikke ved at påberåbe moralske motiver eller psykologiske processer, så er det rigtigt for så vidt som den side af det sociale, der overstiger aktørens indsigt og vilje, ikke udgør et materielt objekt, der skal være adskilt fra de øvrige humanvidenskabers materielle objekt. Det sociale hos det sociale eksisterer ikke i virkeligheden som noget i sig selv, uafhængigt af at det er det sociale hos mennesker. Og de bestemte årsager, der forklarer den side af det sociale hos mennesker, forklarer ikke det hele, hvilket jo ville være sociologisme. Det handler om et metodologisk princip, der siger, at man skal drive forsøget på at forklare menneskelig opførelse så langt som muligt, under påberåbelse af den objektive mening hos de sociale objektive relationer, hvori opførelsen indgår, inden man forlader feltet for enten biologi, psykologi eller moral.

Man kan tale om naturgenstandens mening, hvilket så kan indebære enten genstandens definition, dvs. et udsagn om, hvad det er (denne genstand er et træ), eller hvad det er for mig (min barndoms træ uden for børneværelsets vindue), eller hvad det kan bruges til (birketræ som brænde til den åbne pejs). Man kan også tale om en handlings mening. Så handler det om, hvad handlingen går ud på. Enten ud fra hvad den handlende selv mener med sin handling (jeg giver dig vejledning), eller

hvad en anden anser for meningen med en handling (han udøver autoritet under vejledning).

Bourdieu ville sige: når en lærer giver en student vejledning (og vi forudsætter at begge er enige om, at det er det læreren gør), så udøver læreren autoritet over den studerende, og det helt uafhængigt af om læreren nu også har til hensigt at udøve autoritet, eksplicit, bevidst og frivilligt, eller om han eksplicit, bevidst og frivilligt vil udelukke al autoritetsudøvelse fra vejledningen, eller om læreren slet ikke reflekterer over den side af sagen og bare giver vejledning.

At give vejledning indebærer også at udøve autoritet, men den side af sagen er ikke umiddelbart tilgængelig for lærerens bevidsthed under selve handlingen. Vejledning er i sig selv ikke autoritetsudøvelse, men den lærde samtale i en magtfri kommunikation, og handlingen udøves således af læreren. Men den af læreren udøvede handling lagrer sig samtidig i et netværk af objektive relationer, der definerer lærer-student relationen, og i denne sammenhæng går vejledningen ud på at udøve autoritet gennem vejledning, helt uanset hvordan læreren udøver sin handling.

Det vigtige er måske at skelne mellem den handling, læreren udøver (vejledning), og det, som handlingen objektivt går ud på (autoritetsudøvelse gennem vejledning), samt endelig lærerens intention med, motiv for og oplevelse af sin vejledning, som har psykologiske dimensioner. De to første dimensioner er sociologiske dimensioner, og tesen om den handlendes ikke-bevidsthed er en sociologisk tese om sammensætningen af, hvad handlingen går ud på, sammensat af, hvad det er læreren udøver, og hvad det er, han bliver stillet over for. Ud fra sin bevidste indstilling har han ikke med den rene refleksion tilgang til det, han bliver stillet over for.

IX.

Bourdieus opfattelse af videnskab

Vi skal afslutningsvis fremhæve det væsentlige i Bourdieus lange og svære artikel om tre former for (videnskabelig) kundskab¹²¹. Målsætningen er helt præcis at bestemme, hvor Bourdieu tilføjer en urgammel diskussion noget nyt.

Bourdieu hævder, at der findes tre former for videnskabelig kundskab omkring menneskers sociale praktikker: den fænomenologiske, den objektivistiske og den praxeologiske kundskab. Bourdieu hævder, at den fænomenologiske og den objektivistiske hver for sig er utilstrækkelige og derfor fejlagtige. Derimod kombinerer den praxeologiske videnskabsform en fænomenologisk dimension og en objektivistisk dimension med en praktisk dimension og er på den måde en mere fuldstændig og rigtig kundskabsform.

Fænomenologisk teori rekonstruerer begrebsligt eksplicit agenternes primære erfaringer af deres sociale forhold og praktikker. Agenternes umiddelbare erfaringer med deres egne forhold og praktikker er ikke reflektiv. Agenterne erfarer deres forhold og praktikker som naturlige og selvfølgeligelige. Den erfaring udelukker per definition, at agenten stiller spørgsmål angående denne erfarings mulighedsbetingelser: Hvorfor udformer min erfaring med min praktik sig på netop denne måde? Hvorfor forekommer min praktik sådan for mig?

Den fænomenologiske teori er reflektiv, men eftersom den opfatter sig selv som intet andet end en eksplicitering af den primære erfaring, så

121 Teksten er hentet fra bogen Callewaert, Staf, Martin Munk, Morten Nørholm, Karin Anna Petersen (red.) (1994). *Pierre Bourdieu. Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*, København, Akademisk Forlag/Frydenlund, "Indledning", pp. 13-19. I bogen indgår oversættelser af teksten: "De tre former for teoretisk kundskab" som blev publiceret først i bogen "Esquisse d'une théorie de la pratique", senere som en tidsskriftartikel. Teksten er introduceret af Karin Anna Petersen og oversat af Morten Nørholm og Karin Anna Petersen. Bogen i sin helhed forhandles ikke længere fra Akademisk forlag, men er overdraget til Frydenlund forlag, Frederiksberg, Danmark. Hvorfra den stadig kan købes.

kan den heller ikke stille spørgsmål om erfaringens mulighedsbetingelser. Teorien har i forvejen lukket sig inde i den primære erfarings cirkel.

Bag Bourdieus analyse ligger antagelsen om, at de sociale forhold/praktikker har objektive egenskaber, som ikke opfattes af agenternes primære erfaringer. En lærer eller sygeplejerske har en umiddelbar erfaring af sin egen praktik, som ikke dækker alle aspekter af denne praktik. Som vi skal se, beror dette i henhold til den praxeologiske teori ikke på, at agenten savner skarpsindighed. Anledningen til fejlen ligger ikke i blikket, men i det, som blikket skal fange, og som gemmer sig for blikket.

Objektivistisk teori er ikke primært interesseret i agenternes egne erfaringer og oplevelser. Den konstrueres af den udenforstående, som ser på praktikken udefra. Objektivistisk teori er primært interesseret i at sætte disse praktikker i relation til de betingelser, som ser ud til at kunne forklare dem, selv om agenterne eventuelt ikke er vidende om disse bagvedliggende faktorer og altså ikke er bevidste om praktikkernes fuldstændige indhold. En objektivistisk teori konstrueres altså ved at bryde med agenternes umiddelbare erfaring som udgangspunkt og ved allerede fra begyndelsen at spørge efter praktikkernes mulighedsbetingelser, dvs. faktorer, som gør, at de ser ud, som de ser ud.

Men hvilke objektive forhold hos disse praktikker gør da, at de i agenternes umiddelbare erfaring ikke fremtræder som det, de er? Svaret er, at disse praktikker på en gang er menneskelige handlinger, som har behov for en legitimation, og er betingede af objektive forhold, som strukturerer disse handlinger bagom ryggen på agenterne. Og der findes en modsætning mellem det, som kan legitimere handlingerne, og det, som strukturerer dem. Denne modsætning leder til, at agenten fortrænger de strukturerende faktorer i samme øjeblik, den erkender de legitime grunde.

I sin umiddelbare erfaring med sin daglige praktik kan sygeplejersken forstå sin praktik som en form for omsorg, hvilket medfører, at hun overser, at praktikken (også) styres af den medicinske behandlingslogik, af lønarbejdets logik, af magtrelationer mellem læger, sygeplejersker og patienter osv. Naturligvis behøver sygeplejersken ikke at være helt uvidende om disse aspekter, men det flytter ikke sygeplejerskens grundlæg-

gende opfattelse af, at det hun arbejder med er omsorg.

Dvs., at den primære erfaring er en helt rigtig afspejling af agentens illusoriske forhold til sin egen praktik, mere end den er en objektiv beskrivelse af, hvad denne praktik indebærer. Og det forholder sig sådan, ikke fordi agenten savner skarpsindighed, bedrager sig selv eller bliver bedraget af ideologer, men fordi sociale forhold altid og overalt, omend i forskellig grad, sætter sig igennem uden at bekende kulør fuldt ud. Dette beror på, at sociale forhold altid også omfatter et aspekt af vilkårlig magtudøvelse, samtidig med, at de forudsætter en legitimering.

Praxeologisk teori, Bourdieus forslag til en teori, som den bør være, er et forsøg på at bevare det rigtige i den fænomenologiske og det rigtige i den objektivistiske teori; et forsøg på at komplettere dem med en tredje dimension, og et forsøg på at kombinere disse tre dimensioner på en speciel måde.

Den praxeologiske teori må også begrebsligt ekspliciterer agenternes primære erfaring af deres egen praktik: Dette er et aspekt af den udenforstående forskers arbejde med agenternes oplevelser.

Den praxeologiske teori må dog i anden omgang bryde med denne indforståede erfaring og rekonstruere det netværk af bagvedliggende faktorer, som strukturerer praktikkerne. I denne fase kan man få hjælp af det arbejde, som den objektivistiske teori har præsteret. Disse aspekter af praktikken kan man ikke hente fra den primære erfaring og den fænomenologiske eksplicitering, som har udelukket dem.

Men den praxeologiske teori må desuden lægge en tredje dimension til. Og den kræver, at man nu også bryder med den objektivistiske teoris indfaldsvinkel, som er den udenforstående objektiverende forskers indfaldsvinkel. For den objektiverende forsker optræder praktikken kun i tredje person og som et fuldbyrdet faktum, som ligger der til beskuelse: Det, som agenten har gjort i overensstemmelse med sine baggrundsfaktorer, ligger som fakta for det udenforstående blik. Men praktikker eksisterer jo i virkeligheden, ikke kun som fakta for et blik, der beskuer dem udefra. De eksisterer også og frem for alt som noget, som en agent har foran sig i handlingens øjeblik, som udelukker den objektiverende

refleksion. Det er noget, som her og nu må gøres, et forløb, som skal fuldbyrdes, og ikke en sammenhæng, som er fuldbyrdet. Alle praktikkens sider er da ikke nærværende samtidig i form af et kort, en kalender, en model eller en tabel med variabler. De optræder som en sekvens. Det, som foresvæver den handlende, er ikke den sammenhængende forklaring, men den strategiske fremgangsmåde for at gennemføre noget i en unik situation.

Med andre ord: Den bevidsthed, som vejleder praktikerens i praktikken, er den praktiske sans. Men det helt afgørende er, at denne praktiske sans adskiller sig fra såvel den primære erfaring/den spontane oplevelse som fra den objektivistiske forklaring. Dette er det nye ved Bourdieus teori, hvilket kræver endnu en udredning.

Først kan vi præcisere dette negativt i de to angivne retninger:

Den praktiske sans adskiller sig fra den primære erfaring. Vi har set, at den primære erfaring ikke udtrykker praktikken under udførelsen, men udtrykker praktikerens illusoriske omend nødtvungne forhold til sin praktik. Derfor kan det heller ikke være den spontane oplevelse, som styrer praktikken.

Ved at bryde med den spontane oplevelse som udgangspunkt for teorigonstruktionen, har den praxeologiske teori taget et privilegium fra agenterne, nemlig at de er de eneste, som er kompetente til at udtale sig om deres praktik, eftersom de er de eneste, som udfører den. I stedet søger den praxeologiske teori at påvise, at agenterne med en vis nødvendighed fortrænger væsentlige aspekter af deres praktik.

Vi har også set, at der findes bagvedliggende faktorer, som er med til at styre praktikken. Det er dette aspekt, som den objektivistiske teori har indfanget. Den objektivistiske teori tilskriver forskeren det privilegium, som den tager fra praktikerens. Forskeren rekonstruerer de fortrængte aspekter af praktikken. Forskerens teori giver et sandere billede af praktikken end praktikerens spontane umiddelbare oplevelser.

Men på det plan kræver den praxeologiske teori, at vi nu også bryder med forskerens objektivism og tager objektivitetens privilegium fra

ham. Forskerens objektive blik har nemlig også forvrænget billedet af hvad, det i virkeligheden handler om. Forskeren tror, at de kortlagte faktorer i den objektivistiske teori styrer praktikerens handlen. Men det gør de lige så lidt, som agentens spontane oplevelser gør det. Den bevidsthed, som på en styrende måde ledsager praktikerens praktik, er ikke forskerens kort, kalender, model eller tabel, men er en praktisk tilstand. Den praktiske sans er ikke tillempt teori, lige så lidt som det er sund fornuft. Bonden, som går ud om morgenen til sin olivenlund på den anden side af bjerget, holder naturligvis ikke kortet i sin hånd, men han har heller ikke et intuitivt kort i hovedet: Det er bogstavelig talt hans fødder, som ved, hvad vej de skal gå.

Men hvad er da den praktiske sans i positiv forstand? Den praktiske sans er i deskriptive termer det, som habitus er i den praxeologiske teorikonstruktion. Det går ud på, at den praktiske omgang med de objektive livsvilkår og handlemuligheder lagrer sig i form af subjektive dispositioner i agenten. De fungerer som tavse, praktiske orienteringskemaer, som orienterer iagttagelse, tænkning, vurdering og handlen. Det er via den internalisering af de eksterne betingelser, at de bagvedliggende faktorer har en styrende effekt på praktikken. Og den praktiske sans er mere adækvat og træfsikker end de spontane, umiddelbare oplevelser, som allerede også har karakter af nødtvungen efterrationalisering. Deraf kommer det, at praktikerens praktik er bedre afstemt med situationen, end praktiker selv ved eller kan gøre rede for, i det mindste så længe situationen i grove træk er den samme som den, der er ophav til dispositionen.

Den praxeologiske teori fastholder altså, at det er nødvendigt at bryde med både den spontane oplevelse og den objektivistiske teori som udgangspunkt for en teori om praktikken. Hverken den spontane oplevelse eller den objektivistiske teori kan tilbyde et korrekt udgangspunkt for det teoretiske konstruktionsarbejde.

Den praxeologiske teori gør krav på at medreflektere både den spontane oplevelse og den teoretiske forklaring *og* de mulighedsbetingelser, som de begge på hver deres måde fortrænger.

Da Boudieus artikel om de tre former for kundskab blev skrevet, var

strukturalismen et modefænomen. Derfor tager Bourdieu den strukturalistiske lingvistik op som et eksempel på objektivistiske teorier. Det kan føles lidt mærkeligt, når man forventer sig at Bourdieu som sociolog skulle tage eksempler op fra sociologien eller fra antropologien. Men det er ikke så mærkeligt, når man tænker på, at hans sociologi i meget stor udstrækning har interesseret sig for den symbolske side af sociale forhold. Dvs. for sociale forhold, som sammenholdes af deres betydning, forholdet mellem indhold og form. Sociale forhold eksisterer i kraft af, at de har en mening for deltagerne.

Ferdinand de Saussure opretter lingvistikken som en specifik videnskab netop ved at arbejde med et objektivistisk kundskabssyn. Saussure ser bort fra, at nogen siger noget til nogen om noget med hensigt på noget bestemt. Han ser bort fra talen, for kun at studere sproget, det medium, som agenterne anvender. Sproget er da en objektiv struktur, og sprogkompetencen er den ubevidste, indlærte evne til at indkode og afkode, som afsenderen og modtageren deler med hinanden. Et sprog er en kode. Koden er totalt uafhængig af de talendes bevidsthed eller vilje, af de talendes umiddelbare forståelse af den betydning, som kommunikeres, eller hvorvidt koden anvendes praktisk i talen. Når jeg umiddelbart forstår, hvad en anden siger på vores fælles modersmål, er jeg ikke klar over, at dette i virkeligheden beror på, at vi begge anvender den underliggende kode, som er en ubevidst kompetence uafhængig af vor praktik.

Den objektivistiske teori om sproget fornægter altså ikke, at den talende har en umiddelbar oplevelse af at forstå, hvad den anden siger. Den objektivistiske teori rekonstruerer mulighedsbetingelserne for denne oplevelse. Den forudsætter eksistensen af en objektiv fælles kode uafhængig af denne oplevelse og en modsvarende kompetence i form af en ubevidst indlært disposition. Forud for sådan en kode findes der heller ingen umiddelbar forståelse.

Fænomenologisk sprogteori derimod interesserer sig for den umiddelbare oplevelse af gensidig forståelse i en samtalsituation. Men selv Edmund Husserl var bevidst om, at en sådan fænomenologisk analyse forudsætter, at man også klarlægger, under hvilke betingelser den umiddelbare forståelse som objekt for analysen i det hele taget foreligger.

Men når man taler, når man praktiserer sproget, er man ikke bevidst om disse betingelser for at kunne tale. Det, som dog er kendetegnende for den strukturalistiske rekonstruktion af det praktiserede sprog og dets betingelser, er, at man alene ser på sproget som en kode. Koden er det sprog, der foreligger som et fuldbyrdet faktum, og ikke det sprog, som man er i gang med at tale, som endnu ikke findes og er under udformning.

Det er for alle mennesker en illusion at tro, at koden findes i forvejen, og at talen ikke er andet end anvendelse af koden. Det er koden, som forklarer talen, ikke talen som forklarer koden. Det gør, at man frasiger sig muligheden for at se andre betingelser, der er lige så vigtige, og som tilmed får en til at indse, at koden egentlig ikke er en kode.

Samtalesituationen er nemlig ikke kun en kommunikativ situation. Den er også en situation, hvor symbolske magtrelationer udfolder sig og spiller sammen med politiske og økonomiske magtrelationer. Alle disse aspekter savnes i den strukturalistiske sprogteori.

Men da kunne man tænke sig, at man kunne kombinere den strukturalistiske sprogteori med en strukturalistisk kulturteori og samfundsteori og på denne måde genoprette helheden. Det er det, de kulturalistiske og funktionalistiske kultur- og samfundsteorier har gjort. De fremstiller kulturel praktik og social praktik som anvendelse af koder.

Vi har altså en lang række af objektivistiske teorier, som forklarer sprogadfærd, kulturel adfærd, social adfærd på en af følgende måder:

1. Ud fra en naiv, realistisk måde: Sprog, kultur og samfund findes på samme måde som bjerge, dale og borde
2. Ud fra en strukturalistisk måde: Sprog, kultur og samfund er koder, som kommer til anvendelse, men ikke er umiddelbart synlige og må rekonstrueres ud fra den observerede adfærd.
3. Ud fra en idealistisk måde: Sprog, kultur og samfund angiver normer, som man må lyde.

4. Ud fra en objektivistisk, videnskabelig måde: Sproglig, kulturel eller social adfærd følger nogle regler:

- Reglerne konstrueres af forskeren ud fra de observerede regelmæssigheder. Agenterne skal følge samme regler. Forskerens forklaring findes hos agenterne i eksplicit form og optræder der som styrende
- Disse regler findes ikke hos agenterne som styrende principper i eksplicit form, som agenterne bevidst følger, men som et princip, en kode, som styrer agenterne ubevidst.

Alle disse forklaringer er fejlagtige. Selv den sidste pind, som umiddelbart kan virke som om den er identisk med Bourdieus habitus-teori. Det, som Bourdieu vil sige med sin habitus-teori, er præcis det modsatte. Det, Bourdieu hævder, er den stærkest tænkbare tese, at det end ikke er et implicit regelsystem, som styrer. Det, der styrer, er en praktisk sans, der opererer som en opfindsom og uforudsigelig improvisation. De observerbare regelmæssigheder, som forskeren rekonstruerer som et regelsystem, opstår ikke fordi en kode tillempes, men fordi overensstemmende betingelser mødes med overensstemmende strategier. Alle regelsystemer er ikke kun konstruktioner, de er efterrationaliseringer, som mangler det væsentlige: Orkestret spiller uden dirigent og uden partitur, men gør det, som om der fandtes en dirigent og et partitur.

X.

Resume af The Craft of Sociology

Vi resumerer herunder, hvad Bourdieu og hans medforfattere skriver i *The Craft*¹²², ved at se på indholdsfortegnelsen i værket:

1. Bruddet

1.1 Det sociale faktum er erobret mod illusionen om den umiddelbare kundskab

1.1.1. Forudfattede begreber og teknikker til at bryde med dem

Et socialt faktum må erobres mod illusionen om, at der findes en umiddelbar kundskab om fænomenet, og mod illusionen om at erfaringen/oplevelsen er transparent for subjektet, for derimod at antage princippet om, at erfaringens sande natur er ikke-bevidst. Ikke fordi den skulle bestå af en mystisk underbevidsthed, men fordi den ikke er forstået på en adækvat måde, eftersom man ikke kan regne med, at fænomenet i sin umiddelbare givethed opfattes sammen med alle sociale relationer og betingelser, som udgør dets sande væsen. Derfor må forskeren værne sig mod en spontan hjemmelavet sociologi/sygeplejevidenskab for i stedet at konstruere sit objekt. Man kan angive teknikker for at gennemføre dette brud. Fx statistik, som viser regelmæssigheder, som stiller spørgsmål til den antagne unicitet af en hændelse, handling eller oplevelse. Eller en præliminær teori, som tilbyder en forklaring forskellig fra den spontant antagne. Bruddet indebærer, at man skifter hverdags sproget ud og danner et eget sprog, som videnskaben anvender. Fordi livsverden er opbevaret i hverdags sproget forhindrer det en adækvat kundskab, fordi agenterne har magten til at bevare den

122 Bourdieu, Pierre, Chamboredon & Passerons (1991): *The Craft of Sociology of Sociology Epistemological Preliminaries*, Walter de Gruyter, Berlin, New York.

spontane forestilling. Sociologisk viden skal heller ikke forveksles med forudsigelse af events eller at udfærdige handlingsdirektiv. Videnskabens objekt og grænse er at konstruere en adækvat beskrivelse af fænomenet med baggrund i en kritik af den spontane, hjemmelavede sociologi, inklusive forskerens egne ureflekterede professionelle forudsætninger. Forskerens perspektiv på sociale fænomener er et fritidsperspektiv aflastet af alle fænomenets reale livsbetingelser. Dvs. vi har brug for en kritisk teori af viden om det sociale system for at kunne producere en teori om det sociale system.

Og videre i *The Craft* p.17, l. 19-21:

”... the meaning of the most personal and ”transparent” actions does not belong to the subject who performs them but to the complete system of relations in which and through which they are enacted”.

1.1.2 Illusionen om at objektet er gennemskueligt og i stedet princippet om ikke-bevidsthed

1.1.3 Natur og Kultur, som substanser eller som system af relationer

1.1.4 Hjemmegjort sociologi og sprogets magt

1.1.5 Fristelsen til at profetere

1.1.6 Teori og den teoretiske tradition

1.1.7 Teori om sociologisk kundskab og teori om det sociale system

2. Konstruktionen af objektet

2.1 Det sociale datum/faktum er konstrueret: kritik af forskellige måder at overgive sig til empiricismen (som om det sociale objekt ligger færdig til at tage op i en teori)

2.2 De forskellige måder at aflægge empiricismen

2.3 Hypoteser og antagelser

2.4 Den tilfældige neutralitet af teknikker: konstrueret objekt mod et kunstgjort objekt

2.5 Analogi-tænkning og konstruktionen af hypoteser

2.6 Model og teori

3. Tillempet rationalisme

3.1 Det sociale faktum er erobret. Konstrueret og bekræftet: et hierarki af epistemologiske akter

3.1.1. Den gensidige implikation af operationer og hierarkiseringer af epistemologiske akter

3.2 Systemet af påstande og systematisk verifikation

3.3 Epistemologiske par

4. Konklusion: kundskabssociologi og epistemologi

4.1 Udkast til en sociologi af den positivistiske fristelse i sociologien

4.2 Sociologien i samfundet

4.3 Det videnskabelige samfund og den epistemologiske agtpågivenhed

Bourdieu og andre gør opmærksom på, at præferencen for det ikke-direktive kvalitative (Bourdieu et al, 1968, 1991 p. 41, l. 15) interview fremfor etnografisk observation eller spørgeskema egentlig er umotiveret, eftersom et sådant interview afviger meget radikalt fra hverdagen, af typen at se sig omkring eller at svare på dumme spørgsmål. Bourdieu et al, 1968, 1991: 40-49 omfatter en meget detaljeret gennemgang af den relative betydning af at konstruere forklarende hypoteser, teori, modeller osv.

XI.

Om artiklen

”Tre former for teoretisk kundskab”

Ideerne, som er nedskrevet i værket *The Craft of Sociology*¹²³, publiceret på fransk 1968, men desværre først publiceret på engelsk 23 år senere i 1991, genfindes allerede i det andet store første værk af Bourdieu *Esquisse d'une Théorie de la Pratique* 1972¹²⁴, som for nylig er publiceret i en dansk oversættelse: *Udkast til en praksisteori* fra Hans Reitzel, København, 2005¹²⁵, som man ofte fejlagtigt tror findes på engelsk i *Outline of a Theory of Practice*¹²⁶. *Outline* er imidlertid et værk koncipieret fra begyndelsen på engelsk af Bourdieu med en noget anderledes måde at tænke og udtrykke sig på, og store dele er nye tekster, mens ældre tekster her er fjernet. *Outline* er altså ingen engelsk oversættelse af *Esquisse*, og det er *Esquisse*, som nu også findes i en dansk oversættelse.

Men det kapitel i *Esquisse*, som handler om praxeologien, har Bourdieu dengang også publiceret som en artikel på engelsk: ”The three forms of theoretical Knowledge”¹²⁷; artiklen på engelsk genfindes på dansk i Staf Callewaert et al: *Bourdieu Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*¹²⁸. Senere er samme tekst genudgivet på forlaget Frydenlund 2008: Den specifikke tekst var oversat til dansk af Morten Nørholm og Karin Anna Petersen.

123 Bourdieu, Pierre, Chamboredon & Passerons (1991): *The Craft of Sociology of Sociology Epistemological Preliminaries*, Walter de Gruyter, Berlin, New York.

124 Bourdieu, Pierre (1972): *Esquisse d'une Théorie de la Pratique*, Editions du Seuil Genoptrykt år 2000.

125 Bourdieu, Pierre (2005): *Udkast til en praksisteori*. Hans Reitzels forlag, 371 p.

126 Bourdieu, Pierre (1977): *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge Studies in Social Anthropology, 248 p.

127 Bourdieu, Pierre (1973): ”The three forms of theoretical Knowledge”. In: *Social Science Information* vol 12, nr. 1 1973

128 Callewaert, Staf, Martin Munk, Morten Nørholm, Karin Anna Petersen (red.) (1994, 1998): *Pierre Bourdieu. Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*, Akademisk Forlag, København, 176 p.; Specifikt: ”De tre former for teoretisk viden”, pp. 72-108.

Del 1: Tre typer af teoretisk kundskab: fænomenologisk, objektivistisk og praxeologisk videnskab/teoretisk kundskab

Tre typer af teoretisk kundskab. Dvs., den sociale verden kan opfattes teoretisk på tre forskellige måder, som i alle tilfælde leder til bestemte filosofiske antropologiske teser, men som forbliver usagte, tre som i princippet ikke udelukker hinanden, og som har det fælles, at de er modsætningen til en praktisk kundskab.

1. Den fænomenologiske (eller den interaktionistiske hvis man vil føre den på tale i termer af (1972!) de nu eksisterende skoler af sociologi, nemlig de "interaktionistiske" Bourdieu tænker måske på fx Blumers symbolsk interaktionisme eller den "etnometodologiske" måske Garfinkels etnometodologi som et eksempel). Men man skal nøje lytte til, hvordan dette paradigme defineres: her består teoretisk kundskab i at man eksplicit fremdrager (udtrykkeligt nok begrebsliggjort) sandheden, som ligger i den første erfaring af den sociale verden, dvs. i den *familiære* (kendte) relation til den familiære (kendte) omgivelse, i den opfattelse af den sociale verden, som den naturlige, som per definition ikke er refleksiv, og som udelukker spørgsmål om sine mulighedsbetingelser. Det er vigtigt, at notere, at den fænomenologiske kundskab gør den sandhed, som ligger indforstået i denne familiaritet med den sociale verden, eksplicit. Bourdieu kunne have sagt sætter ord på erfaringen af den sociale verden som livsverden.
2. Den objektivistiske teoretiske kundskab, med den strukturalistiske hermeneutik som eksempel (dvs. formodentlig Lévi-Strauss myte-teori som eksempel). Den teoretiske kundskab konstruerer de objektive relationer fx de økonomiske eller sproglige, som strukturerer praktikkerne og forestillingerne af disse praktikker, dvs. i særdeleshed strukturerer den primære kundskab om den familiære verden som er praktisk og tavs, ved at bryde med denne primære kundskab, altså med de tavst antagne forudantagelser, som

giver den sociale verden sin egenskab af at være evident (selvindlysende) og naturlig. For det er på vilkår af at stille spørgsmål, som den doksiske erfaring af verden udelukker per definition - nemlig spørgen efter de (partikulære) betingelser, som gør denne primære erfaring mulig - som den objektivistiske teoretiske kundskab, om det sociale kan fastslå de objektive strukturer af den sociale verden og den objektive sandhed af den primære erfaring, som har berøvet hinanden den eksplicite kundskab af disse strukturer. Det er vigtigt at notere sig, at vi får en beskrivelse af det første brud samt en karakteristik af den objektivistiske teoretiske kundskabs sandhed nemlig at være eksplicit konstruktion af de relationer, som betinger/strukturerer den tavse primære familiære erfaring af den sociale verden som naturlig.

3. Den praxeologiske teoretiske kundskab (Bourdieu giver ikke et eksempel, fordi han vel mener sin egen samfundsvidenskab, præcis som Staf Callewaert gør, og som Karin Anna Petersen har taget som model for sit udkast til en praxeologisk sygeplejeteori). Bourdieu giver følgende definition: den har som objekt ikke alene systemet af **objektive relationer**, som strukturerer praktikker og opfattelser af praktikker, men desuden systemet af **dialektiske relationer** mellem disse objektive relationer og de strukturerende **dispositioner**, i hvilke de aktualiserer sig og tenderer at reproducere dem. Dvs., at den praxeologiske teoretiske kundskab som sit objekt har den dobbelte proces af interioriseringen af det udvendige, og exteriorisering af det indvendige. Den slags teoretisk kundskab kræver et brud med den objektivistiske kundskabsform, dvs., at man stiller spørgsmålet efter dets mulighedsbetingelser og derigennem efter grænserne for det objektive og objektiverende perspektiv, som griber praktikkerne udefra, som et fuldbyrdet faktum i stedet for at konstruere det princip, som genererer dem ved at anlægge selve bevægelsen af deres effektivering som perspektiv. Vi skal notere os, at den praxeologiske teoretiske kundskab ser på den sociale verden af naturlige og selvindlysende praktikker og forestillinger fra

det punkt, hvor de formes (tanker, ord og gerninger som vi plejer at sige), dvs. ud fra dispositioner/habitus. Dvs., at vi må se på, hvordan disse dispositioner formes, gennem at den herskende sociale verden indadopteres, og gennem at disse dispositioner i sin tur former praktikker og forestillinger. Dvs. kunne vise den dialektiske bevægelse frem og tilbage, dispositioner, som bliver formet, og som i sin tur former tanker, ord og gerninger.

Dvs., den praxeologiske teoretiske kundskab eller videnskab er intet andet end at anvende sig af det dobbelte brud, dels med den kundskab som stadfæster livsverdenens erfaring som sandhed, dels med den kundskab som stadfæster de betingede objektive relationer som sandhed, for at se den sociale verden og sandheden, om den som genereret indefra, men at se denne disposition i sin tur som først indadopteret.

Bourdieu siger eksplicit, at denne praxeologiske teoretiske kundskab ikke er det samme som den fænomenologiske (sådan som blandt andre Kristian Larsen har en tendens til at hævde¹²⁹), fordi man forveksler praxeologiens kritik af objektivismen med den naive humanistiske kritik af den videnskabelige objektivisering i den levede erfarings- og subjektivitets navn. For den praxeologiske teoretiske kundskab er resultat af en dobbelt teoretisk forskydning af problematikken. Den kuldkaster på ny problematikken, sådan som den objektive videnskab om den sociale verden havde konstitueret den, nemlig som et system af relationer, som er objektive og uafhængige af de individuelle bevidstheder og viljer, for i stedet selv at stille spørgsmålene om den primære erfaring og den fænomenologiske analyse af den, som den tenderer til at udelukke. Den objektivistiske teori stiller spørgsmålet om den primære erfarings mulighedsbetingelser og afslører på denne måde, at den primære erfaring i grunden er defineret af, at den ikke stiller dette spørgsmål. På samme måde sætter den praxeologiske teoretiske kundskab den objektivistiske på fødderne igen, ved at stille spørgsmålet om mulighedsbetingelserne (teoretiske og sociale) for at netop dette spørgsmål stilles, og åbenbarer så, at selv den objektivistiske kundskab i grunden er defineret af at ikke stille spørgsmålet: for så vidt som den konstituerer teorien om den

129 Larsen, Kristian (2000): *Praktikuddannelse, kendte og miskendte sider: et observationsstudie af praktikuddannelse inden for sygeplejerskeuddannelsen* (ph.d.-afhandling), UCSF, København.

praktiske kundskab af den sociale verden, men producerer i det mindste negativt afsavn af denne teori ved at konstruere teorien om den sociale verden imod de implicitte forudantagelser af den praktiske kundskab af den sociale verden. Men den praxeologiske kundskab annullerer ikke det, man havde vundet i den objektivistiske kundskab, men bevarer det og overskrider det ved at integrere det, som den objektivistiske kundskab havde været tvungen til at udelukke for at opnå disse gevinster.

Dvs., at i og med, at man bringer den praktiske kundskab af den primære erfaring på banen og eksplicit inddrager de teoretiske og sociale mulighedsbetingelser, ikke kun som implicitte ikke-diskuterede forudantagelser, men eksplicit sat på dagsordenen, men samtidig med at man bevarer objektiveringen, opnår man begge fordele, som såvel den fænomenologiske som den objektivistiske kundskab hver for sig mister, kan vi sige det lidt mere kortfattet.

Bourdieu selv udvikler sin ide videre ved at analysere eksempler på objektivistisk teoretisk kundskab, nemlig den strukturalistiske lingvistik og semiologien (teorien om tegn). Når Saussure konstituerer "sprog", som et selvstændigt objekt, der ikke er reducerbart til sine aktualiseringer, dvs., de "tale"-handlinger "sproget" muliggør, så konstituerer han et system af objektive relationer, som ikke kan reduceres til de praktikker, i hvilke systemet aktualiserer sig og manifesterer sig, men heller ikke kan reduceres til den talendes intentioner og bevidsthed om de begrænsninger, systemet medfører, og efter hvilken logik den opererer. Saussure viser, at det medium, i hvilket kommunikationen mellem to subjekter fuldbyrder sig, ikke er diskursen, som umiddelbart given og inddragen i sin observerbare materialitet, men sproget som en struktur af objektive relationer, som muliggør at producere en diskurs og dens afkodning. Den umiddelbare "forståelse" forudsætter en ubevidst afkodning, som kun er helt adækvat, når den kompetence, som den ene objektivt sætter ind, er ét med den kompetence, som den anden sætter ind. Dvs. i det tilfælde, at kodningen som forvandlingen af en mening til en praktik sammenfalder med afkodningen. Den umiddelbare forståelse er en afkodning, som ikke er sig selv bevidst som afkodning, men som kun er mulig og gennemført i det tilfælde den historisk producerede og reproducerede kode, som gør den ubevidste afkodning mulig, er umiddelbar og perfekt bemestret som en kultiveret dispo-

sition af den agerende, som forstår og sammenfalder med den kode i form af en kultiveret disposition, som har gjort praktikken mulig. I alle andre tilfælde er en delvis eller total misforståelse som regel et faktum, og illusionen om en umiddelbar forståelse, som leder til en illusorisk forståelse i form af en fejlagtig forståelse af koden (etnocentrisme), dvs. i form af en illusion om, at man er ét i at være menneske og ikke har tilgang til en anden kundskab af den anden, andet end ved at sætte sig i den andens sted, sådan som Husserl sagde det, så den mest "forstående" tolkning risikerer ikke at være mere end en speciel uklanderlig form for etnocentrisme.

Bourdieu gør her en parallel analyse af Panofskys kunstoplevelses-teori¹³⁰ (men han anvender Panofskys teori om parallelismen mellem den middelalderlige skolastik, teologi, gotisk arkitektur og skønskrift som en bekræftelse på sin teori om samme habitus som aktualiserer sig som forskellige dispositioner på forskellige felter). Britta Siegumfeldt¹³¹ har gjort det samme med dansk 1900-tals skolearkitektur og skønskrift. Bourdieu refererer også til den strukturalistiske etnologiske antropologi, for ikke at tale om Lévi-Strauss strukturalistiske teorier om slægtskab, sagn og myter baseret på Jakobssons strukturalistiske lingvistik, som i hele Bourdieus værk står som et ufejlbarligt eksempel på objektivisme. Hvilket ikke hindrer Lévi-Strauss i i interviewbogen med Éribon¹³² at udtrykke sin store beundring for Bourdieu, hvis teorier ligger på et andet plan, mener han.

Men Bourdieu mener, at i mange tilfælde, som er mindre epistemologisk bevidste end Lévi-Strauss, har de strukturalistiske antropologer, inspireret af den strukturalistiske lingvistik, overtaget koden, det epistemologiske ubevidste, som gør, at man glemmer alle de konkrete omstændigheder, som var med til at muliggøre den strukturalistiske lingvistik, og som de også har overtaget, skønt deres objekt var et andet; men de har ikke selv konstrueret den men lånt modellen. Fx går

130 Panofsky, Erwin, Pierre Bourdieu (2002): *Gotik Arkitektur, skolastik, habitus*, Kulturklassiker, Klim, Århus, 175 p.

131 Siegumfeldt, Britta (1992): "Eva og Adam skrev sandsynligvis lodret", In: *Dansk pædagogisk tidsskrift, DPT: Tema Kultur, nr. 2*; pp.68-74, Det pædagogiske Selskab, Pædagogisk Forum, København.

132 Éribon, Didier (1988): *Claude Lévi-Strauss & Didier Éribon. De près et de loin*. Paris: Éditions Odle Jacob; p.145.

de ud fra, at modstillingen sprog/tale er den samme som modstillingen kultur/opførelse, siden antager de, at kodningen og afkodningen i begge tilfælde refererer til et system af konstante objektive relationer, som er uafhængige af individuel bevidsthed og vilje, dvs. ikke reducerbare til deres praktiske udførelse.

Det er der, man kan se, at den objektivistiske teoretiske kundskab ikke rigtigt argumenterer mod den fænomenologiske analyse af den primære erfaring af den sociale verden og af den umiddelbare forståelse af andres tale og handlinger. Den alene angiver grænserne for den primære erfarings gyldighed ved at angive vilkårene, som må være opfyldt for at fx den umiddelbare forståelse skal være mulig, og som fænomenologien bevidst ignorerer, sætter i parentes, som Husserl sagde det. Husserl mente, at humanvidenskaberne er en speciel slags videnskaber, fordi de handler om et objekt som også er et subjekt, dvs. at teorien om dette subjekts tale og handlinger allerede også er en teori om denne videnskab, dvs. om denne kundskabs mulighedsbetingelser. Men det, som fænomenologien så fortsat savner, er eksplicit kundskab om alle de konkrete historiske, materielle og teoretiske omstændigheder, som har gjort, at man ikke kun kortlægger den primære erfaring, den praktiske kapacitet, men også det symbolske mesterskab i den videnskabelige modus.

Netop hos Saussure¹³³ kan man så tydeligt se tavse, forudfattede principper i hans måde at se tale eller kunstværk på som fakta, der må afkodes, og som afkodes som fuldbyrdet værk (opus operatum), og ikke som praktikker, som selve måden at gøre det på (modus operandi). Dvs., at det slutter med, at det er sproget, som er vilkårene for, at tale skal være mulig respektive forståeligt, og ikke omvendt at talen er vilkåret for, at man skal kunne konstruere et sprog som et intelligibelt system.

Sandt nok findes der fænomener som sprog, som ikke længere tales, eller afasi senere i livet eller sproget som norm for at identificere fejl i talen, uden hvilket det ikke længere ville være muligt at sige hvad som helst, som er rigtigt eller forkert. Men det hindrer ikke, at det er i folkegruppens levende potentielle og aktuelle tale, at kapaciteter som et sprog eksisterer, ikke omvendt. Den strukturelle lingvistisk derimod

133 Saussure, Ferdinand de (1974): *Course in General Linguistics*, London: Fontana.

interessere sig kun for systemet af tegn og ikke for de praktiske funktioner af sproget, som ikke kun er kommunikative eller intellektuelle, men også politiske og økonomiske, selv om vi har funktioner sådan som sproget i forkyndelser, fester, ceremonier, riter, eller cirkulation af videnskabelige resultater. Saussures sprog bæres oppe af en upersonlig usitueret afsender og modtager, mens det i virkeligheden altid handler om socialt situeret sprogbrug, afhængig ikke kun af social psykologi, men også sociale klasserelationer: de sociale symbolske styrkerelationer er afhængige af de politiske styrkerelationer. Det er ikke tilstrækkeligt at have haft koden, man skal tale tilpasset konteksten og situationen.

Objektivismens afmagt viser sig mest af alt i, at al tale betragtes som, at man spiller et partitur, som allerede findes, mens talen opfinder det, som bliver nedfældet i et partitur.

Et andet tema, som Bourdieu udvikler her og mange andre steder, er at det at tale eller at handle ikke består af, at man følger en regel, det som han kalder den juridiske fejltagelse. I den sammenhæng skriver han noget, som er ekstremt vigtigt: at tale om at følge en regel skal ikke opfattes som, at man følger en eksplicit moralsk eller juridisk norm eller en teoretisk model, men at praktikken primært genereres per implicit skema eller princip (snarere end per ubevidst sådant), som findes i praktisk tilstand i de agerendes praktik, ikke i deres bevidsthed.

Alt det virker ret mystisk, men behøver ikke at være det. Det handler simpelthen om, at når et dansk barn på 6 år taler flydende og mere eller mindre korrekt dansk uden at være kapabel til at angive en eneste regel, som barnet følger, fordi barnet har det, Bourdieu kalder for et praktisk mesterskab af dansk, så genererer barnet sin tale ud fra en implicit kapacitet, som ikke er en eksplicit kompetence. Men talen er heller ikke en imitation af moderens og omgivelsernes tale, for barnet former sætninger, det aldrig har hørt, hvilket betyder, at barnet på det punkt som alle andre har haft koden som orienterer talen. Præcis som barnet en dag har skriftkoden (at vilkårlige lyde/tegn ud af knapt 30 basale fonemer betyder noget: fx tak eller kat, respektive). Men barnets skolelærer tror, at barnet først taler ordentligt, når det har et symbolsk mesterskab, dvs., når barnet kan den grammatiske regel, det netop ikke følger. Fordi grammatikken er et dårligt begrænset forsøg på rekonstruktion af det

talende sprog i en befolkning, ikke det som genererer talen, bortset fra i den første fase af at lære sig i sit eget lands skoler et fremmed sprog per grammatik, eller i det kultiverede mesterskab, som Bourdieu kalder for et symbolsk mesterskab. Men det symbolske mesterskab er da ikke andet end at kunne de regler, men som i praktikken alene genererer den lærde tale, eller læren om talen. For det symbolske mesterskab, videnskaben kender til sproget som en entitet uden påvirkning af alle konkrete omstændigheder; en eksplicit teoretisk kundskab af den primære erfaring med samme operationer som i den praktiske kapacitet, men nu i en helt anden form, blandt andet totalt ubevidst om de almene og specifikke betingelser, som har gjort netop dette sprog eller alle andre sprog mulige.

På sin vis er den teoretiske del af *Esquisse/Udkast* til en praktik-teori den model, man skulle kunne modellere en omsorgs- eller sygeplejevidenskab på.

Del 2: Tre former for teoretisk kundskab - strukturer, habitus og praktikker

Vi har udførligt refereret det stykke, som handler om praxeologi, som er den betegnelse, vi har valgt for vor omsorg/sygeplejevidenskab, nemlig første del af artiklen: ”Tre former for teoretisk kundskab”. Derefter kommer både i *Esquisse* og i den engelske artikel en anden del som hedder ”Strukturer, habitus og praktikker”. Men den del kommer tilbage en tredje gang i et kapitel af bogen: *Den praktiske sans* (desværre på engelsk omdøbt til: *The logic of Practice*) og en fjerde gang i den af Bourdieu selv på engelsk publicerede, og i visse dele helt originale bog *Outline of a Theory of Practice*, som ikke er en oversættelse af *Esquisse*, såsom man bliver ved at med at hævde, senest i indledningen til den danske oversættelse af *Esquisse*. I Staf Callewaerts første bog om Bourdieu: *Kultur, Pædagogik, Videnskab*¹³⁴ har Callewaert i kapitel 10, valgt at præsentere temaet ud fra denne fjerde og seneste version. I stedet for at resumere anden del af artiklen om tre former for teoretisk kundskab, gengives teksten af Callewaert, kapitel 10: *Andet udkast til en teori om praktikken fra Kultur, Pædagogik og videnskab*, den tekst resumerer me-

¹³⁴ Callewaert, Staf (1992): *Kultur, pædagogik og videnskab. Om Pierre Bourdieus habitusbegreb og praktikteori*, Akademisk Forlag, 201 p. Kapitlet, s. 168-195, resumerer *Outline* i sin helhed.

get godt den problematik, som findes for første gang i *Esquisse*, men som siden vandrer gennem alle disse bøger om praktik helt frem til følgende tekst:

1. Et falsk dilemma: Mekanisk eller målrettet

Metodisk objektivisme er en nødvendig fase i al forskning. Det indebærer, at man antager, at agenternes praktik er indskrevet i et system af objektive relationer, og denne antagelse bryder både med agenternes og forskerens spontane forestillinger om denne praktik som udtryk for bevidste intentioner. Agenternes praktik, betragtet som fuldbyrdet værk, tager plads i et system af objektive relationer, der overskrider agenternes bevidste intentioner. Men i anden runde må man bryde med den metodiske objektivismes tendens til at se realistisk på disse relationer, som om de eksisterede uafhængigt af agenternes måde at se på sin egen og sin gruppes historie. Man må gå tilbage til en betragtning af det fuldbyrdede værk som et værk under udførelse, som et værk, der udføres i henhold til en bestemt fremgangsmåde. Dvs. vi må finde den internaliserede handlingsorientering, der ytrer sig i praktikker, som forskeren har observeret som statistiske regelbundetheder eller som en algebraisk formel. Disse praktikker er regulerede uden at være et produkt af, at man adlyder en regel, målrettede uden at være produkt af en bevidst målsætning, kompetente uden at være produkt af en kompetence, der eksplicit kan regne med den fremgangsmåde, som agenten rent praktisk behersker - og samordnet kollektivt uden at være produkt af en samordnende ledelse.

Sociale praktikker, der i virkeligheden er ytringer for en habitus fremstår let som ytringer for en bevidst plan eller et projekt for fremtiden. Det virker som om disse praktikker er vejledt af en plan, der foregriber praktikkernes konsekvenser og derigennem opstår illusionen om, at disse praktikker er målrettede (bevidst eller ubevidst). I virkeligheden er disse praktikker ikke bestemt af fremtiden, men af den internaliserede fortid. Tilsyneladende ser vi en gruppe (arbejderklassen) i en given situation reagere på en bestemt måde, som om arbejderklassen regnede med den måde som en anden gruppe (borgerklassen) i samme situation reagerer på. Men en sådan beskrivelse af sociale praktikker som en bevidst interaktion mister det, der er hele pointen med sådanne processer.

Nemlig at begge grupper ikke behøver en sådan bevidst interaktion for at reagere objektivt adækvat. Det er fuldt tilstrækkeligt, at de reagerer ifølge habitus. Man kan heller ikke beskrive sociale praktikker og deres kohærens som et resultat af en mekanisk reaktion på de betingelser, der ligger i en situation, som om disse betingelser mekanisk fremprovokerer igangsættelsen af en foregiven model eller rolle. Dette projekt viser sig uigennemførligt allerede, fordi man på den ene side må postulere uendelig mange provokerende stimuli og på den anden side lige så mange modeller eller roller for at kunne gøre rede for den uendelige variation, der fremkommer ved sociale praktikker.

At påstå at en agents måde at reagere på en situation på er habitusbaseret udelukker naturligvis ikke, at reaktionen samtidig kan være baseret på strategisk beregning, der fungerer mere kvasibevidst. Den strategiske beregning udfører da operationen på en kvasibevidst måde, medens habitussen udfører den på en førbevidst måde, og begge kan ledsage hinanden. Men de opererer på forskellig måde.

En habitus er formet via en internalisering af objektive livsvilkår forvandlet til objektive livschancer. Det, der erfaringsmæssigt plejedes at blive tilfældet, opfattes også som det, der med størst chance for resultat kan efterstræbes. Alt dette naturligvis som implicitte perceptioner og vurderinger, der er skjult i den orientering, som habitus udgør. Kommer derudover strategisk beregning på et mere bevidst plan også med i spillet, så handler det ikke længere kun om disse implicitte elementer, men også om mere eksplicite ad hoc vurderinger og strategier. Men selv i dette tilfælde formes reaktionen i relation til et system af objektive muligheder indskrevet i den aktuelle situation og i relation til den virkelighed under udformning, der stiller krav om en øjeblikkelig reaktion. I en sådan praktisk handlingssituation, hvor noget må gøres, er det praktisk udelukket at begynde at overveje alle de absolutte muligheder, som fremtiden indeholder for en frihed defineret som manglende determination.

For at undgå de to typer dårlige forklaringer, nemlig at agenternes praktikker kan forklares ved at påberåbe sig et regelsystem, enten som regler i en realstruktur, der fungerer mekanisk, eller som regler agenterne bevidst følger, må man indføre en habitus-forklaring. Den består i, at man

på den ene side konstruerer en habitus, dvs. det socialt konstituerede system af kognitive og motiverende strukturer, der er internaliserede, og på den anden side den socialt strukturerede situation, der definerer agenternes interesser, og dermed de objektive funktioner og subjektive motiver for agenternes praktikker og sætter disse to i relation til hinanden. Gør man det, så får man øjnene op for, at de traditioner eller juridiske regler, som agenterne påberåber sig, kun giver en forklaring på agenternes praktikker som sekundære principper. Dvs., de begynder kun at spille en rolle under omstændigheder, der bevirker, at de primære principper ikke længere slår til. Dvs. under omstændigheder, hvor de internaliserede principper ikke længere giver en tydelig orientering.

Sekundære principper - som Weber studerer under betegnelserne sædvaner, konvention og lov, og som vi også kan kalde for symbolske stimuli, der foranlediger praktikker - har kun en styrende effekt på praktikken hos agenter, der allerede er disponerede for at opfatte og tage disse symbolske signaler til sig. Så selv når eksplicite regler spiller en rolle, så forudsætter dette netop, at også en implicit orientering allerede medvirker. Selv når en indprentning af disse symbolske principper (implicit eller eksplicit) ligger bag ved, så er denne indprentning kun virkelig effektiv, når det vilkårlige ved indprentningen og de indprentede regler er ophævet. Hele den verden af det praktiske, der består af situationer, hvor man er tvunget til at handle, af mål, som man plejer at opnå, af sædvaner, man må rette sig efter, alle de redskaber, instrumenter og institutioner, som man anvender, og som er udrustede med en permanent målretning, giver agenterne en frihed, der er en betinget frihed. Det er en frihed som den Leibniz tilskriver kompasnålen, når han forudsætter, at den af ren og skær lyst peger mod nord.

Udgangspunktet er, at vi gennem forskning afslører en nær korrelation mellem den objektive sandsynlighed for, at noget sker (antallet af børn fra en given social klasse, der faktisk deltager/har en chance for at deltage i en given uddannelse), og de subjektive forventninger hos agenterne (tilbøjeligheden hos samme gruppe til at søge denne uddannelse). Forklaringen på denne korrelation er ikke, at agenterne bevidst tilpasser deres forventninger til en lige så bevidst korrekt vurdering af deres chancer. Forklaringen er, at agenterne førbevidst er orienterede. Social praktik skal ikke opfattes, som spilteorien opfatter spil, hvor hver

medspiller gør sine træk ved bevidst at udregne modspillerens træk osv. Social praktik skal heller ikke opfattes som en bevidst beregning af det sandsynlige udfald. Hvis vi vil beskrive, hvordan praktikerens praktik opstår, må vi gribe til en anden forklaringsmodel.

I den såkaldte spilteori, der betragtes som en videnskabelig teori, baserer man sig på kontrollerede eksperimenter. Så antager man, at deltagerne beregner deres træk som en beregning af sandsynligheden for, at andre deltagere udformer deres træk på en bestemt måde ved også at beregne sandsynligheden for, at den første deltager beregner sine træk osv, osv. En sådan videnskabelig teori er konstrueret som et negativt modbillede af den logik, der ligger i den spontane omgang med statistik. Når en agent, der er involveret i en praktisk situation, vurderer sine chancer for at opnå et godt resultat, så anvender agenten en hel række af ordsprog, folkelig visdom, sund fornuft, moralske forskrifter på det mere eksplicitte plan, der alle går ud på, at ”det der er nok ikke noget for folk som os”. Og på et dybere plan er agenten egentlig snarere orienteret af de ubevidste principper, der hører til en vis etos, produkt af en livslang læreproces i kontakt med de objektive regelmæssigheder, der er en del af en livssituation. Denne etos angiver for hver agent, hvad der er rimeligt, og redeligt og hvad der ikke er det. Spilteorien er egentlig mere udtryk for, at videnskaben ikke rigtig kan leve med denne sandhed om praktikerens praktik. En sandhed som Bourdieu kalder den antropologiske teori om praktikken. På den måde bliver de (objektivt statistisk) mest usandsynlige praktikker udelukket, enten fordi de ganske enkelt er utænkelige, dvs. de ikke engang bliver overvejet, eller de forsvinder gennem en dobbelt negation, dvs. man nægter, at man nogensinde har ønsket det, der bliver en nægtet. Endskønt det handler om negationer, som man aldrig eksplicit behøver at foretage.

Den af habitus orienterede praktik fuldbyrdes på en måde, der adskiller sig fra den konstruktion, som spilteorien fremlægger. Spilteorien forudsætter blandt andet, at de generelle betingelser under hvilke eksperimentet foregår, forbliver uforandrede. Derimod foretager man nøje beregninger af sandsynligheden for at forskellige deltagere spiller forskellige træk i forhold til hinanden ved hver fase i spillet, og man justerer hver deltagers udgangspunkt ved hver ny fase i spillet.

Den af en habitus orienterede praktiker opererer nærmest på modsat måde. Han går ikke ud fra, at mulighederne for et fornyet udgangspunkt er lige åbne for alle deltagere i hver fase. Praktikerens har derimod en tilbøjelighed til gennem hele processen at opprioritere den orientering, han har fået gennem sine første erfaringer, og som han slæber efter sig. Her kan man fx tænke på den orientering barnet får i familien. Den afspejler en social classes generelle livsbetingelser, men fastholder disse betingelsers indflydelse på en konserverende måde pga. den familiære livssfæres relative autonomi. Gennem den familiære arbejdsdeling mellem kønnene, den familiære moral, omsorgen og smag, repræsenterer familien klassens vilkår med en bestemt intensitet, der lægger grunden til alle senere orienteringer. For at en habitus skal opstå, må man forudsætte den type intensive indprentninger, der medfører et vist efterslæb. Den orientering som en habitus giver, reagerer altid først og fremmest med negative sanktioner eller indre censur, når omgivelsernes objektive vilkår har ændret sig og afviger fra de objektive vilkår der har formet orienteringen. Det man fx kalder konflikten mellem generationerne er ikke en konflikt, der findes altid og overalt, udelukkende fordi unge mennesker konfronteres med ældre, men den findes så snart to generationer vokser op på så tilpas forskellige betingelser, at deres basale orientering kommer i konflikt.

Allerede i "La réproduction"¹³⁵ har Bourdieu mere udførligt understreget det efterslæb, der følger med den habitus-indprentning, der sker i de relativt autonome og usammenlignelige intensive opvækstmiljøer som fx familien, skolen osv.

2. Strukturer, habitus og praktikker

Det, som forskeren observerer, er improvisationer, dvs. noget der fremstår som opfindelser, nye opførsler. Disse improvisationer har en vis regelmæssighed. Bag disse regelmæssige, men dog opfundne opførsler ligger en habitus. Denne stadige habitus er produceret af de objektive livsbetingelser, der har en vis regelmæssighed. Denne habitus har en tendens til at frembringe opførsler, der genopretter de objektive livsbetingelser. Hvordan går det til? Ved at det handlende subjekt uden tvang

135 Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron (2006): *Reproduktionen. Bidrag til en teori om undervisningsystemet*, Hans Reitzels Forlag, 280 p.

tilpasser sig til situationens krav - som forekommer ham som objektive handlemuligheder - ud fra den perception og vurdering, som habitussen giver.

De observerbare praktikker kan man ikke direkte udlede af de objektive livsbetingelser, som om vi kunne forstå subjektets opførsel som et direkte svar på den sum af stimuli, der ser ud til at have udløst handlingen. Heller ikke fra de objektive livsbetingelser, der har formet subjektets habitus. Vi kan kun gøre rede for subjektets praktikker ved at relatere de objektive livsbetingelser, der har formet subjektets habitus til de objektive livsbetingelser, under hvilke subjektet handler her og nu.

Habitus er en livshistorie forvandlet til en anden natur, dvs. miskendt som historie. Det er den anden natur, der står for forbindelsen mellem strukturen og konjunkturen i det, der forekommer at være en ny opfundet praktik. Det ubevidste, der ser ud til at styre vore praktikker, er ikke andet end vor glemte livshistorie. Strukturen i vore objektive livsbetingelser glemmer vi, fordi den er lagret i vor krop i form af en anden natur.

I varierende grad bærer vi i os den samme, som vi var i går, og den, vi var i går, har et forspring over for den, vi er i dag, fordi dagens begivenheder ikke har det omfang som summen af begivenhederne, der har formet os. Vi er ikke klar over det gamle menneske i os, fordi det har overvintret der, medens vi er meget klar over dagens udfordringer, fordi de ikke har kunnet nå at gå under jorden (Durkheim).

Vi er også opmuntret eller tilmed tvunget til at glemme, hvad der ligger bag vor opførsel pga. vulgariseringen af et objektiverende syn på os selv. Vor livshistorie opfattes som et fuldbyrdet faktum, ikke som noget vordende. Så kan vi efterhånden kun påberåbe os enten en for al evighed allerede etableret harmoni mellem vort liv og levned og vor opførsel, eller en uforklarlig uden for os selv liggende samordning. Det, der er frembragt af en fælles habitus via fælles livsbetingelser i en historisk proces, fremstår så pludselig - i ren samtidighed - som en objektiv mening, der ikke kan være anderledes. Som fx den interne sammenhæng som myter, ritualer, løvbøger osv. fremviser, eller den slags samordning som enstemmige eller konfliktfulde praktikker hos medlemmerne af en

social klasse fremviser. Men sandheden er, at hvert medlem i gruppen, uanset om han ved det eller ej, frembringer og opretholder den objektive mening, der ikke kan være anderledes. For alt hvad man gør, frembringes af en fremgangsmåde, som man ikke har skabt, og som man ikke er herre over, og som har en indbygget orientering, der overflødiggør alle bevidste intentioner. Det er vore erhvervede skemaer for tænkning og udtryk, der ligger til grund for vore intentionsløse opfindelser, for vore regelmæssige improvisationer. Vort sprog bæres af os selv, og vi bæres af det. Sproget som fuldbyrdet faktum udløser og underbygger permanent en måde at tale på. Sproget er som et tog, der lægger sine egne spor ud for sig. Sprogvittigheder overrasker lige så meget deres opfindere som deres tilhørere.

Eftersom vi som subjekter strengt taget ikke ved, hvad vi gør, har det vi gør altid mere mening, end vi tror. Habitus ligger bag den enkeltes ageren, uden at han eksplicit kender grunden til det, og uden at han udtrykkeligt mener noget med det, samtidig med at hans ageren er redelig og meningsfuld. Den del af menneskers praktik, der undgår dem selv, er den del, der gør dem objektivt tilpassede til andre praktikker hos dem selv og til fælles objektive livsbetingelser.

Den slags orkestrering uden dirigent, som habitussen afstedkommer, resulterer i eksistensen af den sunde fornufts verden, der har sin objektivitet pga. en udtalt konsensus om både verden og dens mening. Agenternes meget differentierede erfaringer bliver på denne måde harmoniseret og forstærker hinanden gennem konstante fremstillinger såvel individuelle som kollektive, improviserede eller programmerede. Habitus sikrer, at alt er umiddelbart forståeligt, forudsigeligt, taget for givet hos alle, der deler dem, eftersom de alle deler livsbetingelserne. At forstå, hvad en anden mener eller gør, kræver ingen anstrengelse, det er fuldstændig klart. Det er forkert at rekonstruere det, som om tilhøreren sætter sig ind i, hvad taleren har ment med sin udtalelse, sådan som fænomenologien og åndsvidenskaberne har fremstillet sagen. Kommunikation mellem bevidste subjekter bygger primært på det ubevidste, de har fælles. At personer i en gruppe er afstemte efter hinanden (en social klasse fx), beror ikke på bevidst beregning eller bevidst konformitet med godt kendte regler. De kan være objektivt sammenstemte uden nogen som helst interaktion mellem dem og i hvert fald uden bevidst

samordning. Det er som Leibnitz sagde om ure: de kan være synkroniserede, ikke kun fordi de styrer hinanden, eller fordi en urmager hele tiden justerer dem, men fordi de fungerer på samme måde.

Regelmæssigheder i opførsel hos en social klasse fx - selv uden nogen som helst organisation - kan forklares uden at antage nogen form for samordning eller konspiration, og uden de endda er klar over, at de agerer ens. En sådan habitus er tilmeldt et vilkår for, at mere bevidste forsøg på mobilisering og organisation skal have en chance.

Det er internaliseringen af fælles livsbetingelser helt fra barndommen, der ligger bag fremkomsten af en fælles objektiv mening for medlemmerne, som overskrider alle individuelle eller kollektive subjektive intentioner og bevidste projekter. Det kan man ikke beskrive som produkt af interaktion. Det er selv en forudsætning for al interaktion. Al interaktion finder sted inden for et felt bestemt af relationerne mellem grupper, relationerne mellem deres dispositioner og relationerne mellem deres objektive livsbetingelser.

Taler man om en klasse-habitus, så må man være klar over, at man ikke direkte kan relatere klassemæssige praktikker til objektive egenskaber i en given situation. Men man kan lige så lidt direkte relatere dem til interaktion mellem individer. Også når folk interagerer med hinanden er denne interaktions indhold en anden end, hvad netop interaktionen indebærer. Disse aktører har ikke alene deres momentane position og deres momentane udtalelser i interaktionen med sig i situationen men også deres tidligere og nuværende sociale position og en social distance, der må opretholdes eller udbredes. Selv i en sammenhæng, hvor den interaktionistiske side af sagen virker som helt dominerende - sådan som i venskab, kærlighed osv. - er udslaget af en fælles habitus helt afgørende, selv om det er skjult i illusionen om den rene forudbestemmelse.

Habitus fungerer som en indre lov svarende til loven af ydre nødvendighed. Det er grunden til de regelmæssigheder, som objektivismen/subjektivismen ikke kan forklare. Ræsonnementet holder også, når det gælder om at forstå forandringer eller revolutioner. Selv disse processer kan heller ikke forstås som effekter af rent eksterne faktorer - der forårsager forandring - eller som produkt af en viljemæssig spontan opsamling.

Den underliggende sociale samstemmighed som habitus medfører gælder naturligvis ikke kun for selve praktikkerne, men også for den mening hele den verden har, som praktikkerne indgår i. Verden og livets mening bliver så også en slags objektiv størrelse, der er samstemmig og har en vis systematik og som transcenderer subjektive intentioner og bevidste meningstilkendegivelser, individuelle og kollektive. Det er det, som Bourdieu senere i bogen kalder doksa, nemlig den horisont, som man ubevidst forudsætter i al forståelse, og som udgør baggrunden for ”opinionen” (en bestemt bevidst opfattelse) og for kampene mellem afvigende opinioner (heterodoksa) og forsøg på at fastholde den rette opinion (ortodoksa). Forandringsprocesser, når det gælder opinionen (fx kampene mellem de akademiske klassiske kunstnere og impressionisterne om definitionen af kunsten), må man se som en kamp om, hvad der skal være den herskende opinion inden for området. Men alle stridende parter er ubevidste om, at de netop i og gennem striden opretholder den doksa, der ligger til grund for, at der i det hele taget findes et område, man kæmper om, (at der findes skøn kunst til forskel fra kunsthåndværk fx). Striden kan aldrig problematisere alle implicitte forudsætninger, men den kan eventuelt flytte på nogle af dem.

Denne måde at se på, adskiller sig fra den kritiske teoris almene perspektiv, der tænker i termer af frigørelse gennem bevidstgørelse, som i princippet skulle gå til bunden på enhver form for falsk bevidsthed/ideologi/illusion. I dette perspektiv er doksa ikke en neutral kategori, der så at sige altid findes på bunden og som bliver problematiseret, når den bliver inddraget i opinions- og interessekonflikter. Det er en negativ vurderet kategori - noget, der skal ophæves.

Man skal dog ikke drive denne modstilling for vidt. Både den ældre Frankfurterskole og Habermas’ senere værker viser en klar bevidsthed om grænserne for frigørelse/bevidstgørelse på en måde, der ligner Bourdieus. Habermas forudsætter en uproblematisk livsverden for diskursen. Adorno var klart bevidst om oplysningens dialektik, dvs. bevidst om det faktum, at projektet om at oprette den totale kritiske gennemsigtighed bider sig selv i halen, eller i hvert fald historisk er mislykkedes i Vesten, fordi det ikke er lykkedes at opretholde en positiv dialektik mellem det uproblematiskede (livsverdenen) og problematiseringen (diskursen).

På et andet plan erindrer Bourdieu om, at den interaktionistiske forklaring for den sociale objektive samstemmighed ikke er adækvat, fordi den glemmer, at en bevidst interaktion mellem aktørerne om situationens definition allerede forudsætter aktører, der indtager bestemte positioner og er udrustede med bestemte dispositioner inden for området, for at en interaktion i det hele taget skal komme igang.

Hvis vi tænker på Habermas' model for kommunikation, så ville Bourdieu sige, at den forudsætter aktører, der indgår i et system af relationer mellem deres positioner (fx lærere og studerende) og i et system af relationer mellem dispositioner (fx den sprogkompetence og den kulturkompetence, der objektivt hører til disse forskellige positioner og er blevet internaliseret hos disse aktører gennem deres specifikke livshistorie). Den kommunikative interaktion sker ud fra dette system af forudsætninger.

Tilsyneladende strengt personlige relationer fra individ til individ er i virkeligheden ikke kun det, og sandheden om indholdet i denne interaktion kan ikke begrænses til det, de tilsyneladende bevidst gør ved hinanden. Det er også det, der ofte gør socialpsykologiske kontrollerede eksperimenter om menneskelig interaktion inadækvat. Man er nemlig tilbøjelig til kun at regne med de faktorer, som man har defineret netop nu som hørende til netop denne situation (to tilfældigt udvalgte individer, der ikke kender hinanden indkaldes til et møde, og efter de sammen har set på en filmsekvens, sættes de til at lære hinanden at kende). Fra analysen af data indsamlede ved dette eksperiment, drager man så konklusioner om, hvordan menneskelig interaktion fungerer.

Problemet er blot, at man på denne måde udelukkende regner med de overfladiske ad hoc ytringer, der eksplicit kommer til syne. Men hver eneste af deltagerne fører sin placering med sig i en mængde positioner og dispositioner, som det kontrollerede eksperiment hverken kan definere eller holde ude. En livslang indlæring af forholdet mellem "dem deroppe" og "os hernede" kan ikke neutraliseres ved, at man sætter to mennesker omkring et lille sofabord for at drikke en kop te. Det vil fx vise sig, at den, der vant til "dem deroppe", har en helt anden evne til netop for et øjeblik at lægge den "naturlige" afstand mellem medlemmer af forskellige sociale grupper fra sig og give sig ind i en ligeværdig

kommunikation uden at tabe sin værdighed, dvs. ved bevaring af en vis afstand. Eksemplet viser, at ideen med habitus ikke medfører, at man udelukker muligheden for det bevidste projekt, heller ikke at man ikke erkender det brede spektrum af initiativer som mulige, men det medfører, at man får øjnene op for den underliggende orientering, der giver et bestemt indhold selv til det nye initiativ, med hvilket man tilsyneladende reagerer på en ny situation.

Vi sagde tidligere, at ræsonnementet også holder for unikke hændelser (fx stormen af Bastillen, som optakt til den franske revolution). Man kunne jo tænke sig, at i hvert fald sådanne hændelser forudsætter aktører, der samler sig til en kollektiv optræden, der overskrider alle deres dispositioner. Det er også rigtigt. Der sker noget nyt og noget unikt. Men spørgsmålet er, om dette unikke nye, finder sin rimeligste forklaring i en slags koordineret skabende projekt hos aktørerne, eller i sammenfaldet af en lang række dispositioner og kompetencer med et bredt anvendelsesområde og den udfordring, der ligger i situationen. Om ikke andet så kræves der en disposition til at percipere sociale situationer som situationer, hvor der kan gøres noget. Bourdieu har i hvert fald en tilbøjelighed til at betragte unikke hændelser som produkt af krydsningen af en mængde almindelige seriehandlinger, som hver og en har en forskellig indre logik og tidsrytme. Hændelsen indtræffer, når disse forskellige serier af normale handlingsmuligheder kumulativt forstærker hinanden i stedet for at neutralisere hinanden. Men den indtræffer ikke, fordi der findes noget som en revolutionær situation, der på identisk måde ytrer sig i forskellige handlingskæder hos alle involverede "instanser" eller "subsystemer".

Såvel en unik hændelse som den rutinemæssige reproduktion af en strukturel sammenhæng (fx mønstret for giftermål, mønstret for forplantning og mønstret for økonomisk husholdning) henter sin koordination fra underliggende dispositioner, der ikke er identiske, men homologe, og som manifesterer sig med en vis relativ autonomi på de forskellige områder. Den slags objektivitet hos denne koordination, som overskrider samarbejdet mellem bevidste viljer, har derfor ikke en egen eksistens, som om sociale fakta var noget ved siden af individuelle fakta. De er bare et aspekt af og grunden til samarbejdet mellem bevidste individuelle viljer. Fejlen er, at man bevæger sig mellem en

selvstændiggjort tingsliggjort struktur og et skabende subjekt, mellem sprog (language) og tale (speech), mellem kultur og personlighed, i stedet for at tænke i termer af kropsliggjort kompetence, der har udspring i en struktur og ytrer sig i handlinger.

Bourdieu viser, at den tradition inden for amerikansk psykoanalytisk inspireret socialantropologi, der har forsøgt at vise, at en basal personlighedstype svarer til forskellige kulturer, havner i en masse blindgyder, fordi man netop korrelerer personlighedstræk med kulturtræk, i stedet for at opfatte personligheden som et underliggende princip (sådan som i habitusteorien), der tillader en stor variation af personlighedstræk på ytringsplan. Det, man må konstruere, er det underliggende princip.

Bourdieu pointerer, at en habitus kun bliver indprentet, hvis der leveres et uhørt intensivt indprentningsarbejde, der giver varige dispositioner, der bliver reproduceret. Dvs. som sikrer genopretningen af samme betingelser, der giver anledning til indprentning af en habitus. Et givet sprog fx fortsætter kun med at stå ved magt som det eneste naturlige middel til at tænke og kommunikere i, hvis det uforkortet fungerer som sådan i den gruppe, hvor sproget både anvendes og læres. Når vi så taler om et sprog typisk for en social klasse, sådan som sociolingvistikken har gjort, så henviser klassebegrebet ikke til de enkelte individer eller til et aggregat af enkelte individer, men til den for alle fælles underliggende habitus. Dvs., at det er udelukket, at alle individer i en gruppe har de samme erfaringer gennem deres liv, men det er klart, at de har en større volumen af fælles erfaringer, end de har erfaringer fælles med individer fra en anden social gruppe. Det er denne fælles erfaringsvolumen (læg mærke til at begrebet erfaring anvendes på en måde, der måske er beslægtet med anvendelsen af begrebet hos Negt), som i internaliseret form er ophav til praktikker, der i statistikken registreres som regelbundetheder/mæssigheder i adfærd, og som tillader prognoser om sandsynligheden for en bestemt adfærd.

I strukturmarxismen har man forvandlet det enkelte individ til en bærer af strukturelle forhold. I habitusteorien bliver det enkelte individ den enkelte organisme, der beskriver en strengt taget unik social bane inden for feltet af dispositioner og positioner. Habitussen er subjektiv på den måde, at den er inkorporeret, men den er ikke individuel, den

er det fælles orienteringsprincip, der ytrer sig i individuelle baner. Enkelte individer er ikke kun numeriske eksempler på samme identitet. Habitus udpeger det fælles, der ligger der i de individuelle forskelle. Et individs system af dispositioner er at betragte som en strukturel variant. Når man taler om en personlig stil i alt, hvad man gør, så mener man ikke fravær af stil, men en personlig variant af stilen, der er typisk for en gruppe, en epoke osv. Ellers er der ikke tale om en personlig stil, men om stilløshed, dvs. kaos.

En habitus omstruktureres gennem hele livet, med familien, uddannelse, arbejde osv. som holdepunkter og den primære strukturering, som den afgørende. Disse strukturerende miljøer har en vis autonomi, og deres virkning indtræffer på forskellige tidspunkter for forskellige individer. Den individuelle organisme er det punkt, hvor disse determinationer flyder sammen på en individuel varieret måde. Men at tilhøre en klasse, at indtage en position, at følge en bestemt bane og at have en bestemt kropsholdning medfører en slags overdeterminering af alle livsytringer. I et samfund, der har en social arbejdsdeling efter køn, bliver kønsidentiteten et centralt referencepunkt for alle opførsler.

Et samfund afsætter gennem sin kollektive historie objektive strukturer som fx dets sprog eller dets økonomi. Disse afspejler sig i varige dispositioner i de enkelte organismer, eller om man vil individer. Det sker ved at arbejde med indprentning og tilegnelse. Det kollektive ved denne situation består i, at alle individer er underlagt samme betingelser og lever under samme materielle eksistensvilkår. Disse dispositioner kalder vi habitus.

Sociologien betragter alle individer som identiske, der pga. samme vilkår bærer samme habitus. Vi taler altså om social klasse, ikke for at angive en samlet population af individer, men fordi vi kan udpege en klasse-habitus eller et system af dispositioner, som i det mindste delvis er de samme for alle, der lever under samme vilkår. Alle medlemmer i en klasse har ikke samme livshistoriske erfaring, men de har mere fælles med hinanden, end de har fælles med medlemmer af en anden klasse. Det er på grund af dette, sociologien måler regelmæssigheder hos medlemmerne af en klasse.

Det er disse objektive strukturer, der indprenter kunsten at vurdere, hvad der er sandsynligt og muligt: at have et bud på hvad der vil ske som ramme for mine handlingsmuligheder. Sansen for realiteterne der bevirker, at realiteterne slår effektivt igennem.

Indprentningen sker ved direkte eller indirekte erfaringer, dvs. erfaringer enten med selve virkeligheden eller med den fremstillede virkelighed, dvs. ved eksplicit eller implicit opdragelse.

Sociologien kan ikke se bort fra individet. Individualitet er en virkelighed, som oplevelse for alle, som social klassering (mit navn osv.) og som individuel livshistorie.

Man kunne tro, at habitus er upersonlig, at den så at sige er udbyttelig hos forskellige mennesker af samme klasse. Men det stemmer ikke. Praktikker og forestillinger produceret ved hjælp af samme skema for iagttagelse, opfattelse og handling er ikke derfor upersonlige og udbyttelige. Og det er ikke fordi habitus er upersonlig, at medlemmernes praktikker og opfattelser virker som værende et produkt af en aftale mellem dem.

I virkeligheden genfinder vi på habitus' niveau kun homologi mellem forskellige personlige habitusser, dvs. noget der befinder sig mellem homogenitet og forskellighed. Den er ikke den samme og ikke forskellig, men den har samme logik, samme figur. Det gælder også for forholdet mellem de objektive vilkår og habitus. Den afspejler ikke automatisk disse kollektive vilkår med individuelle varianter. Habitus er også kun homolog med disse vilkår.

Den enkeltes livshistorie er en variant af den fælles skæbne, og sådan er det også med den enkeltes habitus, den er en strukturel variant af klassehabitussen. En personlig stil er netop en gruppestil med variation.

Mange individuelle forskelle kan - alt andet lige - forstås allerede pga. tidsfaktoren. Forskellige medlemmer kommer ind på scenen på forskellige tidspunkter og får så deres første prægning, der sætter grænsen for, hvordan andre fortløbende erfaringer vil virke. Samtidig er alt andet ikke lige. Man møder jo differentierede erfaringer gennem sin placering i familien, i skolesystemet, i arbejdslivet. Habitus bliver kontinuerligt om-

struktureret på forskellig vis for alle, der fra begyndelsen fødtes under samme livsbetingelser. Vi ser altså habitus som voksende ud fra det uforudsigelige skæringspunkt af forskellige kausale serier af biologiske og sociale determinismer, der er relativt uafhængige af hinanden.

Lad os tage et eksempel. Hvis nogen fødes som kvinde i et samfund, hvor den sociale arbejdsdeling netop sker efter køn, så vil hendes køn have en afgørende betydning for hendes sociale position, og dette vil afspejle sig i hendes habitus. Men i et moderne klassesamfund er spillet mellem disse faktorer et andet. Den sociale arbejdsdeling sker ikke direkte efter køn, men er overdetermineret af køn. Begge dele vil afspejle sig i vedkommendes habitus, og alle ytringer fra denne habitus vil fortælle noget både om klasseposition og forskydninger i løbet af livet, men også om vedkommendes sociale køn og nedslaget af det sociale køn i seksuelle relationer, fysiske egenskaber, positive eller negative vurderinger af fysiske egenskaber osv. Det, vi oplever som det strengt individuelle, ikke reducerbart til nogen social determinant, kan i hvert fald tolkes som produkt af et samspil af sociale determinanter, der er virkelig determinerende, altså ikke frit valgte, men som skærer hinanden på en måde, der ikke er det samme for alle.

3. Objektivisering og inkorporering

Vi har sagt, at habitus formes gennem indprentning og tilegnelse, enten direkte, fordi de objektive strukturer erfares og sætter spor eller indirekte, fordi vi er udsat for prægningsaktiviteter. Til sidstnævnte hører opdragelse, og det uanset om den er bevidst organiseret eller blot virker pga. andre aktiviteter.

I et samfund, hvor opdragelsesarbejde ikke er organiseret som en institutionaliseret, specifik og autonom praktik, er det alle de symbolsk strukturerede omgivelser og hele gruppen (i stedet for specifikke agenter på specifikke tidspunkter), der udøver en anonym diffus pædagogisk virksomhed (action).

Her bliver fremgangsmåden (modus operandi), som er det væsentlige i et praktisk mesterskab, givet videre i praktisk tilstand, ikke i form af en diskurs. Barnet imiterer, men det imiterer ikke en ”model”, men andres

handlinger. Andres kropsholdning taler direkte til barnets motorik ved ubevidst at vise et mønster i de individuelle handlinger, der beror på en bestemt kombination af kroppen og redskaber, hvori der er investeret en masse sociale meninger og værdier. Ved at registrere de voksnes gebærder forstår barnet, hvad der hører til et voksent liv. På den måde kan et skema hos den voksne transmitteres som skema hos barnet fra praktik til praktik uden (nødvendigvis) diskurs og bevidsthed som mellemled. Men det er alligevel ikke det samme som mekanisk indlæring gennem forsøg og fejltagelser.

Det handler ikke om tilfældig indlæring gennem lange serier af usystematiske forsøg. Man kan se det i eksemplet med, hvordan man lærer en række tal udenad. Man behøver ikke lære dem ét for ét, hvis man har registreret, hvordan rækken er opbygget, dens figur. Men alle de voksnes vigtige sociale praktikker har en figur (de er selv produkt af en habitus), og barnet har ikke svært ved at registrere figuren i dem, skønt figuren måske ikke er eksplicit kendt, hverken for de voksne eller for barnet.

4. Bourdieu diskuterer forskellige indlæringseksperimenter

For at kunne opfatte, hvad en kvadrat er, og kunne anvende begrebet til at udskille firkanter fra andre former, behøver et barn ikke at indse hvilke elementer, der er vigtige (siderne) og på hvilken måde, de forholder sig til hinanden (lige lange og med 90 graders vinkel). Barnet kan genkende en figur. Ytringen, som barnet registrerer, er frembragt ved hjælp af en figur (habitus) og kan derfor opfattes af barnet, som siden selv kan frembringe ytringer med samme figur. Eksperimenter har vist, at selv om barnet selv så at sige skal anbringe figuren i materialet, så lykkes det oftere at identificere figuren på en korrekt måde, end det ville være tilfældet, hvis barnet valgte tilfældigt. På samme måde har man kunnet vise, at en sanger, der synger lange folkeviser, memoriserer dem eller opfinder nye strofer gennem fortroligheden i praksis med de tilbagevendende byggesten i dem uden at kende disse byggesten og uden at kunne gøre det ved bevidst konstruktion.

At lære praktiske gøremål - og at kunne gøre disse ting - selv om man aldrig har set nogen voksen gøre dem i netop den udformning, er et

ekstremt tilfælde. Et andet ekstremt tilfælde er at lære at gøre noget, fordi man udtrykkeligt gør det - man får besked på at gøre - i alle detaljer. Men derimellem (altså mellem per imitation af princippet eller per diskurs) findes indlæring per øvelse: alle konkurrencer og spil, der er organiserede for at indøve praktisk mesterskab af praktikker og opfattelser, men også roller, man får i de voksnes praktikker, som budbringere, tilskuere osv, herunder også indlæringen af de familiale roller ved at deltage i familielivet og opdage, hvad det er at være far ved at observere sin far. Men også ved at lære, hvad det indebærer at være sin fars søn. Det er deltagelse i sådanne symmetriske relationer, der kan give os en idé om, hvordan man lærer med de samme dispositioner at klare en relation og dens transformation. At være sin fars brors nevø er det samme som at være onkel på sin fars side til sin brors søn, bare omvendt osv. På denne måde bliver forholdet til moderen og faderen, som er dyssymmetrisk, dvs. på samme tid antagonistisk og komplementært en direkte indlæring af dispositionen til at kunne bevæge sig inden for relationerne mellem køn og den på køn beroende sociale arbejdsdeling (tydeligst i arkaiske samfund).

Læg mærke til, at Bourdieu i alle disse sammenhænge taler om menneskelig opførsel som på engang materiel og meningsbærende. Den gestus, som et barn registrerer - uanset om det er at plukke oliven eller gå baglæns ind i huset - er altid iscenesat af den handlende og registreret af barnet som en menings-bærende materialitet. Hvilket er noget andet end at sige, at det er en objektiv materialitet, der har eller kan få en mening. Det er meningen, som netop bliver synlig i materialiteten, for meningen er ikke et subjektivt tillæg i første øjeblik, men er den objektive mening, der er givet gennem hele konteksten. Kvinden går baglæns ind i huset og forlover sig den dag (eller hvad det nu kan være). At sige, at det gamle overhoved for bopladsen der ved hver tærskel ved hvert hus som et offer strør ris, som hønsene æder mellem fødderne på ham, materielt set kun udfører bevægelser, og at dette er det eneste, der er virkeligt, medens alt andet er tillæg af betydning, er naturligvis en misforståelse. For udelukkende som bevægelse eksisterer hans opførsel ikke med undtagelse for den naturvidenskabelige forsker, der udfører abstraktionen. Selv om jeg som udenforstående intet forstår, så sker det inden for en forståelsesramme. Fysisk bevægelse har således en betydning.

Bourdieu skelner altså mellem tre former for indlæring:

- indlæring via fortrolighed
- indlæring via eksplicit diskurs
- strukturel indlæring eller indlæring via strukturelle øvelser, der mere eller mindre bevidst stræber efter at overføre mesterskab, eller som i hvert fald får den effekt.

Den kaldes strukturel i dobbelt forstand. Det handler om, at mestre praktisk håndtering af strukturelle forhold. Det sker via forskellige former for deltagelse i disse forhold, og det, der overføres, er ikke forhold på ytringsniveau, men de underliggende skemata i form af dispositioner til at frembringe adækvate ytringer.

Det bedste eksempel på en sådan strukturel indlæring, der fører til inkorporering af verdens objektive strukturer, er den indlæring, der sker, når på den ene side kroppen og på den anden side det mytisk-rituelt strukturerede rum erobres i vekselvirkning. At erobre sin egen krop er nemlig noget, der er socialt-kulturelt formidlet, og dvs. modificeret i overensstemmelse med en særlig kultur. Det konstante i erfaringen af kroppen fra kultur til kultur er det terræn, der skal erobres - nemlig et antal elementære basale oplevelser forbundet med de store kropsfunktioner. Forskellige kulturer har forskellige måder at opfatte og tolke (naturligvis ikke som bevidste processer), hvad der foregår inden for disse områder ved hjælp af en korrespondance mellem rummets symbolik og kroppens symbolik. Den symbolik er som oftest bygget på modstillinger (over/under osv).

I sociale formationer, der savner teknikker til at opbevare de objektiverede kulturprodukter i skriftform og derfor også savner de dertil hørende objektiverede former for kulturel og symbolsk kapital (bøger, skoler, lærere, kirker, præster), er det bopladsen og frem for alt boligen, der er fundamentet for de generative skemata, eftersom boligen fysisk og kulturelt er udformet efter disse skemata. Hvis vi husker, hvordan Broby-Johansen viser, at kalkmalerier var middelalderens bønders bibel, forstår vi, hvad der menes, blot vi ikke tager kalkmalerier, men selve bopælen som struktureret på en sådan måde, at den, der bevæ-

ger sig i de orienteringer, der er nedlagt i dem, ubevidst tilegner sig et grundskema for at opleve sin egen krop, den ydre verden, alle livets ytringer. Disse skemata kaldes for generative, fordi de siden genererer habitus-bærerens forskellige ytringer. Den orden, huset er bygget efter, opdeler og rangordner hele tiden parallelt forskellige ting, personer og praktikker, og indprenter og forstærker hos deltagerne principperne, der ligger bag klassificeringen og rangordningen og bag alle andre vilkårlige kulturanordninger i samfundet.

Forskellen mellem højre hånd, der er hellig, og venstre hånd, som er det på en anden måde, mellem manden, der har befrugtende og beskyttende funktioner, og kvinden, der besidder både hellige og onde kræfter eller forskellen mellem religion (mandlig) og magi (kvindelig) er afbildet i opdelingen mellem mandlige rum (mødepladsen, markedet, agerbrugsmarker) og kvindelige rum (huset, haven). Man genfinder lignende opdelinger i strukturen af tiden. I sit detailstudie af huset i Kabylien viser Bourdieu, hvordan den store verden (kosmos), landsbyen, bopladsen, huset, husets forskellige dele er symbolsk-materielt ordnet, således at den ene del af en given modstilling (fx husets kvindelige halvdel) i sig selv både afbilder den overordnede helhed og en intern modstilling. Dvs. den kvindelige halvdel af huset afbilder i sig selv hele huset og har altså en mandlig-kvindelig del og en kvindelig-kvindelig del. Og sådan er det hele vejen igennem. Dette system garanterer, at der aldrig kan opstå rent antagonistiske modstillinger. Det kvindelige udelukker det mandlige, men ikke helt, for inden for det kvindelige findes en mandlig/kvindelig modstilling. Set fra landsbyen som helhed er markerne mandlige og huset kvindelig. Men huset er i sig selv opdelt mellem mandlig og kvindelig osv, osv. Dvs. kvindelig og mandlig er ikke separate dele men eksisterer i et spændingsforhold, der indgår i hinanden. Alle der deltager, voksne og børn, tilegner sig ubemærket fremgangsmåden til at iagttage, vurdere og handle efter disse opdelinger.

Fremgangsmåden styrer praktikker og forestillinger på en varig måde. Dette sker i en dobbelt bevægelse: fremgangsmåden objektiverer sig i produkter, praktikker og forestillinger og husets fysiske arkitektur er besat med betydninger. De objektiverede produkter bliver igen inkorporeret, bliver til varige skemata osv. Det er dialektikken mellem huset og barnets første indlæring. Vi kan aldrig få øje på disse skemata. Vi kan

blot postulere deres eksistens som strukturer, der strukturerer erfaringen efter selv at have været indoptaget som strukturer.

For at opdage dem, må vi altså foretage en strukturalistisk analyse. Dvs. en analyse, der ikke kun fæster sig ved fænomenernes fremtræden eller ved aktørernes oplevelser, men som for et øjeblik vover at se bort fra både fremtræden og oplevelser for abstrakt at konstruere et forklaringsprincip, der skulle ligge bag begge med udgangspunkt i de af den udenforstående observatør registrerede regelmæssigheder. Der findes ingen anden vej at gå, for disse skemata er heller ikke synlige som sådanne for de indfødte aktører, der oplever dem. Men det er en farlig vej, og det har strukturalismen demonstreret. Faren er indbygget i situationen, for de indfødte aktører objektiverer selv deres skemata i deres produkter. Det ligger derfor nær, at den udenforstående observatør også tilskriver disse skemata objektiveret status. Han går ud fra, at de findes i hovedet og i kroppen hos aktørerne i samme tilstand, som han træffer på dem i de objektiverede produkter, som et reelt eksisterende regelsystem. Men det eneste, der reelt eksisterer, er udøvede praktikker og forestillinger eller materialiserede produkter, der afbilder dem.

Når den udenforstående observatør ser det fuldbyrdede værk, fx huset, så kan han tro, at huset er bygget som tillem্পning af et regelsystem, etnologen har konstrueret i sin notesbog. Men barnet tilegner sig ikke disse skemata ved at lære dem fra en bog, det er barnets krop, der registrerer ved at bevæge sig i huset. Og de voksne har ikke bygget huset efter en bog eller en myte, der fortælles. De har bygget huset efter deres krop, der er i dialog med det ydre rum i praktikken. Kropsbevægelserne skaber det strukturerede rum og omvendt.

Hele huset er opbygget efter et antal modstillinger, der er homologe, dvs. det er opbygget efter samme logik, men handler ikke om det samme. Ild står over for vand ligesom kogt står over for rå, som højt over for lavt, som lys over for mørke, som mandlig over for kvindelig, som ære over for vanære, som befrugtende over for befrugtet, som husets høje del over for dets lave del, som markedspladsen over for huset, som verden over for byen, som solen over for månen.

5. Om den symbolske kapital

I vor vesterlandske kapitalistiske økonomi er vi vant til at købe og sælge varer og tjenester ved hjælp af penge, selv om der har udviklet sig en sektor, hvor varer og tjenester byttes direkte, for at undgå beskatning. Men stadig med penge som målestok.

Når vi via rejser, kolonial erobring, internationale handelsforbindelser eller såkaldt bistand eller via historieskrivning om vort samfunds fortid, lærer andre typer af husholdning at kende, så konfronteres vi med andre typer udbytte af varer og tjenester fx ved, at mennesker til stadighed giver hverandre gaver i alle mulige sammenhænge. Nu er vi selv ikke helt fremmede for at skulle give nogen en gave ved festlige lejligheder. Gaven gives uden grund, selv om vi måske har forventninger om, at også andre en anden gang vil give os en gave uden grund. Men gaven som sådan, netop den gave vi nu giver, er præcis en gave, fordi den gives uden grund. Den lægger sig så at sige ovenpå det normale salg af varer og tjenester, den sker uden for det normale kredsløb.

Når vi nu ser, at mennesker i andre typer husholdning så at sige systematisk giver hinanden gaver på en måde, der synes at være væsentlig for den daglige husholdning, så ligger det nær at betragte udvekslingen af gaver som en anden type økonomisk transaktion. Vi går ud fra, at en gave forpligter til en ”mod”gave, gave mod gave, værdi mod værdi. Det drejer sig om en transaktion, og den er lige så økonomisk i sit indhold, som var den et salg.

Det hele munder ud i, at vi egentlig ikke rigtig kan forstå, hvorfor andre typer husholdning organiserer deres transaktioner på en gavemodel, eftersom det ser ud som om, det ikke ændrer noget.

Bourdieu mener, at vi herved gør os skyldige i en typisk etnocentrisk fejltolkning. At den ene giver en gave uden grund og den anden giver en gave uden grund ved en anden lejlighed, er ikke det samme som en transaktion - en udveksling af gaver, hvor den ene gave så at sige udløser en anden gave af samme værdi - nærmest mekanisk som udtryk for en aftale, hvor man bytter lige mod lige. I virkeligheden handler det om noget helt andet i disse arkaiske samfund.

Den, der giver gaven, har naturligvis en målsætning med sin gave. Gaven indgår i en strategi. Men når han giver en gave, så er det en risikotagende improvisation. Giveren kan ikke eksakt beregne effekten af sin gave, eftersom gaven er givet uden grund. Og selv om han med tiden forventer at få noget tilbage enten af modtageren eller andre, så kan han ikke eksakt beregne hverken modtagerens strategier eller tidspunktet, formen eller omfanget af de gaver, som han kommer til at modtage.

Husholdning via gaver indebærer altså, at man afstår fra den øjeblikkelige eksakte beregning; man har ikke kontrol over effekten. Øjeblikkeligt giver man for ingenting, dvs. i det blinde. Naturligvis ved man, at man også selv sandsynligvis vil modtage gaver, men det sker på samme uberegnelige måde. Den, som giver gaver, regner også med at få gaver. Han giver til og med gaver for at få gaver - helst med gevinst. Det er jo på den måde, gaven er en risikotagende strategi. Men han må begive sig ud i et komplekst spil af interaktioner, som han ikke øjeblikkelig kan beregne den eksakte effekt af.

Når vi med vor vesterlandske kapitalistiske økonomiske indstilling ser på en gave-husholdning og hæver os over den enkelte givers perspektiv indefra og regner på det totale nyttige resultat i termer af varer og tjenester i streng økonomisk mening, så mister vi alle væsentlige pointer med den husholdning.

En gavemodell ifølge Bourdieu bevirker, at de uundgåelige og egennyttige relationer mellem mennesker - påtvunget af slægtskab, nabolik og samarbejde - gennem en symbolsk bearbejdelse bliver forvandlet til frivillige selvvalgte gensidige relationer. Et dobbelt egennyttigt udbytte forvandles til en gensidig uegennyttig udveksling af gaver. Denne uegennyttige udveksling af gaver er en ærlig fiktion. Den er en fiktion, fordi den i sidste instans er egennyttigt orienteret. Man kan endda være ærlig, eftersom gavemodellen som institution organiserer og garanterer tilsløringen af det egennyttige.

Vor etnocentrisme overser, at husholdningen - i det mindste i prækapitalistiske samfund - opretholdes via et symbolsk arbejde.

Vor beskrivelse af denne husholdning fjerner netop alle de elementer,

der er vilkår for, at en sådan ærlig fiktiv symbolsk bearbejdning er mulig: tidsforskydningen mellem gaverne, det uberegnelige spil osv.

Sådanne samfund gør et stort arbejde for at genoprette og befæste de daglige nødvendige relationer af slægtskab, naboskab og samarbejde. Det sker gennem fester, ceremonier, gaver, høflighedsbesøg og frem for alt gennem ægteskaber. Disse aktiviteter er lige så vitale for gruppens overlevelse som gruppens produktion af livsforholdigheder. Arbejdet med at skjule, hvilken funktion disse fester, gaver osv. udfylder, er lige så væsentlige som arbejdet med at udføre disse funktioner.

Når vi i vor fremstilling kortslutter tidsafstanden mellem gaven og modgaven og ser dem som en anden form for salg, så har vi fjernet netop de vilkår, som tillader disse mennesker ærligt at opleve gaven som et generøst initiativ uden fortid eller fremtid, dvs. uden beregning, som tillader dem at ophæve loven om, at alt udbytte altid må være egennyttigt. Når vi forvandler gaven og modgaven til en kontrakt, har vi fjernet den spredning over tiden af gaverne, der gør det muligt ærligt at tro, at det drejer sig om frivillig generøsitet, der udtrykker en forkærlighed for nogen.

Disse prækapitalistiske samfund kender naturligvis også til andre former for cirkulation af varer og tjenester - oftest under indflydelse af kontakter med verden uden for. Men gave-modellen er den eneste form for varecirkulation, som de rigtigt kan erkende, fordi deres livsform fungerer på grund af en miskendelse af det, der er grundlaget for deres eksistens. De har en husholdning (økonomi), der er en økonomi "i sig selv" (den eksisterer som en økonomi), men ikke en økonomi "for sig selv" (den erkendes ikke som en økonomi), sådan som Weber eller Marx ville have sagt.

Det virker, som om en sådan "arkaisk" økonomi ikke eksplicit kan erkende, at den objektivt er indrettet på økonomiske målsætninger. På samme måde, som man ikke kan se den tilbedte natur som råstof og ikke kan se menneskelig aktivitet som arbejde, dvs. som indgreb i råstoffet, så kan man ikke se økonomien som økonomi, dvs. som et system af beregning, konkurrence og udbytning. Dette sker inden for rammen af en systematisk overbetoning af de symbolske aspekter af

produktionsprocessen og de sociale produktionsrelationer.

Økonomismen tilintetgør det specifikke i en arkaisk økonomi ved kun at bevare den arkaiske økonomis objektive realitet og eliminere den socialt opretholdte forskel mellem den socialt miskendte eller fortrængte objektive sandhed og den officielle forestilling.

Bourdieu ser dette dokumenteret i de ord, der betegner den arkaiske økonomi, der må være i stand til at fange de to sider af sagen, men som taber denne evne så snart de sociale mekanismer, der opretholder den ærlige fiktion, ikke længere fungerer. Der findes et ord hos Kabylerne i Algeriet "rahnia", der i dag anvendes for at betegne en kontrakt mellem en låntager og en långiver. Det garanterer långiveren afkastet fra et stykke jord, så længe lånet ikke er tilbagebetalt. Det er let at se at dette let kan lede til den værste form for åger, nemlig således, at låntageren mister sin jord. En sådan kontrakt er dog ikke så meget forskellig fra den bistand som familiemedlemmer rundt i verden giver hinanden for at undgå, at et familiemedlem i en trængt situation skal sælge en del af sin jord. Også i det tilfælde er hans jord - selv om han fortsætter med at bruge den - en slags garanti for familiemedlemmerne. Men forskellen ligger i de sociale relationer. Hjælpen til et familiemedlem reguleres ud fra de komplekse diffuse relationer mellem familiemedlemmer - ikke gennem en kontrakt, der automatisk slår til. Ordet rahnia på Kabylsk kan betyde begge dele, men har et helt andet indhold, alt efter, om det handler om den gamle traditionelle familiale praksis, eller om den nyere lånepraksis ved kontrakt mellem fremmede. Samme saglige forhold får en ganske anden betydning gennem de sociale relationer, inden for hvilke forholdet udspilles, altså om det drejer sig om den moderne kontrakt eller om den familiale tradition. I den familiale tradition er sagen og fremstillingen endnu ikke opdelt, og at jordstykket er en garanti behøver ikke at fremstå som sådan. Hvad der vil ske, når lånet ikke tilbagebetales er ikke per automatik givet. Det bliver netop afhængigt af, hvordan disse familiale relationer håndteres.

Allerede den durkheimianske sociolog-antropolog Marcel Mauss, der var den første, der analyserede den såkaldte gaveøkonomi og den historiske overgang fra denne model til andre typer økonomier, betonedede, at det var nordsemitter og vestsemitter og senere grækerne og romerne,

der for første gang indførte en opdeling mellem personlige og saglige rettigheder, mellem fortjeneste ved gaver og ved bytte, mellem moralske forpligtelser og kontrakter. Bag disse opdelinger lå for første gang en klar skelnen mellem ritualer, rettigheder og interesser, dvs. mellem religion, jura og økonomi, der siden forbliver selvstændige livssfærer med en egen logik. Disse samfund gik fra en risikofyldt, kostbar og indviklet gaveøkonomi over til et system behersket af et marked, af handel og af rendyrket produktion. Den førstnævnte var blevet uøkonomisk for dem.

I en ny historisk situation, siger Bourdieu, er en økonomi bygget på godtroenhed blevet ustabil og kunstig. Den erstattes af en uforblømet egennytteøkonomi, der for første gang opererer med klare entydige økonomiske begreber. Den arkaiske økonomi vægrer sig ved at erkende det økonomiske som det, det er, den er tvunget til at bruge lige meget tid og energi på at skjule, hvad spørgsmålet drejer sig om, som til at gennemføre selve aktiviteten. En generaliseret pengeøkonomi afslører netop, hvad den arkaiske økonomi handlede om, og afslører samtidig alle de sociale mekanismer, der havde som funktion at begrænse og skjule spillet med rendyrkede økonomiske interesser og beregninger.

Et godt eksempel på den afslørende virkning af en sådan overgangssituation henter Bourdieu fra et af sine feltarbejder. I en landsby i Kabylie skulle der bygges et hus. Traditionelt er det sådan, at husejeren indbyder naboer til et festmåltid, og alle deltagere i måltidet deltager også i byggearbejdet uden andet vederlag. Sådan arbejder alle for alle. Dette havde allerede ændret sig så meget, at man hvervede professionelle byggearbejdere mod betaling. Men traditionen opretholdtes ved, at man foranstaltede et festmåltid ud over lønnen. Når en bygningsarbejder krævede en højere løn - også omfattende prisen for måltidet i stedet for at deltage i måltidet - betragtedes det som en skandale. Hans krav var bogstavelig talt en profanering af en hellig handling, eftersom han afslørede den symbolske alkymi, der forvandler prisen for arbejdskraft til en frivillig gave. Han brød den sidste rest af en usagt overenskomst, der tillader at opretholdet skinnenet, at man gør ting og sager på den rigtige måde. Måltidet var et afsluttende ritual, der besegler en alliance mellem naboer og forvandler en egennyttig transaktion retrospektivt til et generøst udbytte, omtrent som når man i dag afslutter en han-

delstransaktion med også at udveksle ekstragaver. Reaktionen ville nok være den samme i Danmark, hvis nogen ville kræve deres andel af rejsegildefesten i penge. På enen havde man overbærenhed med alle mulige kneb for at mindske omkostningerne for disse måltider, fx ved kun at indbyde ét familiemedlem eller kun den ældste eller kun notabiliteter osv. Men man havde ingen overbærenhed med den skurk, der rent ud gjorde klart, hvad det handlede om ved at stille krav (som han opfattede som naturlige på baggrund af sin oplæring som murer i Frankrig). Man kunne ikke tilgive ham, at han afslørede den fælles onde tro, med hvilken man ville opretholde resterne af en godtroenhedsøkonomi.

Bourdieu giver en beskrivelse af den traditionelle bonde, der lever i god tro (den kabylske betegnelse associerer med et lille barn i modsætning til den beregnende voksne). Han sælger ingen friske varer som mælk, smør, ost, grønsager og frugt, men han deler dem med naboer og venner, hvis han har overskud. Han sælger overhovedet ikke for penge, men han bytter varer og tjenester. Han omgiver sig ikke med garantier som vidner og dokumenter. Han bytter med folk, der står ham nær og gør det i tillid. Men hvis han bytter med folk, der er fremmede for ham, så sker bytningen også på en mere saglig måde.

I de andre tilfælde regner han også med et tilfredstillende bytte, men det behøver ikke at fremstå som beregning. Hvis bytningen foregår med de nærmeststående eller med højt ansete personer, er formaliserede garantier ikke nødvendige. Nærheden og autoriteten er garantier i sig selv. Der findes en graduering i de formelle garantier, der anvendes. Fra et enkelt vidne over et af en skriver opstillet dokument, der er privat, til et dokument opstillet af en koranskolelærer, en anbefalet lærer, høvdingen eller af en advokat. At anvende sådanne garantier ved transaktioner mellem nærtstående ville være en hån. Det samme gælder for regnskab af tab. Har en nærtstående mistet et dyr, som man har betroet ham, føler ejeren sig tvunget til at minimalisere hans ansvar. Men et dyr, som en fremmed har mistet, skal tilbagebetales efter de strengeste principper, der er skrevet i kontrakten. Transaktioner mellem slægtninge er hellige som ritualer. Transaktioner mellem fremmede ligner kampen alle mod alle. Derimellem ligger alle mulige gradueringer afhængigt af graden af nærhed.

Et andet aspekt viser sig ved den form som de fleste transaktioner tager, og som involverer et stort netværk af mellemmand. Dette er tydeligst ved ægteskabsformidlinger. Der forholder de to familier sig til hinanden via forhandlinger udført af deres mest højtagede slægtninge, som i sig selv udgør en garanti og et påvirkningsmiddel ved forhandlingerne. Sådanne slægtninge hører til familiens symbolske kapital i sådanne sammenhænge.

Nøjagtig samme type moralsk indignation over en kættersk opførsel kan man registrere, hvis opførslen afviger i forhold til naturen. Også i forhold til naturen vil den traditionsbundne bonde beholde en magisk relation, dvs. en symbolsk transformeret relation. Pløjningen må kun ske ved rituelt fastsatte tidspunkter. Nye bønder pløjer, når det passer dem. De har ingen ærbødighed, alt er dem ligegyldigt. Jorden kan ikke behandles som en råvare. Jorden må man møde, som man møder en person af ære eller en slægtning. Med ærbødighed og tillid. Derfor må familieoverhovedet selv føre ploven og ikke overlade opgaven til unge eller personale. Pløjningen er ikke et arbejde, men en byrde, som allerede Hesiodos sagde. Man må give af sig selv, for at jorden skal give tilbage. Selv naturen fungerer efter gaveøkonomiens logik.

Det er kun, når disse regler ikke længere følges som en indlysende ting af alle, at de gamle bliver tvunget til at formulere dem som regler, dvs. hævde dem mod kættersk indtrængen. En mand af ære er altid beskæftiget med noget, uanset om det giver ham gevinst eller ej, fordi aktiviteten i sig selv er et udtryk for hans personlighed.

Indgrebet af pengeøkonomien er nødvendigt for at forskellen mellem ritual og teknik, mellem produktiv og uproduktiv, mellem gevinstgivende og ikke-gevinstgivende aktiviteter overhovedet kan opstå. Inden da udførte alle blot deres socialt definerede aktiviteter uden at kunne eller behøve at vurdere aktivitetens resultat i rent saglige termer.

Marx gør rede for forskellen mellem jordbrugets arbejdsperiode (tiden i begyndelsen af regntiden, når bonden bereder jorden og sår/tilplanter, eller i slutningen, når bonden høster) og produktionsperioden (når bonden har fri, men naturen selv sørger for væksten). Det er en forskel, der er ukendt for bonden, der lever i traditionen. Året rundt har han

sine rituelt regulerede aktiviteter. Ageren skal hele tiden behandles på forskellig måde, onde magter skal holdes på afstand, kommende høst skal fejres. Intet menneske ville komme på den tanke at beregne den nyttige effekt af alle disse praktikker hver for sig eller den nyttige effekt af, at de udføres af den rette person i rette tid på rette måde. Lige så lidt som man vil vurdere familieoverhovedets lederskab, hans koordinering af arbejdet, hans deltagelse i den ledende forsamling eller i forhandlinger eller hans udtalelser i moskeen.

Et ordsprog lyder: ”Kunne bonden regne, ville han aldrig så”. Forholdet mellem indsatsen og resultatet er ikke ukendt, men det er socialt fortrængt. Produktiviteten er så lav, at man ikke kan sætte sig og regne, hvis man vil have, at arbejdet skal fremstå som meningsfuldt. Eller snarere, hvis man har god tid, men ikke ejer meget, er det eneste mulige at bruge sin tid uden at regne.

Den objektive virkelighed af både produktionen og cirkulationen er fortrængt i en arkaisk økonomi. Dagens dont (byrden) forholder sig til arbejdet, præcis som gaven forholder sig til handelen. For at byrden skal blive arbejde, må naturen blive råvare, fortryllesen er brudt. Hvis menneskelig aktivitet fra at være et bidrag til opretholdelse af en højere orden, er blevet en målbestemt teknisk aktivitet, kan den også indrettes mod en strengt økonomisk målsætning udtrykt i penge.

Det er mangelen på uddifferentiering af forskellige livssfærer, der gør det sociale liv muligt. Kun hvis de traditionelle praktikker bliver vurderet med pengenes målestok, fremtræder de pludselig som symbolske aktiviteter. Dvs. ikke kun som ikke-økonomiske, men som u-økonomiske, ulønsomme.

Af alt dette følger, at det er forkert, sådan som mange marxister gør, at opfatte arkaiske økonomier, feudale økonomier, kapitalistiske økonomier som forskellige produktionsmåder. Som om det handlede om økonomier eller produktioner i en og samme mening skønt under forskellige former. Man gør den fejl, at man også tilskriver arkaiske økonomier den restriktive definition af ”økonomiske interesser”, der kun er fremkommet med kapitalismen. Kun gennem kapitalismen konstitueres en økonomisk interessesfære til forskel fra og i opposition til en

åndelig, kulturel, symbolsk eller æstetisk sfære, som så per definition er en uinteresseret interesse sfære. Man ser også bort fra det ekstra symbolske arbejde, som alle kulturarbejdere må præstere for at opretholde adskillelsen mellem materielle og symbolske interesser.

For den selvbevidste økonomisme (eller den ligeledes ubevidste kulturalisme kunne man tilføje) bliver symbolske interesser, der alt for tydeligt åbenbarer sig som interesser (fx nationalismen), affærdiget som ”passioner”. I virkeligheden sker der det, at forskellige typer kapital - økonomisk kapital såvel som symbolsk kapital - mere eller mindre er konvertible, så man også medtager forskellige ikke-økonomiske gevinster og tab i beregningen, der for den strenge økonomisme er utænkelige.

I virkeligheden er alle praktikker (både i arkaiske økonomier og i moderne kultursfærer) derfor indrettede efter økonomisk beregning, selv når de fremstår som uinteresserede deri. Derfor kan man sige, at en teori om streng økonomisk praktik kun er et specialtilfælde af en bredere teori om praktikkernes økonomi.

Den eneste måde at undgå både økonomismen (der måler al økonomisk praktik med en kapitalistisk målestok) og den romantiske populisme (der tager den arkaiske økonomi og den moderne kulturs uegennyttede bogstaveligt) er for hele feltet af praktikker i en social formation at gøre det, som en kapitalistisk økonomisk teori gør for det, den benævner strengt økonomiske interesser: nemlig at betragte alle disse praktikker som udtryk for økonomisk beregning, uanset hvilke goder det gælder - materielle eller symbolske - så snart de er få og efterstræbelsværdige. Det kan så være høflige ord eller smil, håndtryk eller knubs, udfordringer eller forulempelser, ære, æresbeviser, magt eller lyst, bagtalelser eller videnskabelig information, betegnelser eller udmærkelser osv.

Den etnocentriske fejltagelse består i, at man opfatter den arkaiske økonomi i lighed med en kapitalistisk synsmåde, og opdeler den i en økonomisk og en æstetisk del, med hver deres logik. Men så har man i den arkaiske økonomi lagt præcis den uddifferentiering i to sfærer, som denne økonomi ikke opererer med.

For at undgå sådanne fejltagelser må hvert forsøg på videnskabelig objektivering af den arkaiske økonomi, dvs. hvert forsøg på ikke blot at betragte den indefra, sådan som deltagerne gør, men også at betragte den udefra, medreflektere teoretiseringseffekten. Sådanne forsøg må gå ud fra en teori om den arkaiske økonomi, og denne teori må bl.a. angive de sociale betingelser for en sådan objektiv perception af den arkaiske økonomi og klargøre, hvilken relation den arkaiske økonomi selv har til sin egen objektive virkelighed.

Fædrenes arv (patrimonium), som en familie eller slægt kan støtte sig til, består ikke blot af jorden, redskaberne og arbejdskraften, men også af alle de mennesker, man indirekte er i slægt med, allieret med, relateret til, med deres fædres arv osv. Og alle disse relationer må passes og opretholdes. De udgør en kapital af rettigheder og pligter opbygget gennem generationer. Deres rolle kommer tydeligst til udtryk så snart den daglige rutine med dens faste rituelle regulering kommer i fare. Den arkaiske økonomi er ikke blot traditionsbunden, dvs. reguleret i faste baner. Den er klar over forskellen mellem sædvanlige og usædvanlige situationer og kender til behovet for de usædvanlige goder og tjenester i vanskelige situationer (pludseligt behov for arbejdskraft, politiske konflikter, økonomiske kriser). Man ved også, at man har adgang til et bredere netværk end det sædvanlige. Også den arkaiske økonomi kender til visse brydninger i form af tilfældige politiske forekomster, der vokser til store fejder, eller i form af modsætningen mellem arbejdsperioden og vækstperioden, der er skjult og underspillet af den rituelle livsforståelse. De kan hele tiden kræve usædvanlige strategier for at kunne mestres igen.

Det er nemlig sådan, at en given gruppe ville have overordentligt svært ved hele året at opretholde den arbejdsstyrke, der behøves i arbejdsperioden (menneskelig arbejdskraft og trækdyr). Hele systemet med et til familien gennem alle forbindelser og forpligtelser knyttet klientel tillader de bedre familier at disponere over et maksimum af arbejdskraft, når den behøves, og samtidig holde forbruget nede i den døde periode. Så man kunne sige, at det her viser sig, at symbolsk kapital er konvertibel til økonomisk kapital. Man kunne til og med sige, at akkumulering af symbolsk kapital overhovedet er den mest adækvate måde at akkumulere kapital på i et samfund, hvor de økologiske og tekniske

betingelser gør al produktion afhængig af kollektiv arbejdskraft omkring spidsbelastninger.

Men kan man så ikke se dette system som en maskeret form for køb af arbejdskraft eller krav om dagsværk? Naturligvis, siger Bourdieu, blot man husker, at det er ambivalent. Det handler ikke kun om en materialiseret praktik på den ene side og en (falsk) ideologi på den anden side. For den materialiserede praktik kan kun finde sted i form af klientrelation. Dagsværket er både frivilligt og tvungent.

At skaffe sig den symbolske kapital, som dispositionen over et klientel udgør, kræver mange generationers arbejde og investeringer i form af politisk beskyttelse og økonomisk hjælp til klienterne. Det kræver frem for alt, at man bruger masser af tid. At gøre det udelukker, at man samtidig akkumulerer økonomisk kapital i streng mening. Dvs., den samme sociale mekanisme, der tillader akkumulation af symbolsk kapital udelukker akkumulation af ren økonomisk kapital. Alle arkaiske økonomier har det træk, at de forhindrer, at nogen bliver markant rigere end andre i ren økonomisk betydning. Der findes et gruppetryk, der tvinger de rige, dvs. de, der disponerer over mere autoritet og større politisk magt og derigennem også har bedre økonomiske muligheder, til også at bidrage mere end andre til alle fester, ceremonier, fattighjælp, gæstfrihed osv. Samtidig er det utvivlsomt sådan, at den akkumulerede symbolske kapital i den type samfund også er den sikreste vej til at sikre sig adgang til materielle fordele. Hvilket forklarer, at de bedre familier aldrig mister chancen, selv om det koster dyrt at organisere modtagelser, fester med store pralende udgifter. Symbolsk kapital giver kredit i alle ordets betydninger. Her er det ikke penge, der frembringer nye penge, men det er dyrebar prestige, der giver udbytte, også materielt.

Når en sådan opførelse fremstår som økonomisk irrationel for en kapitalistisk teori, er det fordi den ikke fatter hele rækkevidden af den udifferentierede input/output balance. At købe et par okser ved høsten, som man må sælge igen i tørketiden pga. fodermangel, er rationelt, hvis man ved, at man efter høsten skal bortgifte en datter, og at det giftermål er afhængigt af prestigen, bl.a ved at man har to okser mere. Giftermålet er en måde at bevare både jorden og æren på. Præcis som advokater og læger kun kan udøve deres profession, hvis de står over al mistanke, så

kan bonden kun bevare sin jord, hvis han står over al mistanke om ikke at være en mand af ære. Man kan tage den risiko at miste en okse, men en mistanke mod ens ære er en alt for stor risiko.

Vi kan se samme mekanisme ved køb og salg af jord. Den teknisk mest værdifulde jord er den mest frugtbare, der ligger nærmest huset, den er bedst holdt, den er tilgængelig for kvinderne, uden at de kommer på offentlige veje osv. Men jordlodden er endnu mere værdifuld, hvis den er en del af slægtens arv, eller købt af slægtninge eller allierede eller på anden måde forbundet med slægtens navn. Havner en sådan jordlod på fremmede hænder, er det en pligt at købe den tilbage - selv til overpris.

At bevare gruppens ære, dvs. forsvare gruppens totale arvedel, først og fremmest gennem giftermål og blodfejder, er lige så livsvigtigt som at bevare jorden eller slægtens forplantning. Hver og en udvikler strategier i den retning ud fra sin udtalte enighed i de aksiomer om den økonomiske orden, som han er opdraget i og som hele hans livs erfaring har bekræftet.

Her findes en overensstemmelse mellem deltagernes dispositioner og de regelmæssigheder i den objektive orden, der har frembragt disse dispositioner. Den orden tages for givet, dvs. ordenens vilkårlighed bliver tilsløret. Den symbolske orden antages at være indskrevet i tingenes beskaffenhed. Dette er en illusion, men en velbegrundet illusion.

Videnskaben om økonomiske praktikker er kun en underafdeling af en mere overgribende videnskab om praktikkernes økonomi. Al praktik er indrettet på maksimering af materiel eller symbolsk gevinst. Forskellige former for kapital optræder sammen, hver med sine specifikke effekter, men de er i nogen grad konvertible med hinanden. Den symbolske kapital kan afstedkomme sine egne effekter og skjule den materielle base, de hviler på, og være i stand til at fremstå som netop kun symbolsk kapital.

I sidste kapitel af bogen "Le sens pratique" finder vi gode eksempler på, hvad Bourdieu mener, når han tale om en habitus som et førbevidst perceptionsskema, der er ensartet og identisk, selv om det virker på forskellige områder, og giver en forklaring på den homologi (at være

struktureret i overensstemmelse med samme logik), med hvilken disse områder fremtræder.

Udgangspunktet er et forsøg på at besvare spørgsmålet om, hvilken forestilling bønderne i Kabylien har om opdelingen af et kalenderår. Eller snarere hvad er det hos disse bønder, der svarer til det, vi kender fra vor kultur i form af forskellige modeller, der strukturerer vort forhold til tiden (det offentligt administrative kalenderår, budgetår, skoleår, årstiderne osv). Her ser vi umiddelbart, hvordan Bourdieu i sin analyse sammenføjer på den ene side forskerens måde at stille spørgsmålet og at finde svar på og på den anden side bøndernes gennemlevede forhold til tiden og kommunikationsprocessen mellem disse to aktører som en helt tredje faktor.

Forskeren vil i teorien rekonstruere bondens forestilling. For overhovedet at kunne påbegynde arbejdet er forskeren tvunget til at observere bonden, spørge bonden. De oplysninger han får, må han på en eller anden måde ordne og fremstille ordnet. Forskeren må derfor opstille en linje fra årets første til sidste dag for siden at prikke de forskellige perioder ind på dette skema med deres begyndelse og slutning og med de til perioden hørende aktiviteter, aktiviteternes privilegerede aktører, aktiviteternes benævnelse, aktiviteternes regelsystem, tid og sted for aktiviteterne osv. Resultatet bliver efterhånden en kalender. Kalenderen er for tiden, det samme som et kort er for rummet.

Men det ville være forkert at tro, at bonden bevæger sig inden for sit område så at sige med kortet i hånden. Bonden følger ikke kortet. Han følger en orientering, som han har inde i hovedet. Denne orientering er en praktisk sans, som bonden har opbygget gennem livslang erfaring. Orienteringen har sin oprindelse i bondens praktiske gøremål og genstande. Han vil gå til bækken, til figenlunden, til bjerget for at vogte får, til slægtningene i byen på den anden side af bjerget. Vejen han går bliver anderledes alt efter hvilken tid på dagen, hvilken periode af året, hvilke aktiviteter, der er aktuelle, hvilke farer, hvilke tabuer, fordele og ulemper man skal tage hensyn til eller hvilken person, det drejer sig om (mand eller kvinde, ung eller gammel).

Kortet - som skematisk synoptisk fremstilling - siger intet om alt dette.

Det er ikke en fremstilling af bondens konkrete komplekse rumorientering, men blot en skematiseret fremstilling af alle mulige veje til alle mulige genstande på alle mulige tidspunkter for alle mulige aktører reduceret til et antal linjer, der forbinder et antal punkter. Vægtkortet er et abstrakt resumé af alle disse muligheder, som er opgjort bagefter af nogen, der faktisk ikke skal bevæge sig inden for området. Det er den fremmede, dvs. forskeren, der kan hjælpes af kortet.

Det samme gælder for kalenderen. Når forskeren observerer bønderne, så synes han, at de hver især har deres egen kalender i hovedet. Men de har ingen kalender i hovedet, de har en praktisk orientering om tidens gang og måden at bruge tiden på, der for forskeren fremstår som varianter af en hypotetisk kalender, som han så tilskriver bønderne.

Et sted midt imellem bondens faktiske handlen i forhold til tiden og forskerens teoretiske konstruktion ligger de udtalelser, som bonden kommer med som informant for forskeren, og som de hjemlige lærde kommer med som privilegerede informanter, der antages at vide mere og bedre end den gennemsnitlige bonde (de ældste, præster, autoriteter af forskellig slags). Der opstår en spænding mellem den handlen, forskeren observerer (bonden A er begyndt at så majs på dagen X ifølge vor vesterlandske kalender), og det som samme bonde, andre bønder og de hjemlige autoriteter har sagt om det gældende tidspunkt, på hvilket man skal begynde at så majs. Det stemmer ikke uden videre overens. Forskeren fristes til at betragte denne uoverensstemmelse som en variant eller afvigelse fra en hypotetisk kalender, som han tilskriver landsbyens lokalkulturs regelsystem.

Men det viser sig, at denne forklaring ikke holder. For ved nærmere diskussion mellem forskeren og bønderne samt autoriteterne viser det sig, at alle fastholder, at der findes regler for at begynde at så majs, men at de synes, at den observerede afvigelse følger reglen, hvilket ifølge forskeren definitivt ikke er tilfældet.

Konklusionen må være, at det er med kalenderen, sådan som den fremstilles af de hjemlige brugere og lærde, ligesom med forskerens kalender. Den er en slags abstrakt resumé, som man konstruerer bagefter som en efterrationalisering, en slags retningslinje i diskussionen, bl.a. med

uforstående fremmede eller børn, der skal lære. Men det er ikke noget, man følger som en opskrift, en instruktion. Den enkelte bonde bestemmer tidspunktet for at begynde at så majs ud fra en praktisk orientering, der indregner en mængde strategier med henblik på hans position i byen, hans jordlod, arbejdskraft, der er til rådighed, klima, forventet høst og fortjeneste, hans forhold til højere magter og byens autoriteter. Og for ham bliver det sådan, at han i givet fald kan vise, at han nok i det store og hele har holdt sig til de mere eller mindre fælles underliggende orienteringsskemaer, som han har et eller andet sted mellem hovedet og rygmarven. Dem har han ikke som et regelsystem, som han kan gøre rede for. Den redegørelse må han konstruere for at tilfredsstille forskerens spørgsmål (intervieweffekt siger man i metodehåndbøger). Men han kan bruge visse forarbejder. Betegnelser for perioden, ordsprog, ritualer, sange eller autoriteternes indberetninger, som han kan henvise til, og som forskeren anvender flittigt for at konstruere den "egentlige" "videnskabeligt" rekonstruerede kalender, dvs. den som forskeren har i hovedet og på papir. Men det er en praktisk sans, som primært orienterer bondens faktiske handling (observeret af forskeren), bondens information til forskeren og alle de hjemlige diskurser om årstiden, som forskeren kan bruge.

Det mest grundlæggende orienteringsskema, der er virksomt i bondens omgang med tiden, er en praktisk perception af den totale virkelighed som en modsætningsfuld helhed af dele, der passer ind i hinanden som kinesiske æsker. Den mest overgribende er helheden af himlen og jorden. Den overjordiske virkelighed er struktureret som den jordiske, samtidig med at den griber ind i den jordiske. Det er to homologe strukturer, som griber ind i hinanden. Derfor er skæringspunktet mellem dem særligt ladet, farligt, fuldt af muligheder. Det samme gælder for stammen eller det etniske fællesskab og mere bestemt ens egen landsby. Siden kommer storfamilien, kernefamilien eller husholdet. Til sidst det enkelte individ og hans indre liv som mikrokosmos. Homologien gælder hele vejen fra det ydre makrokosmos til det indre mikrokosmos. På hvert niveau - ved hvert skridt - har vi at gøre med en modsætningsfuld helhed, og skæringspunktet er vigtigt. Hvert niveau perciperes ud fra et og samme grundlæggende orienteringsskema. Derfor bliver byen (boligerne omkring moskeen i modsætning til haverne, lundene og græsmarkerne) som et billede af kosmos (himmelen og jor-

den, kultur og natur). Men huset og husholdet er som et billede af byen (boligen og dyrestalden) og ægteskabet som et billede af huset (mand og kvinde), og hvert individ som et billede af ægteskabet (det mandlige og det kvindelige i hvert individ) osv.

Et andet grundlæggende orienteringsskema består i, at hver enkelt del af virkeligheden - inklusive hver begivenhed og menneskelig handling - ses som en forening af to modsatte ting, der ikke hører sammen, og en separation af to ting, der hører sammen. Den naturlige virkelighed, sådan som den perciperes kulturelt, består af forenede modsætninger eller separerede samhørigheder (højere og lavere, til højre og til venstre, mandlig og kvindelig, varmt og koldt, syd og nord, dag og nat, sommer og vinter, tør og våd, ydre og indre, åben og lukket, tom og fuld, hellig og profan, kultur og natur, arbejde og vækst).

I forbigående kan vi bemærke, at det kulturelle syn på både natur og kultur, der her analyseres i anledning af Kabylien, er et syn hos jordbrugsamfund med en familial-segmentær struktur. Det skal man huske i sammenhæng med konkurrerende kulturer/orienteringsskemata hos fx samlere/jægere eller i sammenhæng med begyndende industrialisering, produktion for et ydre marked osv.

Det er på denne baggrund vi kan forstå, hvordan et og samme perceptionsskema og handlingsskema øjensynligt gælder for så helt forskellige områder som:

lynet fra himlen som slår ned i marken

manden som forener sig med kvinden i et samleje

ploven som skærer marken op under pløjningen

Uanset om det drejer sig om det, vi kalder for naturlige processer eller menneskelige handlinger, så har vi at gøre med foreningen af det ufornelige og separationen af det samhørende som definition på selve livsprocessen.

Derfor er det centrale i livet skæringspunkterne, overgangene (passager). Det er der, livet fuldbyrdes, og det er der, mødet med virkeligheden fin-

der sted. Disse overgange er både farlige og løfterige. Livets kulturelle gestaltning eller ritualer får derfor form af en besværgelse af en overtrædelse, en legitimation af, at man er gået over en tærskel. Tegn på, at bonden forholder sig til hele sin virkelighed ud fra dette fundamentale orienteringsskema kan vi indirekte registrere ved, at de termer med hvilke forskellige begivenheder/handlinger bliver benævnt, ofte anvendes på kryds og tværs af de mest forskellige livsområder og virkelighedsdomæner. Ord, billeder og ritualer har samme indhold (hvis de ikke er direkte identiske) inden for de tre emner: lynet, samlejet og pløjningen. Tider, som er passende eller ikke passende for alle tre områder, er enten identiske eller homologe.

Identiteten eller homologien kan forøvrigt tage sig ud på mange måder. Enten i direkte afspejling (samleje som rituel pløjning, begge orienteret mod ønsket frugtbarhed) eller i omvendt afspejling (samleje som tabu i pløjningstiden). Ritualer kan tilsløre, forstærke, åbenbare, mindske. Dette minder os om, at vi har at gøre med en kulturel gestaltning. For Bourdieu betyder det en vilkårlig gestaltning (den kunne være anderledes) af en nødvendig og uundgåelig opgave.

Den kulturelle gestaltning har også en socialt regulerende og legitimerende funktion. Overtrædelsen gennemlevet i den legitime form, behøver ikke længere at opleves som en overtrædelse. Gruppen som helhed står som garant for, at man ikke behøver at erkende, at man separerer det sammenhørende og/eller forener det uforenelige. Dette er selve grundlaget for kultur som social magi.

Man ville kunne tale om den kollektive bevidsthed som kollektiv falsk bevidsthed, ubevidst om sig selv, men lagret i en praktisk orientering, der tillader os at begå os i virkeligheden.

6. Konklusion

Hvad er nu gevinsten ved en sådan teori, som Bourdieu kalder for en praktikteori, og som på en gang er en teori om forskningen, om aktørernes spontane bevidsthed, om handlingsorientering og om den legitimerende kollektive bevidsthed? Gevinsten ligger i at tilbyde en forklaring på noget, vi konstaterer i vore data, hentet fra en samfundsbeskrivelse. Disse data viser, at så forskellige ting som økonomi, social

struktur, kultur, religion har strukturelle ligheder. En måde at forklare disse ligheder på er at angive ét af disse områder, fx økonomi, som årsag til de andre områders strukturering. Det er det, der bliver gjort i en mere vulgærmarxistisk teori om base og overbygning. En sådan teori er svær at fastholde, fordi den normalt ikke kan gøre rede for, hvordan denne bestemmelse af økonomi over for andre samfundssektorer foregår, gennem hvilke mekanismer den formidles. Desuden plejer man at få problemer med de forskellige områders relative egenlogik og med vekselvirkningen mellem områderne. En anden mere idealistisk teori, hvor Hegel kan tjene som eksempel, udleder det hele ud fra den ene ”ånd”, der gennemsyrrer alle dele af et samfund. Problemet er, at teorien ud over at være idealistisk får alle de samme problemer som en vulgærmarxistisk teori.

Den af Bourdieu foreslåede forklaring får man færre problemer med. Han kan respektere de forskellige områders egenlogik og regne med en vekselvirkning mellem områderne. Han behøver ikke overdrive lighederne mellem de forskellige dele, fordi teorien kun forudsætter homologi, dvs. en vis lighed i de principper, der ligger til grund for hvert delområde, (naturfænomener, landbrug, sexualitet opfattet som kulturelt struktureret efter samme perceptionsskema: separation og forening). Han behøver ikke at postulere en lineær årsagssammenhæng mellem et privilegeret delområde og alle andre (økonomi, ånd). Han kan nøjes med at postulere, at en og samme grundorientering, både perceptions- og handlingsmæssigt, genererer lignende forestillinger og praktikker på vidt forskellige områder. Og han behøver heller ikke selvstændiggøre forskellige områder og ophøje dem til en slags kollektive aktører. Det er fuldt tilstrækkeligt at regne med de enkelte individer, sammenholdt af samme objektive livsbetingelser (Webers klassesituation) og subjektive bevidsthed/strategi. Bourdieu behøver aldrig sige, at samfundet, kapitalismen, arbejderklassen, islam, slægtssammenholdet eller staten gør sådan eller sådan, tænker sådan eller sådan, har brug for, kræver osv.

Han kan nøjes med at se på de enkelte individer i deres objektive og subjektive sociale sammenhæng, fordi hans habitusbegreb sigter mod en hos den enkelte forankrede handlingsorientering. Hans teori forsøger at overvinde ensidigheder hos forskellige former af strukturalisme.

XIII.

Er sygepleje det samme som at yde patienten omsorg som svar på en etisk fordring, og er sygeplejevidenskab det samme som filosofisk etik?

Inden vi går videre, må vi signalere en epistemologisk og metodisk problematik, som vi endnu ikke har berørt, nemlig sygeplejevidenskab som kilde til handlingsanvisninger og etiske vurderinger, dvs. som normative og ikke bare deskriptive, interpretative og/eller eksplikative videnskaber. Vi har konstateret at en del af det, som går under betegnelsen sygeplejevidenskab, egentlig er filosofisk etik, som ikke taler særligt meget om at assistere lægen i den medicinske behandling, som jo tvunget må følge den dominerende skolemedicins implicite eller eksplicite videnskab og den bagvedliggende antropologi og epistemologi, som jo ikke harmoniserer med den filosofisk-sygeplejevidenskabelige opfattelse, men traditionelt af både praktiker og forskere opfattes som diametralt modsat den. Men selv om vi begrænser os til omsorgsaspektet (care), må man klargøre sammenhængen mellem den antropologiske beskrivelse af omsorg, med de faglige handlingsanvisninger og de etiske normer, man udleder fra den, eller som de er baseret på.

Men den problematik kommer tilbage, hvis man opfatter sygeplejevidenskab som en empirisk social videnskab. Hvis man tænker sygeplejevidenskab med samme model som Bourdieus sociologi, leverer denne videnskab en empirisk kontrolleret beskrivelse af de fremherskende praktikker på området, og forsøger både at forstå dem i deres mening og forklare dem ud fra deres årsager.

Den type af videnskab handler altså om sygepleje som *opus operatum*, dvs. som fuldbyrdet faktum og altså i princippet om nuet, og det som har været, eller som kan forudses. Den kunne også handle om *modus operandi*, dvs. indefra handlingen selv, når den fuldbyrdes, processen (jf. indled-

ningen til publikationen af Cicourels opsatser¹³⁶ eller Bourdieus Meditationer i Pascals ånd¹³⁷). Men den vil næppe give handlingsanvisninger, men alene tillade praktiker/lederen/politiker/forskeren at udstikke et muligt handlingsrum, hvor hver enkelt ud fra sin position i feltet selv må bestemme, hvordan dette handlingsrum udnyttes. Måske kunne man sige, at dette skulle være en anvendt sygeplejevidenskab.

Dette kunne man måske nærmere præcisere med Habermas' model¹³⁸, som regner med tre virkelighedsområder og tre tilsvarende gyldighedskrav, som man kan gøre gældende:

1. den objektive verden af forekomster, om hvilke vi hævder, at man kan/skal finde sandheden
2. den sociale verden, praksis, om hvilken gælder rigtigheden, og
3. den subjektive verden af selv-udtryk, om hvilken gælder sandfærdigheden.

Og om den *fagligt rigtige* handlen kunne man desuden anlægge *moraliske* vurderinger af, den type som Habermas har præciseret i sin diskursetik; der findes en god præsentation i Andersen & Kaspersen (1999)¹³⁹. Den helt afgørende tanke her er, at moralske sociale normer, som vi finder i livsverden, er kognitive størrelser, som der kan argumenteres for og imod, noget som følger af, at vi ikke samtidigt kan tale om disse ting uden allerede at forudsætte, at de er argumenterbare: man kan ikke samtidig sige noget og ikke sige noget. Tanken er altså at argumentere for og imod gyldigheden af de moralske normer, som livsverdenen hæv-

136 Cicourel, Aaron (2002): *Le raisonnement médical. Une approche socio-cognitive.* (Det medicinske resonnement. Et socialkognitiv approach) udgivet af Pierre Bourdieu & Yves Winkin, Éditions du Seuil, Paris 2002, det samme år Pierre Bourdieu døde.

137 Bourdieu, Pierre (2000): *Pascalian Meditations*, Cambridge, Polity Press.

138 Habermas, Jürgen (1969): *Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'*. Frankfurt a. M. Suhrkamp

139 Heine Andersen: "Jürgen Habermas". In: Heine Andersen & Lars Bo Kaspersen (red.) 1999: *Klassisk og Moderne Samfundsteorier*, Hans Reitzels Forlag, pp. 358-360

der. Det betyder at spørge efter retfærdigheden af forhold og praktikker. Hvilket altså er noget andet end at argumentere for rigtigheden af en professionel praktik. Som igen er noget andet end en socialhistorisk kausal forklaring af givne praktikker eller at tolke/forstå dem som for den handlende eller observatøren meningsfulde handlinger.

*I Erkenntniss und Interesse*¹⁴⁰ har Habermas en anden opdeling, som er interessant. Han skelner mellem

1. arbejdets sfære, som vi kender til empirisk-analytisk, og som har en teknisk kundskabsinteresse,
2. sproget/kommunikations sfære som vi kender til hermeneutisk, og som har en praktisk kundskabinteresse, og
3. en herredømmes sfære, som vi kender til i en kritisk teori, og som har frigørende kundskabsinteresse, frigørelse fra det undertrykte som naturen, samfundet og det vi udsætter os selv for.

Man kunne jo godt sige om en sygeplejevidenskab, at den skal være empirisk-analytisk, hermeneutisk og kritisk¹⁴¹ i Habermas' mening, eftersom sygeplejen forvandler syg til rask og den hjælpeløse til ompuslet ved at høre og forstå patienten og de pårørende og ved at bidrage til frigørelse fra herredømme i den professionelle sociale relation; alt sammen bliver dog sammenvævet med det helbredelsesarbejde, som lægen udfører med assistance fra sygeplejen; begge dele indbygget i en organisation, som dels omfatter den politiske- og økonomiske styring af hele sundheds- og sygdomsarbejdet og sygeplejesystemet, dels omfatter den faglige viden enten som praktisk- eller som symbolsk mesterskab, uddannelse af personale og forskningen, dels og i sidste ende også omfatter alle medborgeres liv betragtet ud fra sundhed og sygdom i eget

140 Habermas, Jürgen (1968): *Erkenntniss und Interesse*, Suhrkamp L'Être et le néant 1943; 1976 Verlag Frankfurt am Main, 364 p.

141 Scheel, Merry (1985): *Vidensgrundlag - etik og sygepleje*. Munksgårds Forlag, København og Scheel, Merry (1994, 2005): *Interaktionel sygeplejepsiksis*, Munksgaard, København.

regi, frem for alt forebyggende sigte¹⁴².

Men det væsentlige er at fastholde vores af Bourdieu inspirerede forslag, som er at sigte mod en sygeplejevidenskab, som er empirisk analytisk, forstående indefra og engageret, men først og fremmest objektiverende, som ikke er filosofi eller etik, men en erfaringsvidenskab, og dermed per se ikke er handlingsforeskrivende, men en reference for aktørernes opfindelse af sine handlinger og strategier, i og med at den angiver det muliges handlerum.

142 Petersen, Karin Anna (1995): "Kunst, Praksisteori og videnskab". *FS 13 Nyt*, (Faglig Sammenslutning for Onkologiske Sygeplejersker) nr. 1, Odense, pp. 34-45. se note 8 om Kari Martinsens position for sygeplejevidenskaben parallelt til Habermas position for samfundsvidenskaben. Se også: Petersen, Karin Anna (2013): "Kari Martinsen og dansk sygepleje, filosofi, forskning og videnskab", In: *Klinisk Sygepleje nr. 2. Tidsskrift for sygeplejefaglig forskning og udvikling*, pp. 4-7.

XIII.

Dialog med Kari Martinsens fænomenologiske omsorgsteori som et positivt eksempel på brug af fænomenologi

I Skandinavien har vi dog en speciel situation: I hele efterkrigstiden har der, blandt andet under nordamerikansk indflydelse, udviklet sig en polarisering mellem det som internt på den ene side kaldes positivisme, og på den anden side fænomenologi som værende ekskluderende paradigmer. I Norge og Danmark har blandt andre Kari Martinsen spillet en vigtig rolle med sin positivisme-kritik og med en fænomenologisk-filosofisk teoriudvikling, hvor hun i den senere tid også har genoptaget Michel Foucaults idehistoriske- og videnskabsfilosofiske studier af medicin og fængsler, som gør krav på også at være en form for kritisk sygeplejevidenskab. Dette er utvivlsomt det mest spændende forfatterskab på vores område.

Det har skabt en speciel situation, eftersom det centrale forfatterskab, som inspirerer hende, er den danske professor i etik fra det teologiske fakultet i Århus, Knud Ejler Løgstrup, som har udviklet en skabelsesfilosofi og etik som et relativ selvstændigt filosofisk perspektiv inden for et globalt kristent-teologisk perspektiv, som hævdede at være fænomenologisk, og som også læner sig op ad Husserl eller Heidegger, men som frem for alt læner sig op ad Hans Lipps. Martinsen har ikke haft kontakt med Løgstrup selv, men med hans hustru RoseMarie og med blandt andre Løgstrups efterfølger Ole Jensen, som også direkte er påvirket af Husserl og Heidegger.

For at forstå hvordan en sådan relativ selvstændig skabelsesfilosofi kan få plads på et teologisk fakultet og inden for et overordnet teologisk perspektiv, må man være opmærksom på to sager:

1. Den kristne trosopfattelse som ikke ser troen og teologisk

refleksion, som noget der eliminerer, men derimod kræver en relativ selvstændig human eksistens, viden og refleksion.

2. Et teologisk fakultet, som omfatter Gamle og Nye testaments exegetik, systematisk teologi, etik, og pastoral teologi, det senere med forgreninger i religionsfilosofi, -sociologi, -psykologi, osv. Plus en eller anden form for filosofi, deriblandt den praktiske filosofi og etik.

Når det gælder fænomenologisk filosofis opkomst og status på 1900-tallet, mere specifikt i Tyskland, England, Frankrig og USA, er det vigtigt at huske på, at filosofien som akademisk disciplin har været domineret af neo-kantianismen, en tilbagekomst til Kants oplysningsfilosofi, efter at dominansen af den tyske idealisme og Hegel, venstre og højre Hegelianer havde lagt sig, og af former for positivisme, som voksede frem ud fra en filosofisk refleksion over den helt nye og altoverskyggende rolle, som de empiriske natur- og human- og socialvidenskaber kom til at spille. Det er med et filosofisk/videnskabeligt landskab domineret af neokantianismen eller andre former for spiritualisme/rationalisme på den ene side og positivismen på den anden side som baggrund, Husserl, Heidegger, deres elever og kolleger, og Lévinas, Sartre og Merleau-Ponty virker.

Kari Martinsen har for nylig i et interview, som findes med i nye udgaver af hendes værker, selv reflekteret over sin intellektuelle bane¹⁴³.

Vi er naturligvis her mest interesseret i den type af fænomenologisk tænkning, man finder hos Martinsen, direkte i relation til former for sygeplejeteori.

I den forbindelse er Martinsen interessant, ikke kun på grund af den enorme indflydelse hun har haft, på trods af at hun har været kontroversiel eller på grund af hendes kritik af positivisme og lægevidenskab,

143 Martinsen, Kari (1989; 2003; 2008): *Omsorg, sykepleie og medicin*, Universitetsforlaget; Martinsen, Kari (1993; 2003; 2008): *Fra Marx til Løgstrup*, Universitetsforlaget. Martinsen, Kari (1996;2003): *Fenomenologi og omsorg. Tre dialoger med etterord av Katie Eriksson*, Universitetsforlaget. Prolog, interview med psykiatrisk sykepleier Bengt Karlsson, pp. I-XVIII, som indleder ny udgave af alle tre bøger.

men også fordi hun har en meget original teori, som både adskiller og kombinerer praksis i udøvelsen, den implicite praksisviden, og den praktiske praktikteori, som vejleder/ledsager den og siden den praktiske teori og den teoretiske teori¹⁴⁴.

Den udøvede praksis betragtes som selve grunden for alle former for erfaring/kundskab OM og kundskab FOR "omsorg". Den *praksis i udøvende* anses at *bunde* i det Løgstrup har kaldt for *suveræne livsytringer*, som også den etiske fordring er; det fører muligvis Martinsen nærmere praxeologien, og forklarer de meget positive henvisninger til Karin Anna Petersen eller Staf Callewaerts forfatterskaber og arbejder publiceret af deres kandidater, master- og doktorgradsstuderende.

I Kari Martinsens første værk som nu er genudgivet som en trilogi; *Omsorg, Sygepleie og Medicin* fra 1989, som er en samling essays, som i del II handler om sygeplejens historie og i del III om læge, medicin og sundhedsvæsenet. I del I finder vi et af de første forsøg på en omsorgsteori, som endnu ikke bruger Løgstrup, men snarere bruger en moralteoretisk, antropologisk og sociologisk inspireret omsorgsteori.

Når det gælder spørgsmålet om, hvordan Løgstrups forfatterskab inspirerer Martinsens senere forfatterskab, er Kari Martinsen overtydelig: Det er Løgstrup som fænomenologisk filosof og skabelses-filosof som er den væsentlige inspirationskilde. Men den model, som inspirerer hende, er ikke bogen *Den etiske fordring*¹⁴⁵, hvor den etiske fordring har sin grund i de suveræne livsytringer og er universielt menneskelig og derfor kan udlægges rent filosofisk, men ikke kan opfyldes af mennesket på anden måde end gennem det kristne budskab og frelse, som findes utroligt stærkt i *Den etiske fordring*. Men dette er ikke den Løgstrup, Martinsen er så stærk inspireret af. Martinsen er snarere optaget af den

144 Jfr. Petersen, Karin Anna (1992, 1993): *Den praktiske erkendelse. Forholdet mellem teori og praksis i sygeplejen og sygeplejerskeuddannelsen*, Magisterkonferensspeciale ved Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik Københavns Universitet. Skriftserie nr. 4 ved Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Århus Universitet, Århus, især kapitel 6: "Kari Martinsens fortolkning af Schön- et fænomenologisk bidrag", pp. 140-165 og kapitel 7: "Schöns praktikepistemologi og Kari Martinsens fænomenologiske bidrag til teori for sygepleje diskuteret med Bourdieus position", pp: 165-177.

145 Løgstrup, Knud Ejler (1956, 1991): *Den etiske fordring*, Gyldendal, København.

Løgstrup, som vender tilbage til sin oprindelige opfattelse af en fænomenologisk skabelsesfilosofi og etik, som ikke er en regeletik, men en grundlagsetik, som meget vel kan opfyldes uafhængigt af den kristne intervention. Alt dette kan man læse om i Kari Martinsens *Fra Marx til Løgstrup*¹⁴⁶ specielt siderne 30-66, dvs. Kapitel 1.

Bogen er opbygget så at del I handler om kapitel 1: skabelsen = Løgstrup = Marx, samt Moralen = sygeplejepraksis. Del II: fænomenologi, sansningen og fortællingen. Dvs. kapitel 3: fænomenologi som livs tydning. Kapitel 4: Tydning i sygepleje = tolkning af sansning/fortælling. Kapitel 5: teorier i sygeplejen.

Skabelsestanken spiller en central rolle, fordi den tolker de fænomener vi ikke kan få eller have herredømme over (p. 101). Selve præsentationen af fænomenologien og dets tydning af de fænomener som er central for sansning og sygeplejepraksis og for fortælling og sygeplejeteori, præsenteres helt og holdent i tilslutning til først og fremmest Husserl og Merleau-Ponty. Løgstrup selv er mest påvirket af Hans Lipps.

I Martinsens andet store værk *Fænomenologi og Omsorg*¹⁴⁷ fra 1996 gentager Kari Martinsen hele den problematik i dialog med Katie Eriksons og Patricia Benners skrifter.

Den etiske fordring er det værk af Løgstrup, som igen er studeret. Af Kari Martinsen har vi lært, at bogen er typisk for hans midterste periode, hvilket vi skal se lidt senere. Men her vil vi bare notere, at bogen har en uhørt snæver, måske grænsende til simplistisk opfattelse af videnskab, som stort set opfattes som en måde at lede efter konstante relationer mellem to fænomener optræder A så findes også B, og derfor er det rimelig under visse betingelser, at A er årsag og B en effekt af A eller omvendt. En videnskabelig disciplin er så en måde at opdage en kæde af sådanne årsagsrelationer inden for et vist domæne. Mærkværdigt nok er det ofte psykologien som står model for Løgstrup. Og da er den videnskab stadigvæk ikke nødvendigvis positivistisk, og som Løgstrup

146 Martinsen, Kari (1993, 2003, 2008): *Fra Marx til Løgstrup. Om etik og sanselighed i sygeplejen*, Universitetsforlaget.

147 Martinsen, Kari (1996;2003): *Fænomenologi og omsorg. Tre dialoger med etterord av Katie Erikson*, Universitetsforlaget.

siger anti-metafysisk; det kan den være, men så er vi endnu et skridt længere væk fra hvad en filosofi om mennesket bør være. Det er vigtigt at notere dette, for den enorme patos i forsvaret af det menneskelige mod videnskaben, når den vil være det sidste ord, må også være en af de mulige forklaringer på, hvorfor man læner sig op ad filosofi/etik alene, eller snarere bygger en sygeplejevidenskab op, som egentlig er en fænomenologisk filosofi/etik. Det kan også være at Kari Martinsen, ligesom sine forbilleder Heidegger/Merleau-Ponty, betragter humane og sociale videnskaber som noget helt andet end en fænomenologisk filosofisk antropologi, noget sideordnet, man ikke nærmere går ind på.

Det er heller ikke tydeligt, hvad det er Kari Martinsen låner fra Heidegger, skønt det kunne måske være hans kolossalt ensidige kritik af hele det moderne, men hun har udførligt taget stilling til Heideggers ”nazisme”, som hun betragter som en filosofisk og politisk fejltagelse, uden at sige hvad det betyder for hans filosofi, andet end at Kari Martinsen har denne drøbende kommentar, at partiet har reddet ham for filosofien, da nazismen tvang ham til at afsige sig rektoratet i Freiburg, eftersom han ikke fik lov til at blive hele Tysklands rektor under Hitler-regimet.

Heidegger har altid med kraft forsøgt at ikke være en akademisk filosofi-professor, for i stedet at optræde i selve sin ”tænkning”, og det samme gælder for Løgstrup og Martinsen. Men som sagt må vi lade Martinsen selv tale ud fra de interviews med hende, som er aftrykt som prolog til alle tre på ny optrykte værker, og ud fra hendes øvrige publikationer og undervisning¹⁴⁸. Man kan dog bedre forstå det særegne i Martinsens brug af fænomenologi og former for social videnskab, hvis man sammenligner den med et værk, som bruger en kombination af Bourdieu og Merleau-Ponty i et stort empirisk interviewstudie af de yngre arbejdsløse i de nedlagte industrier i de halvstore skotske byer, skrevet af én ung arbejdsløs arbejder, som ufrivilligt startede en ny uddannelse for at mindske arbejdsløshedstallet, men tog det alvorligt og siden gik videre til en doktorgrad med et stipendium: Simon J. Charlesworth¹⁴⁹.

148 Fx Martinsen, Kari (2005): *Samtalen, Skjønnet og evidensen*, Akribes forlag, 167 p. Og på dansk Gads forlag, 2006. Martinsen, Kari (2009): *Å se og å inse. Om ulike former af evidens*, Akribes forlag 180 p.

149 Simon J. Charlesworth (2000): *A phenomenology of working class experience*. Cambridge University Press.

I Charlesworths bog kommer det særegne med Bourdieu godt til udtryk, som en dialektisk metode, dvs., at forskningen først tager fat i deltagerens oplevede tanker, ord og gerninger indhentet via fx interview, og siden bryder med dette perspektiv og rekonstruerer alle de objektive underliggende relationer, den materielle infrastruktur, den historiske baggrund, dvs. feltet. På den måde kan forfatteren objektiverende beskrive og forklare, hvorfor tingene er, som de er, men også forklare hvorfor de opleves *ikke* som de er, men sådan som deltagerens oplevelses-relation til tingene er (position i feltet-habitus og diverse dispositioner positioneringer i tanke, ord og gerninger); for så endnu en gang at bryde med den objektivistiske rekonstruktion som produkt af forskerens skolastiske forudsætninger, for at genvinde den praktiske sans i aktion som endeligt mål for forskningen.

Vi må senere vende tilbage til den fænomenologiske filosofi som sådan. Den foreslår en fagfilosofisk konstruktion, hvor den umiddelbare erfaring af livsverden (*faeno*) og ikke den transcendentale reflektive bevidsthed er det faste udgangspunkt (neokantisme); men i begge tilfælde er dette bare et (nok diametralt modsat) afsæt, som siden skal afskalles ved en reduktion/refleksion. Spørgsmålet er, om ikke meget af det, som er blevet givet videre som fænomenologisk filosofi, snarere har været en systematisk befæstning af livsverdenes erfaring, som tilgang til virkeligheden i første person, i hverdagsprog, uden objektivering, end det har været en reduktion, en måde at sætte alt andet end den erfaring af sagen selv, af dets væsen i parentes. Dette i modsætning til den erfaringsvidenskab, opfattet som en rationel omarbejdning af det sanselige indtryk, som er udgangspunktet, med som følge målinger, beregninger, systemer og forskrifter, dvs. ”naturvidenskabelig positivisme”, som det meget inadækvat plejer at blive kaldt. Så at den fænomenologiske filosofi kan tjene både som den, der leverer et erfaringsgrundlag, og som den der leverer empiriske data til en helt ny form af praktisk praksis-teori, som altså tilsyneladende ikke længere har behov for en sygeplejevidenskab, som er en empirisk socialvidenskab, i traditionel forstand.

Men for at undgå alle misforståelser, så skal vi først give en generel karakteristik af denne forskning, som også direkte er relateret til et stort forfatterskab, omfattende undervisnings- og vejledningpraksis i uddannelse- og forskeruddannelse, vigtige interventioner i den pågående

filosofi-teologiske, socialvidenskabelige, medicinske og politiske debat omkring sygepleje.

Alt dette er ufatteligt stort i omfang og højt i kvalificeret beherskelse af en bred vifte af discipliner, det ene mere og bedre end det andet. Visse domæner af skandinavisk kristen teologi, filosofi, historieskrivning og social videnskab, i alt væsentligt orienteret mod at forstå og formidle forståelse af, hvad sygepleje er som praksis og som praksis-orienteret praktisk teori. Fænomenologisk filosofi og praktikorienteret praktisk teori samt hvad selve praksis som fænomen er, hvad det handler om. Det er vigtigt at notere, hvad det så i alt væsentligt *ikke* er, nemlig en eksplicit udarbejdet kristen troslære og kristen etik og civilisationskritik. Men det er heller ikke en empirisk sygeplejevidenskab inden for rammen af de akademiske socialvidenskaber, men snarere en "videnskab" som erstatter en sådan, måske en fænomenologisk empirisk videnskab af den type som Schütz¹⁵⁰ har lavet, det må vi se.

Det, som derimod hele vejen bærer foretagendet næsten mere end den egne positive ansats, er en civilisationskritik, som stort set helt afviser naturvidenskab, medicin, socialvidenskaberne etc. (til forskel fra de store fænomenologer som har ladet det ligge, eller haft et positivt forhold til det som Merleau-Ponty eller Ricoeur) og afviser den tekniske beherskelse af det menneskelige og af universum, sådant som i hvert fald for sygepleje forekommer irrelevant eller forkert; den kritik er ikke specielt original; den er lånt delvis fra Frankfurterskolen etc.¹⁵¹ Mere original er dog den idehistoriske perspektivering, som stiller den jødisk-kristne mod den romersk-græske oldtid og de respektive filosofier og civilisationer, som er født ud af dem. Mærkeligt nok ses her ikke den jødisk-kristne inspiration som helt grundlæggende for afmytologiseringen og sekulariseringen som den nutidige protestantiske teologi har arbejdet frem, som også et vilkår for, at kristen tro skal være mulig, men snarere tværtimod. Oldtidens dannelsesideal ses snarere som det slavesamfund af røvere, som det naturligvis var, end som forgængere til den moderne teknokratiske ødelæggelse af universet.

150 Schütz, Alfred (2005): *Hverdagslivets Sociologi*. Hans Reitzels Forlag.

151 Petersen, Karin Anna (1995): "Kunst, praksisteori og videnskab". In: *FS13 NYT*, nr. 1 København, pp. 34-44, Især note 8.

Det, vi savner mest, trods meget positive og relevante henvisninger til Staf Callewaert og Karin Anna Petersen og vores mentor Pierre Bourdieu, er en positiv indstilling til, en anerkendelse af, men frem for alt et positivt bidrag til en empirisk sygeplejevidenskab som en socialvidenskab¹⁵². Som en tredje mentor, efter Skjerheim og Løgstrup, kom inden for de senere år Foucault, dog igen med hans destruktive kritik af empirisk socialvidenskab/medicin/psykologi (jf. desuden Callewaert i TCS: Bourdieu's Critic of Foucault)¹⁵³, og det gør jo ikke sagen bedre.

Vi mener, det er ufrugtbart hele tiden at opstille en speciel version af fænomenologisk filosofi mod medicin, dvs. sygepleje mod lægelig behandling i sidste ende, fordi det naturligvis er nødvendigt endelig at tage kampen op mod denne urokkelige kolos af såkaldte sundhedsvidenskaber, som man helt forkert holder for at være naturvidenskabelige eller endda positivistiske, mens de kun er en til videnskab ophøjet kunst hos et korps af læger, og al den skade de anretter uophørligt, samtidigt med at de får lov til at mestre alt andet, som gøres i denne verden. Men det i sig selv giver ikke os en bedre sygepleje og sygepleje-teori, men indtil videre frem for alt et sent fremkommet forsøg på at refundere diakonien.

For at angive ud fra hvilken position Staf Callewaert selv taler i denne sammenhæng, skal vi blot sige, at hans speciale i filosofi er Aristoteles på den ene side og fænomenologi på den anden, fra Leuven (med Husserl-arkivet på Filosofisk Institut), og at han har skrevet en teol. kand.-afhandling om Thomas af Aquino og Heidegger, og en teol.lic. fra Paris om de stoiske filosoffer og Paulus¹⁵⁴. 1960'erne igennem besøgte Staf Callewaert det teologiske fakultet ved Universitetet i Lund, hvor han mødte den, som senere skulle blive hans partner, studeren-

152 Petersen, Karin Anna (1993): "At konstruere en teori om sygepleje". In: Ramhøj, P. (red.) *Overvejelser og metoder i sundhedsforskningen*. Akademisk forlag, København, pp. 35-55.

153 Callewaert, Staf (2006): "Bourdieu Critic of Foucault: The Case of Empirical Science against a Double-Game-Philosophy". In: *Theory, Culture and Society* vol 23, nr. 6, November 2006, pp.73-99.

154 Petersen, Karin Anna, Marianne Høyen (red.): *At sætte spor på en vandring fra Thomas Aquinas til Bourdieu – aretbog til Staf Callewaert*, Forlaget Hexis, København, pp. 41-52.

de under bl.a. Wingren, og hvor han mødte Løgstrup¹⁵⁵. Men Staf Callewaerts hovedanliggende fra 1970'erne og fremover blev Bourdieus uddannelses- og kultursociologi, den vesterlandske marxisme og Afrika under afkoloniseringen. Men store dele af Kari Martinsens intellektuelle univers er altså også Staf Callewaerts, dog hvad teologi angår, med 40 års forskydning¹⁵⁶.

Karin Anna Petersen er opvokset i de danske pietistiske kredse, der havde en vis distance til bl.a. Løgstrup og skabelsesteologien. Da Karin Anna Petersen gik på Danmarks Sygeplejerskehøjskole i 1980 i Århus for at uddanne sig som sygeplejelærer, var Løgstrup og hans teologiske og filosofiske værker centrale diskussionstemaer i såvel de pietistiske kredse som i undervisningen for sygeplejelærere. Den tendens var også kendt fra Danmarks Lærerhøjskole, hvor Løgstrups tænkning for længe siden havde vundet indpas; Løgstrup var desuden med til at forme udspil for læreruddannelsen og folkeskole i Danmark. Central var bogen *Den etiske fordring*. Karin Anna Petersen fortsatte senere 6 års teoretiske studier ved Det Humanistiske Fakultet i København, mag.art. og var dels lærer og blev også indskrevet blandt de første ph.d.-studerende ved initiativet til opbygning af kandidat- og ph.d.-uddannelse ved Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Aarhus Universitet i samarbejde med Sundhedsvidenskab og med hovedvejledning fra Humaniora, Københavns Universitet. Siden har hun arbejdet ved Humanistisk Fakultet på Københavns Universitet og senere ved Samfundsvidenskabelige Fakultet, Uppsala samt Högscholan Kristianstad, Sverige, aktuelt ved Institutt for samfunnsmedisinske fag, i dag Institutt for global helse og samfunnsmedisin, medisinsk-odontologiske fakultet, Bergen, Norge.¹⁵⁷

155 Callewaert, Inger (2008): "le tour d'horizon". In: Petersen, Karin Anna, Marianne Høyen (red.): *At sætte spor på en vandring fra Thomas Aquinas til Bourdieu – æresbog til Staf Callewaert*, Forlaget Hexis, København, pp. 15-22.

156 Petersen, Karin Anna, Morten Nørholm (red.) (2002): *Callewaert, videnskab & engagement*, Hexis, Forum for samfundsvidenskabelig forskning & Forlaget PUC, Viborg-seminariet, Viborg, 239 p.

157 Petersen, Karin Anna (2008): "Dominikaneren og pietisten". In: Petersen, Karin Anna, Marianne Høyen (red.): *At sætte spor på en vandring fra Thomas Aquinas til Bourdieu – æresbog til Staf Callewaert*, Forlaget Hexis, København, pp. 77-106. Petersen, Karin Anna, Martin Munk (2002) "Interview med Staf Callewaert". In: Petersen, Karin Anna, Morten Nørholm (red.) (2002): *Videnskab og Engagement*, Hexis, Forum for samfundsvidenskabelig forskning & forlaget PUC, Viborg-seminariet, Viborg, pp. 114-209.

Kari Martinsen var sygeplejerske fra begyndelsen, men begyndte derefter på at læse filosofi, dimitterede i 1975 og begyndte igen som psykiatrisk sygeplejerske. Om hendes afhandling siger hun, at den trak fænomenologi og Marx' tænkning ind over sygeplejefeltet, men da formulerer hun nogle skarpe statements:

- Den norske teoretiske sygepleje var domineret af amerikansk sygeplejeforskning. Kari Martinsen mener vel, at teori om/for sygepleje var domineret af amerikansk forskning (Martinsen giver ingen referencer til disse amerikanske teorier. Det er tydeligvis sådan, at læserne antages at vide, hvilke de er. Formodentlig er det naturvidenskabelig positivistisk forskning, som man plejer at sige i disse kritiske miljøer. Det er i hvert fald ikke Patricia Benner, der henvises til; hun er jo på den rette, dvs. den fænomenologiske side). Men vi tror, at formuleringen ikke er tilfældig, blot lidt usædvanlig; den har en hensigt. Under alle forhold er faget den praktiske sygepleje under udførsel, og i sig har den også forskning, selv teoretisk forskning i sig, men vi forlader ikke praksis i udførsel, når vi forsker. Forskningen sker i samme epistemologiske bane som udførslen i praktikken. Måske kan man sige: det brud, den vendte op og ned, som både Bourdieu og Husserl-Heidegger taler om, er her ikke eksplicit udsagt, tværtimod. Og vi tror, det bliver det helt specifikke kendetegn ved Kari Martinsens position: sygepleje er en sanselig praktisk virksomhed, og når den trækker forskning, dvs. teori i/til sig, ophører den ikke med at være sanselig og praktisk. Deraf Kari Martinsens begreber¹⁵⁸ (p. 1):
 - Den teoretisk-videnskabelige praksis (fordi forskningen også er en praksis)
 - Den teoretisk-praktiske praksis (dvs. den teoretiske forståelsesform, som genereres af og i og i henhold til den praktiserende praksis' modus og ånd, som Kari Martinsen også her kalder for tænkning)

158 Martinsen, Kari (1993, 2003, 2008): *Fra Marx til Løgstrup. Om etik og sanselighed i sygeplejen*, Universitetsforlaget, p. 1.

- Hvordan kan det være, at den amerikanske sygeplejetænkning var blevet dominerende ikke blot i teoretisk sygepleje, men selv i det praktiske felt i Norge, spørger Kari Martinsen, da hun begynder at arbejde som sygeplejerske inden for psykiatrien efter at have taget en magistergrad i filosofi. Man bliver først overrasket over begrebet ”den teoretiske sygepleje”, men i den fremherskende doksa er dette blevet helt accepteret, nemlig oppositionen til ”den kliniske sygepleje”, men måske ikke hos Kari Martinsen. Rent logisk er dette absurd, fordi sygepleje jo ikke er en teori, men en praksis, om hvilken der findes teori. Det er interessant, at Kari Martinsen desuden anvender begrebet tænkning, snarere end filosofi eller videnskab. Tænkning er her en størrelse, som griber over filosofi/videnskab på den ene side og den praktiske viden, som ledsager den praktiserende sygeplejerskes praksis, på den anden. Kari Martinsen siger, at hun havde svært ved at se, hvordan man, når man praktiserer, kan tænke med denne amerikanske tænkning, men hendes filosofistudium har hjulpet Martinsen til at indse, at hvis man vil blive klogere, kan man ikke bare anvende teori; det virker teknisk. Man burde have en hermeneutisk ikke en teknisk anvendelse; det er i sin praksis, man er eftertænksom, og det er den eftertænksomhed, som får næring af, at ny viden føres frem, så man også kan lære sig at forholde sig på en ny måde. Men Kari Martinsen siger, at hun ikke forstod, hvordan man fra den teoretiske ballast, man havde med sig fra uddannelsen, kunne tænke videre ind i den teoretisk-praktiske praksis. Kari Martinsen siger: problemet var forholdet mellem den **teoretisk-videnskabelige praksis** (som hun nu, ikke allerede da, kalder det) og **den teoretisk-praktiske praksis**. For videnskab er jo også en praksis, en videnskabelig praksis. Men den teoretiske praksis, som er indeværende i den praktiske praksis, er noget andet. Den kan vi også kalde teoretisk,

men inden for en praktisk logik og som en teoretisk bevidsthed, som er iboende i praksis/praktik under udøvelse. Den yngre filosof-sygeplejerske spørger filosofien for at kunne give et svar på dette problem. Filosofien lærer Martinsen, at det er farligt at ”anvende” teorier, i dette tilfælde amerikanske teorier på en erhvervspraksis, som da let bliver teknisk, dvs. må tilpasse sig til fastlåste begrebsopstillinger. Man kan påpege det interessante, at disse amerikanske sygeplejeteorier tydeligvis er abstrakte, begrebslige, og endda handlingsanvisende, dvs. praktiske. Dvs., at Kari Martinsen understreger muligheden af at se teori som (årsags-)forklarende, som ikke af sig selv kan generere handlingsanvisninger, mens handlingsanvisninger må komme frem inden for en helt anden type af praktisk logik

Et andet problem opstår, når Kari Martinsen anser, at begrebet egenomsorg er en modsigelse i sig selv, eftersom man per definition har omsorg for en anden; at tage hånd om sig selv er ikke omsorg. Men også her er det livstolkning og menneskesyn, som er på spil. Kari Martinsen indser på et tidligt stadium, at det neoliberale samfundssyn, hvor den agerende er det enkelte individ, som er selvansvarlig, og hvor de tjenester, den enkelte behøver, udbydes og købes på et marked, altsammen privat, sådan at de, som behøver mest, risikerer at være de som kommer i klemme. Da bliver omsorg som begreb og praktik en mod(stands)bevægelse

- Sygepleje som profession er kun en del eller form for omsorg. Begrebet dækker forskellige niveauer som det ontologiske plan, det socialpolitiske plan, det forskningsmæssige plan og det professionelle plan. To ting er interessant:
 - systematisk ses de forskellige niveauer som internt til selve omsorgspraksis, samtidig med at de er en del af det; den/omsorgspraksis er en livstolkning, vi ikke kan være foruden, som er relationel og tager vare på, og omfatter universet, naturen, samfund, ikke bare et jeg og et du (første og anden persons perspektiv!),

som fx indeholder tilbageholdenhed og grænser (i brugen af naturen, i at invadere den anden med sin nærhed)

- trods alt er hovedproblemet med alle former for sundhedsvæsen dets kulde, dvs. dets implementering ud fra et teknologisk herredømme

Her stemmer Kari Martinsen overens med i det mindste den sene Heidegger (fx det, han skriver, om en ydmyg måde at bebo et hus på, at være tilbageholdende i sin erobring af verden i 1950'erne; Bourdieu viser tydeligt at der findes nye tekster helt frem til Heideggers død i 1976, som har samme indslag som i de nazistiske tekster), men Martinsen har i hvert fald svært ved at tænke ham sammen med omsorg. Løgstrup læste for Heidegger i 1930'erne og var stærkt påvirket af ham, men lærte sig siden mere af Hans Lipps, også en elev af Husserl, men også han var SS-officer. Martinsen synes ikke, man kan gå direkte fra en filosofisk praksis til en politisk praksis (men kan man da gå fra en filosofisk praksis til en omsorgspraksis?), dvs. at begge får samme indhold. Martinsen synes ikke, at hun selv har en politisk praksis, bortset fra i hendes tænkning, dvs. som tænkende side af en modbevægelse.

Martinsen begyndte at arbejde med Foucault allerede i 1975 og på 1980'tallet og nu igen; det ville kræve en hel studie i sig selv for at finde ud af, hvordan man nu også kan indrage et så total forskelligt forfatter-skab, med mindre man kun bruger, hvad man har brug for.

Man kunne her føre den nye intellektuelle biografi af Foucaults kollega og ven på Collège de France, antikkens historiker, Paul Veyne (2008)¹⁵⁹ på banen. Et meget hårdhændet opgør med alle "venlige" tolkninger af Foucaults værk, som vi indtil videre vil regne Kari Martinsens med til ud fra det lille som er publiceret. Vi kan også igen henvise til Staf Callewaerts studie af Bourdieus kritik af Foucault¹⁶⁰. Kari Martinsen værdsætter frem for alt Foucaults idehistoriske studier om galskaben,

159 Veyne, Paul (2008): *Foucault, Sa pensée, sa personne*. Paris, Albin Michel, Frankrig.

160 Callewaert, Staf (2006): "Bourdieu Critic of Foucault: The Case of Empirical Science against a Double-Game-Philosophy". In: *Theory, Culture and Society* vol 23, nr. 6, November 2006, pp.73-99

klinikken, fængselset og straf, som siges være samfundskritiske¹⁶¹.

Er fænomenologi da en måde at sammentænke subjektet, samfundsmæssige betingelser og det ontologiske niveau? Kari Martinsen siger, at man må erkende, at der allerede er skabt en ny ortodoksi i det, som kaldes fænomenologisk sygeplejeforskning, hvor man ikke skelner mellem væsen og samfundsskabte betingelser. Da var det bedre at kalde det for almindelig kvalitativ orienteret empirisk forskning. (Man undrer sig over hvem der hentydes til, og hvad det er, som er galt med kvalitativ empirisk forskning?).

Kari Martinsen siger at hun personligt, men også det som hun efterstræber som omsorgsvidenskab, er samfundskritisk, noget som hun beholder fra den marxistiske tradition. Det får os til at tænke på Lukacs berømte bog: *Die Zerstörung der Vernunft* (fornuftens tilintetgørelse), fra 1954¹⁶², en rasende marxistisk kritik af det, som her angives som den subjektivistiske-relativistiske bølge i filosofien: *Fra Nietzsche til Hitler*, som også inkluderer en skarp kritik af Dilthey, Weber, Heidegger. Bogen minder om et lignende værk af den tysk-amerikanske forfatter Ringer: *The Decline of the German Mandarines*¹⁶³, som viser hvordan, der går en tråd gennem hele den tyske feudale/borgerlige intelligentsias konservative orientering, fra Goethe til nazistiske forfattere, som også har inspireret Heidegger, som Ernst Jünger, Stefan George osv. Men Kari Martinsen går ikke nærmere ind på den baggrund af problematikken omkring Heidegger.

I selve bogen *Fra Marx til Løgstrup* i det indledende kapitel fra 1993 har Kari Martinsen allerede et eksplicit referat af sin vej, deriblandt sit møde med Heidegger. Hvordan Kari Martinsen er kommet i kontakt med Marx' mere humanistiske filosofiske ungdomsskrifter, som er dem hun citerer, og som hele tiden har inspireret personer, som ikke er lige

161 Foucault, Michel (1973): *Galskabens historie i oplysningens tidsalder*, Oslo: Gyldendal; Foucault, Michel (1993): *The Birth of the Clinic. An Archaeology of the Medical Perception*, London: Routledge, Fransk 1992 og på dansk fra Hans Reitzel Forlag, København i 2000; *Klinikkens fødsel*; Foucault, Michel (2001): *Overvågning og straf: Fængslets fødsel*, Frederiksberg, Det lille forlag.

162 Lukacs, George (1954): *Die Zerstörung der Vernunft*. Berlin, Aufbau.

163 Ringer, Fritz K. (1990): *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community*, Wesleyan University Press, New England, Hanover, London.

så meget tiltrukket af hans politiske økonomi, kan man finde i hendes første publikation fra filosofisk institut i Bergen 1975: *Sykepleie og filosofi. Et fænomenologisk og marxistisk bidrag*¹⁶⁴.

Men det er den psykiatriske sygeplejerske, som møder positivistiske sygeplejeteorier, som det er tænkt, at hun skal tillempe, og som Kari Martinsen ikke finder stemmer overens med menneskets konstitution som et levende væsen, og som desuden opererer med en forestilling om teori som et begrebsligt system og metateorier, som ikke passer til at omgås med en levende krop og person i en samfundsmæssig sammenhæng, foruden at teori ikke kan være noget, man tillemper for at vide, hvad man skal gøre, og hvordan, fordi det er et praktisk ærinde. Det er metafysik kontra videnskab og praksis kontra teori. Magt, køn og krop er vævet sammen med kundskabsformerne i professionen, som handler om omsorg. Det virker som om, Kari Martinsen har fået inspiration fra Heideggers paragraffer om Sorge og Fürsorge i Sein und Zeit. Det er ikke så enkelt at finde ud af hvordan, for de paragraffer handler næppe om det, Kari Martinsen kalder omsorg, men det kan man naturligvis undersøge nærmere. I dag mener Kari Martinsen i hvert fald, at man ikke kan læse det som en slags moral; det mener hun senere at have fundet hos Løgstrup: en kombination af skabelsesfilosofi, etik og omsorgstænkning. Kari Martinsen får den danske teologi-filosofi introduceret af bl.a. en norsk teologitænkning hos Karstein M. Hansen¹⁶⁵, men også af det danske sygeplejemiljø omkring Merry Scheel¹⁶⁶ og Mette Holler¹⁶⁷ ved Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Aarhus Universitet¹⁶⁸. Da se-

164 Martinsen, Kari (1975): *Sykepleie og filosofi: Et fænomenologisk og marxistisk bidrag*, Universitet i Bergen, Filosofisk Institut, skriftserie nr. 34.

165 Hansen, Karstein, M. (1989): *K.E. Løgstrup og kritikk*. Universitet i Oslo.

166 Scheel udarbejdede den første studieplan for kandidatuddannelsen i sygeplejevidenskab ved Aarhus Universitet i samarbejde med Ellinor Nicolaysen: Scheel, Merry, Ellinor Nicolaysen (1990): *Studieplan for kandidatuddannelsen i sygeplejevidenskab ved Danmarks sygeplejerskehøjskole ved Aarhus Universitet*. Rapport, Danmarks sygeplejerskehøjskole ved Aarhus Universitet, Århus. Se også: Scheel, Merry (1993): *"Hvad er et menneskets selv" og en analyse af Habermas' diskursetik set i forhold til sygeplejefagets teori og praksis*. Århus Universitetsforlag, Århus.

167 Holler, Mette var underviser på Danmarks Sygeplejerskehøjskole og studerende også teologi ved Aarhus Universitet.

168 Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Aarhus Universitet, var en efteruddannelsesinstitution for sygeplejersker der ville være ledere eller undervisere og for

ner Heideggers nazistiske tilbøjeligheder blev klarlagt, var han ikke længere en selvfølgelig inspiration. I tomrummet efter positivismen og Heideggers fænomenologi kom Løgstrup i to omgange i forgrunden som et skabelsesfilosofisk og etisk fundament for en praktisk omsorgsvidenskab, eftersom Løgstrup selv var fænomenologisk orienteret (men også han Heidegger-inspireret).

For at danne sig en opfattelse af Kari Martinsens fænomenologiske sygeplejeteori¹⁶⁹ er det også interessant at studere hendes bog *Fænomenologi og omsorg* fra 1996, som også er nyudgivet af Universitetsforlaget 2003. Bogen er i virkeligheden et resultat af flere berømte dialoger med en finsk teoretiker Katie Eriksson. Kari Martinsen har mao. i anledning af Katie Erikssons ideer nedskrevet tre tekster, som omfatter hendes egne ideer i relation til Katie Erikssons standpunkter, som iøvrigt har været anledninger til reelle mundtlige dialoger, hvor dog Katie Erikssons bidrag ikke er blevet udskrevet i sammenhængen. Det handler altså endnu engang om Kari Martinsens ideer og om fænomenologi og omsorg. Disse tekster, som i større udstrækning bevæger sig længere tilbage i tiden, markerer inspirationen fra fænomenologisk filosofi hele bogen igennem, men markerer også det, som er blevet kaldt for den danske "livsfilosofi", som omfatter blandt andre Kierkegaard, men i større udstrækning også nutidig teologi (Lund-teologerne Nygren og Wingren blandt andre, foruden Grundtvig og Løgstrup), og som handler om omsorg og metafysik, krop og ånd i praktisk sygepleje, og skabelsesfænomenologi, etik og magt.

Men det er måske fordi vi som på forskellige måder forbinder hele denne problematik med Kari Martinsen personligt og fagligt og hendes miljø, at vi lige på og hårdt helt enkelt noterer visse sager, som vi savner i dette univers, visse accentueringer, som vi ikke kan forlige os med:

sundhedsplejersker. Uddannelserne var 1-årige og for ledere kunne endnu 1 år tilbydes. Jf. afsnittet om Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Aarhus Universitet i Petersen, Karin Anna (1997/1998): *Sygeplejevidenskab - myte eller virkelighed? Om genese og struktur af feltet af akademiske uddannelser og forskning i sygepleje i Danmark*, ph.d.-afhandling. Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet, i samarbejde med Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Aarhus Universitet, 917 p.

169 Martinsen, Kari (1996, 2003): *Fænomenologi og omsorg Tre dialoger med etterord av Katie Eriksson*. Universitetsforlaget, Oslo.

1. For os er dette forfatterskab primært en omsorgsfilosofi, som har nogle ikke nærmere definerede rødder i en moderne luthersk teologi og diakonissetradition i praktikken. Dvs.: I Martinsens første periode påberåber hun sig mest historie og socialvidenskab/sygeplejevidenskab af en kritisk teoritype i samarbejde med Kari Wærness¹⁷⁰ og Ida Bloom¹⁷¹ bl.a. Men frem for alt efter opdagelsen af Løgstrup i Danmark starter Kari Martinsen en skabelsesfænomenologisk filosofi, som dog samtidig på Benners¹⁷² vis betragtes som en slags eksplicitering af sygeplejepraktikkens praktiske sans, som allerede omfatter alt det, som også i diskursiv form kan trækkes frem, og som derfor også allerede i sig selv er vejledende for praksis. Alt dette i en aggressiv konfrontation med den vesterlandske civilisation og dets videnskab, teknik og teknokrati, særligt repræsenteret ved den moderne skolemedicin. Dette projekt lægger ikke skjul på, at det i andre sammenhænge kan være en del af en kristen tro/et teologisk projekt og i bred forstand have inspiration derfra, uden formelt at være kristent/teologisk eller diakoni. Men for en kristen med pietistiske rødder (Petersen) og tidligere teolog (Callewaert) er her et meget svært bemestret punkt. For det kan ikke fornægtes, at dette perspektiv i den vestlige verden ikke ville eksistere uden forkyndelsen af det kristne budskab og dets indfrielse i tro, håb og kærlighed. Og uanset om den aktuelle version er mere jødisk eller græsk-romersk inspireret, så handler det om et budskab og en respons på budskabet, som i henhold til sin egen selvforståelse transcenderer enhver form for menneskelig viden og kunnen, selv om den tages imod af et menneske, som eksisterer i sin egen autonomi og ret, og i den mening at budskabet og interventionen kommer til en skabelse, som er konstitueret i sin egen ret og derfor

170 Martinsen, Kari, Kari Wærness (1979, 1991): *Pleie uten omsorg? Norsk Sykepleie mellom pasient og profesjon*. Pax Forlag A/S, Oslo i kommisjon for Danmark: Politisk Revys Forlag, København.

171 Fx: Bloom, Ida (1982): "Barselkvinnen mellom befolkningspolitikk, sosialpolitikk og kvinnepolitikk", *Historisk Tidsskrift*, nr.2.

172 Benner, Patricia (1984): *From Novice to Expert. Excellence and Power in Clinical Nursing Practice*. Addison-Wesley, Nursing Division, Menlo Park, California.

også kan hævde sin egen præliminære livsfortolkning i en autonom filosofi og videnskab, dvs. i en legitim skabelsesfilosofi. Skabelse betyder da: Det vi ikke hersker over, men får foræret. Universum, verden, mig og folk omkring mig, har vi ikke skabt selv, og vi behersker det ikke. Men i den kristne tro og teologien betyder skabelse mere, end at alt skabes af Gud den Almægtige, at vi er frelst fra vore synder gennem Jesus Kristi liv og død og begavet med Guds nåde, dvs. en åbenbarelse og en gave som ligger i en anden dimension end den autonome skabelsesdimension, uanset hvad man mener om opstandelsen fra de døde og det evige liv. Alt det kan "afmytologiseres" eller hævdes i bogstavstro form, men det kan ikke reduceres til Løgstrups skabelsesfilosofi uden at blive noget andet end det, det hævder at være. Det problem berøres ikke med et ord hos Kari Martinsen, så vidt vi kan se.

2. Der findes et andet punkt, som vi mener er problematisk. Kari Martinsen begyndte sin karriere som historiker og filosof, og mener, at hendes teori stadigvæk er samfundskritisk med Marx som ikon såvel som skabelsesfilosofisk/sygeplejevidenskabelig med Løgstrup som ikon. Med da savnes en diskussion af det faktum at 95% af sygeplejerskerne er offentlig eller privat ansatte funktionærer med en lønarbejderstatus inden for et borgerligt parlamentarisk regime og et kapitalistisk socio-økonomisk regime. Det betyder, at arbejdet primært ikke er et arbejde som udfører en human tjeneste inden for den livsopholdende sektor, men netop er et lønarbejde som betinger opretholdelsen af sygeplejerskens egen og familiens eksistens, og via sin fagforening og politik promoverer sin egen klassemæssige position i samfundet. Det, som savnes her, præcis som i de aller fleste pædagogiske teorier (dog ikke i Bourdieus teori om pædagogik som symbolsk vold¹⁷³), er at redegøre for, hvordan

173 Bourdieu, Pierre, J.C. Passeron (1970): *La reproduction. Eléments pour une théorie du système d'enseignement*. Éditions de Minuit, Paris. Udgivet på engelsk som Bourdieu, Pierre, J.C. Passeron (1977, 1990): *Reproduction in Education. Society and Culture*. Beverly Hills, California. Med som undertitel på Fransk: *Elements for a Theory of the Educational System*. Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron

en omsorgsteori integrerer dette aspekt af erhvervsarbejdet, hvilket er noget helt andet end en nok så radikal kritik af hele det moderne samfund, af skolemedicin som fag og af en sygeplejeteori og praksis, som underkaster sig det medicinske regime, som opretter et modparadigme i teori og praktik uden dog at gøre rede for den grundlæggende socio-økonomiske og politiske baggrund. Der findes ikke en sygeplejepsikologi i vore lande, som ikke er en del af den skolemedicinske praksis, og hvor selv omsorgsdelen ikke udføres under det medicinske regime og under de nævnte sociale forhold¹⁷⁴.

3. Kari Martinsens filosofi læner sig meget eksklusivt op ad den fænomenologiske tradition, dog for en gang skyld hele korpusset fra Husserl til Ricoeur. Vi noterer, at den yngre store danske specialist om fænomenologi Dan Zahavi er helt fraværende, ligesom også al anden filosofi end den fænomenologiske er det.
4. Det handler egentlig meget om dele af en fænomenologisk antropologi, om krop og ånd i sygepleje. Men sygepleje er her defineret som omsorg, dvs., at det, som sygepleje også omfatter nemlig assistance til lægen og egen andel i lægelig behandling, samt sygepleje som profession i en samfundsstruktur ikke er klart integreret; en mere differentieret analyse af alle de praksisformer og professionelle relationer, som er på spil, ville være en gevinst.
5. På trods af, at Kari Martinsen fra begyndelsen også henviser til Marx og viser en stor historisk kunnen og social bevågenhed, finder man ikke større spor af sociologi eller psykologi. Det har formodentlig at gøre med det, vi mener,

(2006): *Reproduktionen. Bidrag til en teori om undervisningssystemet*, Hans Reitzels Forlag, 280 p.

174 Jørgensen, Emmy Brandt (2006): *Genese og struktur af klinisk medicin og klinisk sygepleje - Om hvordan medicin og sygepleje som moderne fag, erhverv og uddannelser har konstitueret sig i Danmark samt forbindelsen mellem dem. For Legeerhvervet er perioden 1736-1937 og for sygeplejerhvervet er perioden 1863-1957*, Forlaget Hexis, København, 250 p.

er det største problem i at levere en sygeplejevidenskab eller selv bare en omsorgsvidenskab, at man må vise, hvilken plads objektiveringen indtager. Kari Martinsens perspektiv ser ud til at være direkte fjendtligt mod en tanke om, at objektiveringen kunne få en plads. Dette skulle man frugtbart kunne diskutere med udgangspunkt i Bourdieus ”deltagende objektivering” som en form af intellektuel kærlighed¹⁷⁵ (jf. desuden kapitlet ”Understanding” I: *The Weight of the World*, som Callewaert har kommenteret i forskellige versioner)¹⁷⁶.

6. Man kan blive fristet til at betragte hele den teoriopbygning som en slags filosofisk fundament for en omsorgs- eller en sygeplejeteori, som efter denne konstruktion fortsat står tilbage at opfinde. Men på den anden side virker det, som om Kari Martinsen godt kunne tænke sig, at dette er den omsorgsvidenskab/sygeplejevidenskab, hun kunne ønske sig; mere behøves ikke, fordi hele den diskurs er tænkt at opstå af og holde sig inden for den praktiske udøvelse af professionen. Men det kan også godt være, at der her ligger en stor vanskelighed: At tildele professionen eller den enkelte sygeplejerske den tillid, at de på grund af en accept af opgaven om at være medmenneske og respondere på de grundlæggende etiske fordringer, opfinder alle de sanselige og følelsesmæssige og saglige måder at agere på i alle de professionelle situationer uden for deres eget private liv. I den verden, vi lever i i dag, kan det forekomme både enkelt og selvfølgelig og alligevel ikke i alle sammenhænge situationstilpasset, selv om det kan forefalde at være et ønsket korrektiv til det, som her kaldes for tekniske løsninger i bund og grund med baggrund i den lægelige kunst eller videnskab. Selv om det kun skulle være et spørgsmål om omsorg, hvilket det jo ikke er, findes der da

175 Bourdieu, Pierre (2003): ”Participant Objectivation”, In: *The Journal of the royal Anthropological Institute*, vol. 9, No 2 (Jun., 2003), pp. 281-294.

176 Callewaert, Staf (2003): ”Pierre Bourdieu om forståelse som metode i sociologisk forskning. I anledning af Bourdieus afsluttende kapitel ”Comprendre” I *La Misère du monde*. In: Callewaert, Staf (2003): *Fra Bourdieus og Foucaults verden – pædagogik og sociologi, diskurser og praktikker, efter det moderne*. Petersen, Karin Anna, Britta Siegumfeldt (red.); Akademisk, Tid & Tanke, pp. 312-330.

ingen saglige forhold at tage hensyn til, som skal være sagligt bemestret, og findes der da ingen objektivisering, som netop kan garantere, at man har en anden end en etisk, men saglig kritisk instans, som løbende kan vende op og ned på det indøvede spontane perspektiv? Desuden kunne det være her, man kom til at ”misbruge” fænomenologien, som jo var og er et forsøg på en reflektiv genoprettelse af det væsentlige, og som netop derfor sætter parentes om alt, som ikke er det væsentlige, dvs. faktisk alt det, sygeplejepraksis og omsorgsteori slås med.

7. På mange punkter i Kari Martinsens forfatterskab kommer forskellige relevante forfatterskaber frem i et meget mere blidt, positivt og næsten naivt lys, end forfatterne selv har opvist (først og fremmest Foucault), eller også har man holdt de mere ”mørke” eller ”barske” kritikker lidt på afstand (fx Bourdieus kritik af Heidegger). Men selv Ricoeurs værker som ”Le Volontaire et l’Involontaire”¹⁷⁷, ”Finitude et culpabilité” og ”La symbolique du mal”¹⁷⁸ eller hans meget mere pluralistiske perspektiv på tolkningen i ”Le conflict des interprétations”¹⁷⁹, som rummer såvel Lévi-Strauss som Lévinas eller Freud, eller hans bog om Freud; alt dette savnes. Ricoeur ville protestere mod en så ensidig forkastelse af videnskabelig objektivisering, som findes hos Kari Martinsen.
8. Det ville være en fordel, hvis Kari Martinsen kommenterede Heideggers og andre fænomenologers markering af, at fænomenologi som sådan ikke erstatter de såkaldte positive videnskaber, dvs. de empiriske human- og socialvidenskaber. Jf. *Sein Und Zeit* om Sorge (cura)¹⁸⁰.

177 Ricoeur, Paul (1950, 1988): *Philosophie de la Volonté I. Le Volontaire et l’involontaire*, Paris, Aubier.

178 Ricoeur, Paul (1960, 1988): *Philosophie de la Volonté II: Finitude et culpabilité. 1. L’Homme fallible, 2. La Symbolique du mal*. Paris, Auber

179 Ricoeur, Paul (1965): *De L’interprétations. Essai sur Freud*, Paris, Éd. Du Seuil, coll. ”L’ordre philosophique”.

180 Heidegger, Martin (1986): *Sein und Zeit*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen. 445

9. Et træk ved Kari Martinsens teoribygning, som man umiddelbart kunne sætte pris på, er den kolossale betoning af praktikken som alfa og omega. For at tale med Johannesevangeliet: I begyndelsen var ikke ordet og ikke kærligheden men praktikken. Her findes en måde at tilbageføre hvert eneste lille strå af fornuft og kraft til den praktiske sans, som ligner Bourdieus ordsprog, at den praktiske sans er så praktisk, fordi den ved mere end den tror sig at vide, fordi dens aktion er mere træfsikker end den illusoriske relation, den har til sin aktion. Men da har man på vejen til den teori om social handlen ikke afvist objektivering og rekonstruktionen. Det er sandt, at barnet lærer sig at tale fordi moderen og omgivelserne taler, så barnet kan begynde at gøre det for egen regning, og sige ting det aldrig har hørt nogen sige. Barnet kan tale i praktisk tilstand og sådan er det med alle suveræne og instrumentelle livsytringer, uden at barnet kan reglerne for at tale. Sådan kan enhver lære alle de egenskaber, som Kari Martinsen tilskriver omsorgen uden at beherske dem med et symbolsk mesterskab endsig udvikle dem fænomenologisk. Men, som Bourdieu plejer at sige, bl. a. i foredraget i Japan om etik¹⁸¹: ”Jeg er åben for tanken om, at mennesker kan opføre sig totalt uegennyttigt, helt altruistisk, men jeg vil straks undersøge, under hvilke sociale betingelser sådan noget forekommer... Under den fænomenologiske reduktion taler man ikke om betingelser, årsag, end ikke om den faktiske eksistens, men kun om væsen ...” Det er da o.k., men det betyder, at andet og mere skal på banen end fænomenologi. Det er, hvad praxeologi foreslår at gøre, og også forklarer, hvordan kan gøres.

Men denne kritiske undren kan have fået de første mere præcise svar i den for os vigtigste af disse tre bøger, nemlig Fra Marx til Løgstrup, som vi altså må vende tilbage til. Netop nu kan vi understrege, at det er nok

p. Se p. 183 om Sorge (cura).

181 Bourdieu, Pierre (1994,1997): ”Er en uegennyttig eller uinteresseret handling mulig?”. In: *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen*, Hans Reitzels Forlag, København, pp. 149-171

mellemløbet af Løgstrup, som er nøglen til forståelse af, hvad Kari Martinsen mener, uden at den kritiske undren derfor bliver mindre; den bliver snarere større. For det er vel fra Løgstrup ideen stammer om den førkulturelle, førontologiske, praktiske tænkning og handling iværksat blandt andet i omsorgen/professionel sygepleje; Kari Martinsen citerer Løgstrup for at sige ”metafysikken sidder i empirien” (Martinsen 1993/2003, p. 106, l. 34). Dvs.: det levede liv, som ikke er eksplicit bevidst om indholdet i det, man gør, fordi det er et praktisk gøremål, men som alligevel har de kvaliteter, som siden den fænomenologiske analyse eksplicit kan trække frem, og som er omsorgsorienteret, fordi vi ikke kan lade være at respondere på de fordringer, som ligger i de basale livsytringer. Det, som omsorgsteorien skal gøre ved hjælp af fænomenologien, er at tolke dette førkulturelle indtryk, som i praksis er kommet til udtryk, og fortælle det. Det kalder Kari Martinsen for ”praktisk metafysik”. Men spørgsmålet er, om sagen (som sædvanlig) forveksles med diskursen om sagen og egentlig med metadiskursen herom, fordi sagens virkemåde anskues førkulturelt. ”Det metafysiske, dvs. det vi ikke kan forklare, beherske eller have herredømme over sådan som kærligheden til Næsten og omsorgen for andre er i praksis i vore relationer” (Martinsen 1993/2003, p.106, l. 25-27).

I æresbogen til Staf Callewaert har Kari Martinsen publiceret en artikel, som læser den moderne medicins historie som en historie om afmytologiseringen i Webers mening, dvs. rationaliseringen af en central social praktik; den type af analyser af medicinen er et centralt anliggende for Kari Martinsens forfatterskab¹⁸²; det er Kari Martinsens specifikke måde at forholde sig til lægekunsten/medicinens historie. Sygeplejen har hele tiden været delt på det punkt. Enten har man uproblematisk været en del af medicinen, eller også har man møjsommeligt forsøgt at erobre en autonomi, som ofte indebærer en kraftig afstandstagen fra skolemedicinens dominante paradigme¹⁸³. Kari Martinsen tilhører den senere ret-

182 Martinsen, Kari (2008): ”Modernitet, avfortrylling og skam. En måde at læse vestens medicin på i det moderne”. In: Petersen, Karin Anna, Marianne Høyen (red.) (2008): *At sætte spor på en vandring fra Aquinas til Bourdieu – ærebog til Staf Callewaert*, Forlaget Hexis, København, pp. 423-439.

183 Larsen, Hedegaard, Birte (2008): ”Fra lægekunst til positiv eksperimentel og klinisk lægevidenskab”. In: Petersen, Karin Anna, Marianne Høyen (red.) (2008): *At sætte spor på en vandring fra Aquinas til Bourdieu – ærebog til Staf Callewaert*, Forlaget Hexis, København.

ning, men på en meget original måde. Man kunne sige (jf. desuden Birte Hedegaard Larsens afhandling¹⁸⁴), at denne autonomi af sygepleje som profession over for medicin som fag, som grund for en arbejdsdeling, er utopisk under den nuværende konstruktion, fordi det ville indebære, at sygeplejersker saver den gren over, de sidder på, nemlig medicines prestige, magt og penge¹⁸⁵.

Men det, vi helt fra begyndelsen vil notere os, er Kari Martinsens analyse, idet hun blandt andet bruger Webers historiske sociologi¹⁸⁶, og Foucaults idehistorie¹⁸⁷, selv bruger hun resultaterne fra en type objektiverende videnskab, som hun samtidig ser ud til meget skarpt og ihærdigt at afvise for medicin såvel som for sygepleje, som både praksis og som kundskab. Man kunne spørge, hvorfor det er brugbart for det ene, men ikke duer for det andet. Mærk vel, at der ikke er nogen tvivl om, at Weber, når han ikke var deskriptiv og eksplikativ, men var vurderende, betragtede den historiske rationaliseringsproces/afmytologisering som en katastrofe. Men Weber er en af dem, som kræver en streng adskillelse mellem sagen og vurderingen af sagen. Vurderingen er ikke en objektiv sag, men en emotionel og moralsk sag. Det er her, blandt andre Habermas og Bourdieu går imod og viser, at en vurdering er en lige så rationel kognitiv størrelse som en intellektuel kundskab om sagen. Weber var derimod allerede inspireret af den bølge, som ikke længere ville studere social opførsel som et naturfænomen. Weber indfører tanken, at sociologien skal begrænse sig i almindelige tilfælde til, at menneskelig social opførsel har en mening, for dem som er involveret i det, og for dem som observerer det, selv om disse meninger ikke behøver at være identiske. Men det hindrer ikke at denne meningsfulde opførsel ikke skulle være en objektiv sag, som skal studeres

184 Larsen, Hedegaard, Birte (2006): *Anerkendelse og krænkelse – en ph.d.-afhandling*, Forlaget PUC, Viborg.

185 Petersen, Karin Anna (1997/1998): *Sygeplejevidenskab - myte eller virkelighed? Om genese og struktur af feltet af akademiske uddannelser og forskning i sygepleje i Danmark*, Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet, i samarbejde med Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Aarhus Universitet, 917 p.

186 Se fx. Weber, Max (1983): *Ekonomi och Samhälle. Förståendesociologiens grunder. 1: Sociologiska begrepp och definitioner, Ekonomi, samhällsordning och grupper; 2: Religionssociologi, Rättsociologi. 3: Politisk sociologi*, Agros forlag 287 p.; 372 p. og 472 p.

187 Se også Foucault, Michel (1999): *Ordene og tingene: en arkæologisk undersøgelse af videnskaberne om mennesket*, København: Spektrum.

som et fuldbyrdet faktum, som har en årsag osv. Med Foucault er det lidt mere kompliceret, idet han fx i en diskussion med brødrene Dreyfus siger, at man ikke kan drage moralske slutninger ud fra hans idehistoriske studier af forskellige gruppers tanker, ord og gerninger¹⁸⁸. De hændelser og analyser kan højst fungere som cases, man kan lade sig inspirere af.

Når Kari Martinsen prøver at genoprette sygepleje som autonom praksis med en modsvarende videnskab/teori/tænkning, som har befriet sig fra underkastelse under den moderne medicin, er det bl.a. ved modernitetskritikken, hun sætter ind. Og da først og fremmest med Løgstrup, og dvs. i nogen grad med fænomenologien som instrument. Det, som skal genoprettes, er omsorg/sygepleje som sanselig virksomhed, som skal generobres, som det Kari Martinsen kalder for det ”førkulturelle”, alt i universet og os selv, som vi ikke selv har skabt, men som lever i os og omkring os som livsopretholdende. Men det skal ikke primært erobres og bruges, men leves, før kulturen forvandler det. Vi må respektere og anerkende det. Modernitetens program var/er fortsat det modsatte: I centrum står den enkelte som subjektivitet, som skaber alt selv, og som har hele universet til sin rådighed. Weber, som var religionssociolog, har studeret de fleste typer af religioner og konstateret, at det er i myter og riter, at sansen for det, mennesket ikke selv har skabt/skaber, men som hun er og har, såsom sin eksistens, sin krop, den anden, landskabet osv, har fået navn, kan eksistere og har fået anerkendelse, mens moderniteten, som for alvor begynder med oplysningen, går ud på at se alt dette som materiale at erobre, at forvandle og at bruge. På den anden side har man senere hævdet, at det er den jødiske religion og den første kristendom, som gennem sin absolutte monoteisme og skabelsestanke har været en første form af afmytologiseringen, sekulariseringen.

Kari Martinsen kobler Weber¹⁸⁹ og Heidegger sammen med Foucaults beskrivelse af biomagts disciplinering, dvs. statens pastoralmagt og regeringsmagt (governmentality) og lægger neoliberal økonomisk politik

188 Foucault, Michel (1983): ”On the Genealogy of Ethics: An Overview of Work in progress, Afterword 1983”, og ”Foucaults Interpretative Analytic of Ethics”. In: Dreyfus L. Hubert, Paul Rabonow (1983): *Michel Foucault Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, pp. 229-264.

189 Weber, Max (1982): *Max Weber. Makt og byråkrati*. Studiefakkell. Praktisk filosofi. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

og New Public Management i direkte forlængelse af disse bestræbelser, som i sin tur anses at producere erkendelsesformer, som organiserer en helt ny form for medicin og pleje.

Men spørgsmålet er, om man kan vende om på sagen og spørge: Er det den præmoderne mytiske tænkning (jf. Lévi-Strauss¹⁹⁰), den jødisk-kristne skabelses-tro eller den fænomenologiske tolkning af den prærefleksive erfaring af livsverdenen, som er et nutidigt alternativ?

Kari Martinsen har det snarere fra Løgstrups skabelses-filosofi, Heideggers fænomenologiske ”holdning”, at lade Væren være (*Brev om Humanismen*¹⁹¹) og fra Webers opfattelse om, at afmytologiseren er en katastrofe, som det ikke går at standse. Kari Martinsen taler ikke som Weber om det mytologiske, men om magi og mystik, hvilket kan være en misforståelse.

Frem for alt inden for de Skandinaviske sundheds/helsefag og sygepleje miljøer vil mange læsere måske undre sig over, hvorfor vor lange diskussion, som skal begrunde valget af en bourdieusk praxeologi som videnskabsteori for vores måde at bedrive sygeplejevidenskab på i forskning og forskeruddannelse, ikke også omfatter en diskussion/kritik af Eva Gjengedal¹⁹² og Kirsti Malteruds¹⁹³ forfatterskaber.

Deres forfatterskaber og undervisning har i hvert fald i Norge ofte fremstået som det fænomenologiske bidrag til en sygeplejevidenskab *par excellence*, mens vi hele vejen diskuterer med Kari Martinsens bidrag. Anledningen er meget enkelt, at Gjengedal og Malterud, som vi læser det, hver på sin vis utvetydigt ikke viderefører fænomenologien, sådan som den har været bedrevet af Husserl og hans elever, af Heidegger og hans elever og af Merleau-Ponty, som i dagens Danmark særligt er blevet genoplivet af Dan Zahavis arbejder. Gjengedal og Malterud er primært inspireret

190 Lévi-Strauss Claude, Eribon, Didier (1988): *De près et de loin*, Editions Odier Jacob, 254 p.

191 Heidegger, Martin (2003): *Brev om humanismen*, Cappelen's upopulære skrifter, Oversat af Eivind Tjønneland, 63 p.

192 Se fodnote 185b: Fjelland Raspar & Gjengedal Eva (2007): *Vitenskap på egne premisser*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

193 Malterud, Kirsti (2011): *Kvalitative metoder i medicinsk forskning. En inføring*. Oslo: Universitetsforlaget.

af psykologen Giorgi, dvs. af fænomenologi, som er blevet omformet til en empirisk humanvidenskab, hvor fænomenologi kun optræder som en af de mange retninger, som bruger kvalitative metoder. På den måde ligner deres arbejder det, som Schütz og hans elever har lavet inden for sociologien, og vi har kritiseret Dan Zahavi for uden nærmere diskussion at godtage den applikation. For os er fænomenologi ikke en kvalitativ variant af empiriske videnskaber, men noget helt anderledes. Men, som det skulle være fremgået, er vores ærinde ikke at forsvare fænomenologien eller at finde den autentiske fænomenologi. Vi vil noget helt andet, nemlig praxeologien af bourdieusk snit. Vi har primært været interesseret i at tilbyde en tredje vej, forbi dilemmaet at skulle behøve vælge mellem fænomenologi/kvalitativ metode respektive positivisme/kvantitativ metode: Vi vil indføre og begrunde et praxeologisk videnskabssyn, som på en gang subjektiverer og objektiverer frem og tilbage.

Afslutningsvis vil vi citere en tekst af Karin Anna Petersen¹⁹⁴ der resumerer problematikken, inklusive formuleringen af ligheder og forskelle især mellem Kari Martinsen og Pierre Bourdieu.

194 Petersen, Karin Anna (1992, 1993): *Den praktiske erkendelse. Forholdet mellem teori og praksis i sygeplejen og sygeplejerskeuddannelsen*, Magisterkonferensspeciale ved Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik Københavns Universitet. Skriftserie nr. 4 ved Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Århus Universitet, Århus. Se især kapitlerne 5, 6, 7 og 8 direkte citeret og lettere redigeret/omskrevet i forbindelse med powerpræsentation.

XIV.

Opsummering af forskellige praktikteoretiske positioner

For Bourdieu er det væsentligt først at beskrive, hvordan praktik gøres. Herigennem beskrives det, hvordan den praktiske erkendelse, som praktikudøveren har i hovedet, ser ud. Sidst rekonstrueres, hvordan praktikken ser ud, og hvordan det, som praktikerens har i hovedet, ser ud. Dette bliver til en teori om, hvordan praktik bliver til. Hvad alt dette betyder for praktikudøveren i hendes praksis (sygeplejersken, fysioterapeuten, sundhedarbejderen mv.), er et andet diskussionsniveau.

Schön¹⁹⁵, Martinsen¹⁹⁶ og Bourdieu¹⁹⁷ har visse fælles ærinder. Schön og Martinsen vil genoprette værdigheden hos praktikerens og hans virksomhed og den typiske praktikvidens, dvs. den kunnen og viden som gemmer sig i det praktiske virke. Dette skal forstås i modsætning til en tendens til at vurdere teori højere end praktikvidens, men også at se praktikvidens som anvendt teori. Det, som optager Bourdieu, er det epistemologiske, dvs. hvilken type af viden det drejer sig om. Bourdieu ligner Martinsen og Schön i måden at gå til værket på. Alle er optaget af, at praktik og teori er helt forskellig fra hinanden og eksisterer i deres eget ret. Der, hvor Bourdieu, Schön, Martinsen skiller, er, når Bourdieu ser praktikerviden som en praktisk sans, som er en habitus i aktion, som er de objektive betingelser for handlinger. Det som hele tiden har været virkeligt, ender med at fremstå som det, der er muligt.

195 Schön, Donald, (1982): *The Reflective Practitioner. How professionals think in Action*, New York: Basic Books.

196 Martinsen, Kari. 1990: "Moralsk praksis og dokumentasjon i praktisk sygepleje". In: *Grundlægsproblemer i sygeplejen. Etik, videnskabsteori, ledelse og samfund*. København: Philosophia. s. 60-80.

Martinsen, Kari (1991): "Under kærlig forskning. Fænomenologiens Åbning for den oplevede erfaring i sygeplejen". In: *Perspektiv, tillæg til Tidsskrift for Sygeplejersker*, nr. 36, Dansk Sygeplejeråd, København.

197 Bourdieu, Pierre (1977): *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge Studies in Social Anthropology, 248 p.

Sygeplejersken har fået en realistisk orientering om, hvordan verden ser ud, om hvad der er muligt, om hvordan man gør. Habitus, dispositionen, svarer til den objektive position. Sygeplejersken håndterer situationen, som den virkelig er. Det er de virkelige, realistiske handlingsmuligheder internaliseret.

Sygeplejerskens projekt er det objektivt mulige. Hvis ikke det var på den måde, kunne sygeplejersken ikke være der. Det gælder om ikke at blande den praktiske sans i Bourdieus mening sammen med sygeplejerskens spontane bevidsthed, fordi den spontane bevidsthed, som sygeplejersken har om sig selv, sit virke, sin praktik og sine handlemuligheder, ikke er det samme som den praktiske sans; den spontane bevidsthed udtrykker sygeplejerskens imaginære forestilling om sine egne forhold. Den spontane bevidsthed er en forestilling, om sygeplejerskernes objektive forhold. Den spontane bevidsthed udtrykker ikke, hvordan sygeplejerskens position og sygeplejerskens handlingsmuligheder objektivt er, men udtrykker derimod, hvordan sygeplejersken forestiller sig, de er. Man kan også sige, hvordan sygeplejersken har behov for at se på sine objektive muligheder. Sygeplejersken overlever ikke som sygeplejerske ved at have en moral eller ved at holde af de syge. Det som gælder, er derimod, at sygeplejersken ”kan begå sig”. Sygeplejerskens praktiske sans er hendes orientering mod at kunne begå sig. Spørger man sygeplejersken, hvad hun laver, vil hun svare: Jeg passer syge mennesker. Hun vil ikke svare: Jeg begår mig i systemet.

Tesen i Bourdieus teori er, at sygeplejerskens praktiske sans véd, mens sygeplejerskens spontane bevidsthed miskender. Så spørgsmålet er, hvilken type af refleksion bruger sygeplejersken, når hun på den ene side svarer: ”Jeg plejer syge” og på den anden side: ”Jeg begår mig i systemet”. Alt det, der foregår, som vi mener os at kunne observere, er mao. indlejret i et netværk af relationer, som også er alt andet end pleje. Fx lønarbejde, penge, effektivitet, magt og hierarki. Sygeplejersken forholder sig til netværket af relationer ud fra sin praktiske sans, habitus. Noget andet er sygeplejerskens forestilling om, hvad det er, hun gør, som er udtryk for, hvordan hun ønsker at se sig selv.

Teoretikeren har ofte en forestilling om en idealiseret praksis, hvor de, som arbejder med kroppene, sygeplejersker med lang erfaring, skulle

have et mere nøgternt forhold til virkeligheden. Kari Martinsens projekt er, at sygeplejerskerne skal lære at vove indefra at agere på en måde, som en filosofisk ”teori” for praktikken kan trække frem. Bourdieu skelner imidlertid mellem den spontane bevidsthed og den praktiske sans. I stedet for at tage den spontane bevidsthed som udgangspunkt, må man bryde med den og rekonstruere den praktiske sans som oprindelsen til praktikken.

Er praktikerens praktiske sans, habitus i aktion, og er praktikteorien som konstruktion i virkeligheden det samme, det første implicit og det sidste explicit? Til grund for dette spørgsmål ligger en antagelse om, at al teoretisk konstruktion må ligge i umiddelbar forlængelse af praktikerens praktiske sans. Dvs., at al teori om menneskelig handlen må være en praktisk viden, men nu helt ekspliciteret på teoretisk niveau. På denne måde kan teori ubrudt være såvel en teori om en praksis, som teori for en praksis. Hele denne måde at tænke på ligner Kari Martinsens, med den forskel at Kari Martinsen i sine skrifter anvender fænomenologien som måde at gennemtænke disse problemer på, parallelt til Habermas position, som arbejder ud fra Kritisk Teori/Frankfurterskolen; men i begge positioner er forestillingen, at teori ubrudt kan være såvel en teori OM som en teori FOR praksis.

Bourdieu's analyse er en helt anden. Bourdieu er ikke bange for objektiveringen, som fænomenologer og frankfurterne tager afstand fra, idet det for dem forvandler det menneskeligt-subjektive til det tingsligt-saglige. Med reference til klassikerne som Marx, Durkheim, Weber mener Bourdieu derimod, at menneskelig handlen også har en objektivert tingslig side. Bourdieu har her en metodisk overvejelse: Agentens spontane forståelse af sin egen handlen giver ikke forskeren objektet for undersøgelsen, eftersom den spontane forståelse med en vis nødvendighed og til en vis grad indebærer en misforståelse af agentens egen handlen, netop fordi agenten har en tilbøjelighed til at se sin handlen som noget agenten selv laver og forstår, og som forskeren med agenten kan forstå på en udtømmende måde, som produkt af den handlendes subjektive mening med sin handlen.

Derved forsvinder det faktum, at samme handlen også har en objektiv mening, som resultat af at denne handlen er indlejret i et netværk af

relationer i et givet praksisfelt.

Sygeplejepspraksis handler også om lønarbejde udført i en given organisationsform, som er styret af rentabilitetsberegninger, som hele tiden defineres på lige afstand af lægens behandlingskompetence og sygehjælperens, social-og sundhedsassistentens, inkompetence. Sygeplejersken som kyndigt plejemenneske har ikke disse objektive komponenter med i sin spontane bevidsthed omkring sin handlen. Det er ikke det, sygeplejersken mener med det. Ikke desto mindre er de komponenter med til at konstituere det, som sygeplejerskens handlen som helhed går ud på. For at få øjnene op for de sider, som er miskendte i den spontane bevidsthed, må man bryde med sygeplejerskens spontane selvforståelse, anlægge et objektiverende synspunkt, betragte sygeplejerskens handlen som om man ikke vidste, hvad det var, som en forekomst i verden, og prøve at finde ud af alt, som er med i den. Men den spontane bevidsthed, som der altså brydes med i det videnskabelige konstruktionsarbejde til fordel for en objektiverende tilgang, er ikke det samme som den praktiske sans, habitus i aktion. Eftersom den praktiske sans betragtes som resultatet af en internalisering af netop de reelle, objektive betingelser, under hvilke handlingen udføres, medfører den ikke nødvendigvis en miskendelse af alle de objektive sider, som den subjektive intention eller mening ikke magter at rumme. Den praktiske sans har en helt anden adækvans, træfsikkerhed i forholdet til den objektive situation i sin helhed, og ikke bare sådan som den eksisterer for den handlendes spontane bevidsthed. Den praktiske sans tillader praktikerens at begå sig.

Bourdieu taler om yderligere to ting:

1. At der skal det andet brud til for at objektivere den analyserende forsker og dennes krav på at forstå praktikken bedre end praktikerens selv. Dette passer nemlig kun delvis, eftersom selve objektiveringen og analysen har sin egen begrænsning. Forskerens teoretiske praksis er selv også en praksis på bestemte vilkår, som man må medreflektere, historisk institutionelt, socialt. Og frem for alt, det er som explicitering en "fritids"-virksomhed (*scholé*: skole), dvs. den laves totalt befriet fra alle de handledvangs-komponenter som det virkelige liv byder på.

2. At bryde tilbage, at gå tilbage til den gennemlevede praktiske virkelighed, sådan som agenten oplever og tolker den, som også er en del af praktikkens eller handlingens totalitet, nemlig den subjektive mening. Den skal man også kunne analysere og forklare, men nu som en dimension af totaliteten, og ikke som hele forklaringen. Som en subjektiv mening, der skal forklares som en reaktion på den objektive mening.

I forbindelse med Kari Martinsen kan man sige, at til forskel fra Bourdieu tager Kari Martinsen sit udgangspunkt i praktikkens gennemlevede erfaring som førbevidst erkendelse med sin egen merværdi, men at hun som de fleste:

- A. Ikke skelner mellem en praktisk sans og en spontan bevidsthed
- B. At hun tror på de ord, som sættes på erfaringer fra praksis i forlængelse af den subjektive oplevelse, uden objektivering
- C. At hun opbygger en praktisk mesterlære-teori på grund af refleksion i handlen og gensidig fortælling: En teori for praksis
- D. At hun taler om teori om praksis som
 - Enten den objektiverende kvasi-naturvidenskabelige analyse. Fx: kontrollerede forsøg, systematiseret professionsviden, eller traditionelle kvasi-naturvidenskabelige discipliner som sociologi, psykologi af sygepleje.
 - Hendes egen, men alligevel filosofisk-fænomenologiske analyse som en direkte eksplicitering af hele indholdet i den praktiske subjektive viden, som hævder praktikerviden som sådan i sin egen ret, og turde bearbejde den i form af den gensidige fortælleviden ved de reflekterede praktikker.

Heraf udledes også Kari Martinsens program for uddannelsen, sådan som det er udarbejdet af de administrative-politiske instanser, og som hun omfortolkende kan acceptere:

1. Uddannelse til praktiker gennem mesterlære, som udfolder sig til reflektiv praktikerviden
2. Uddannelse til videnskabelighed, om end det er uklart hvad det helt præcist skulle være; måske en evne til at håndtere den fænomenologiske analyse.

Det springende punkt er, at Martinsen kun accepterer en fænomenologisk kvalitativ forståelse af praksis, både tavs og eksplicit som teori om praksis, og derfor afstår fra både den første og den anden objektivering i Bourdieus mening og ikke har plads til en praktisk sans/habitus. Den praktiske sans rekonstrueret af forskeren som en habitus, er for Bourdieu den virkeligt virksomme som praktiske, forbevidste orienteringer, som har fanget de objektive betingelser for rutinepraktik, til forskel fra forestillede, imaginære forhold til sin egen praksis og dets betingelser.

I og med sin analyse kan Bourdieu samtidig sige:

1. At praktikerer ved bedst. Han har dels sin praktiske sans, som orienterer hans praktiske handlende, dels en spontan bevidsthed af sin praksis, som i det mindste giver udtryk for den subjektive mening, som han giver sin handlen
2. At praktikerer ikke-ved hvad han gør. Fordi praktikerer ikke i sin spontane bevidsthed har hele sin handlens objektive mening eksplicit klart for sig.

For Martinsen bliver teori enhver form for viden, som overskrider den tavse praktikerviden; teori er verbalisering. Bourdieu derimod har en mere strikt opfattelse af teori, som ligestilles med videnskabelig forklaring, teori er konstruktion. For at rekonstruere praktikken skal man ikke videreudvikle den spontane bevidsthed, som Martinsen og Frankfurter-skolen foreskriver. Hvis man ønsker at vide, hvad sygeplejersken gør i praktikken, så skal sygeplejersken ikke udvikle sin spontane bevidsthed,

underforstået, at sygeplejersken bedst ved, hvad det er hun går og gør, og holde den viden inden for praktikerfeltet. Ved at videreudvikle den spontane bevidsthed begynder man i en ende, hvor det hele kan være falsk bevidsthed.

Man må derimod bryde med den spontane bevidsthed og selv konstruere en teori, som tester mod de empiriske data. Når konstruktionen er lavet, dvs. når interviews, observation og ideologisk litteratur er læst m.v., forhold som dokumenterer og fortolker hele fænomenet, må man spørge: Hvad nu hvis det viser sig, at det, som sker i afdelingen, er en måde at forvalte lægens behandling og hjælperens pleje på? Hvad nu hvis det viser sig, at arbejdet udføres som et lønarbejde efter teknologiske modeller? Hvad nu hvis det tilmed viser sig at i takt med, at disse forhold videreudvikles, så øges miskendelsen?

Dvs., objektet for undersøgelsen må konstrueres. Men spørgsmålet er da, hvordan man kommer fra af "affilme" til at "konstruere"? Man konstruerer, når man afstår fra at fastholde myterne. Dette kræver et redskab, fx kontrollerede forsøg. Konstruktion og test er at definere tingene, ikke som de fremtræder for deltagerne, men konstruktionsmæssigt skære et sted, fx ved hypotesen om, at sygeplejersker snakker mest om omsorg, når de har mindst med omsorg at gøre; den materialiserede praktik og omsorg bevæger sig væk fra hinanden. Hvornår bliver snakken om omsorg i sygeplejen og praktikken splittede? I stedet for bare at lave interview, observation, skrive dagbøger, er det en måde at bryde på, at gøre mere end bare at lave interview. Man bryder gennem teoretiske redskaber, til at se tingene på en anden måde.

Bourdieu's hovedtese er: Praktisk viden er ikke anvendt teoretisk viden; praktisk viden eksisterer i sin egen ret. Det betyder, at praktisk viden har sin egen logik, som er forskellig fra den teoretiske logik. Praktisk viden er handlen, hvor jeg medtænker, hvad jeg gør, mens jeg handler. Det ligger lejret i handlingen: Hvordan skal jeg klare dette? Hvordan får jeg det til at virke? Praktik er engagement, emotionel, konkret og skabende.

Teoretisk viden er teori om praktisk viden. Den teoretiske viden afdækker, med hvilke regelmæssigheder man fx gifter sig. Den teoretiske beskrivelse er ikke vejledende for den, som handler; teorien anviser ikke

for folk, hvordan de skal gifte sig. At lave teori er også en praksis, som al anden praksis. Men det er en meta-analytisk praksis. Man kan ikke handle efter en teori, selv om man gerne vil tro det; fx at man følger en regel, en lære som legitimerer reglerne.

Praktikeren vil spørge; Hvad skal teori da bruges til, hvis det ikke er handlingsanvisende? Bourdieu ville svare: Teori skal bruges til at forklare, hvorfor tingene ser ud på en bestemt måde.

Professionsviden derimod har til hensigt at forklare hvordan tingene skal gøres, systemlogisk set, ideologisk set. Praktikerviden bare gør: Den, der gør noget, véd hvad han har at gøre med, mens han handler. Det er iboende, inkorporeret i handlingen. Det er det som adskiller mennesket fra dyr, eller robotter og gør mennesket til menneske:

- Viden som objektkonstruktion, dvs. teori om noget
- Viden som professionskundskab, dvs. ”teori” som forskrift for professionel praksis
- Viden som praktikerkundskab, dvs. ”teori” inkorporeret i handlingen

Pointen er, at de fakta, vi studerer, skal vi erobre imod vores første opfattelse af dem. Som forsker skal jeg konstruere de fakta, jeg først studerer. Det betyder, at første skridt i erkendelsesproduktionen er at konstruere fakta på en måde, som vender sig imod de første intuitive opfattelser af situationen. Fakta skabes ved at sige NEJ. Problemet er, at man er fortrolig med objektet som social- og humanforsker til forskel fra en atomforsker. Man er selv et menneske, der vil undersøge menneskelige sociale forhold.

Spørgsmålet er, hvad menneskelig erkendelse er for noget. Ideen er at konstruere, ikke spejle eller spekulere. At konstruere sit objekt er anti-spekulativt. Det drejer sig om at beskrive virkeligheden som den er, ikke som den burde være. Der er hele tiden disse to forhold:

Virkeligheden respektive forskerens erkendelse

Man kan teste dueligheden af hele den måde at gå til selve den opgave at lave en erfaringsbaseret videnskab om fx sygepleje på, ved at sammenligne med et forsøg på at lave samme øvelse i forhold til pædagogik¹⁹⁸.

198 Callewaert, Staf (2006): "Til kritikken af den pædagogiske teori." PUC Forlaget Viborg/Systime/Århus og Callewaert, Staf (2007): *Pædagogik – videnskab eller professionsviden*. In: Østergaard, Peter Andersen, Tomas Ellegaaard & Lars Jakob Muschinsky (red.): *Klassisk og Moderne Pædagogisk teori*. Hans Reitzels Forlag. København.

XV.

Har den empiriske sygeplejevidenskab en egen metode forskellig fra alle andre human- og socialvidenskaber?

Når det gælder metoden, har Bourdieu i sin sociologi (jf. *The Craft*¹⁹⁹, *Distinction*²⁰⁰, *An invitation to Reflexive Sociology*²⁰¹, *Pascalian Meditations*²⁰², *The Weight of the World*²⁰³ etc.), som her står som en mulig model for en empirisk human/socialvidenskab, meget udførligt diskuteret nødvendigheden af at få filosofisk antropologi, videnskabsteori, teori, metodologi og metoder til at hænge sammen. Men selve de empiriske metoder for dataindsamling og for analyse, han har anvendt i sine forskellige empiriske studier, er de gamle sædvanlige. Bourdieu plejer at sige, at metoder er vældig stumme og grove redskaber, men at man kan anvende dem intelligently: Spørgeskema, interview, observation, som nødvendigvis må blive ikke-deltagende, eftersom det at have været til stede ikke er tilstrækkeligt til at være deltagende, hvilket har ledt Bourdieu til at foreslå, at man gør det til deltagende (dvs. engageret) objektivering²⁰⁴ (noget som står diametralt modsat en Giorgi-inspireret fænomenologi²⁰⁵). Vi har selv opmuntret til observation frem for interview, eftersom det drejer sig om at fange et agerende i sine betin-

199 Bourdieu, Pierre, Chamboredon & Passerons (1991): *The Craft of Sociology of Sociology Epistemological Preliminaries*, Walter de Gruyter, Berlin, New York.

200 Bourdieu, Pierre (1984): *Distinktion. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Routledge.

201 Bourdieu, Pierre, Loïs, J. D. Waquant (1992): *An invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge, Polity Press.

202 Bourdieu, Pierre (2000): *Pascalian Meditations*, Cambridge, Polity Press.

203 Bourdieu, Pierre (1999): *The Weight of the World: Social suffering in Contemporary Society*, Cambridge, Polity Press.

204 Bourdieu, Pierre (2003): "Participant Objectivation", In: *The Journal of the royal Anthropological Institute*, vol. 9, No 2 (Jun., 2003), pp. 281-294.

205 Giorgi, A (2009): *The descriptive phenomenological method in psychology: a modified Husserlian approach*. Pittsburgh, P.A.: Duquesne University Press.

gelse og konsekvenser, forstå det og kunne årsagsforklare det, snarere end det drejer sig om oplevelser og erfaringer, som kommer i anden række efter at have handlet, og som da bliver genstand for interview eller indberetning/fortælling; case study, dokumentstudie, historisering. Analysen kan jo i princippet gøres på én eller ganske få cases med et heuristisk sigte, og man skal nøje holde forklaringen på den ene side, og repræsentativiteten af forklaring fra et udvalg til hele den naturlige population, også kaldet signifikans, dvs. beregnet sandsynlighed af, at forklaringen er repræsentativ for hele populationen på den anden side. Metodebøgerne har spredt myten om, at man alene kan komme på sporet af årsagssammenhænge med signifikante resultater af repræsentative udvalg, men det er forkert (alt dette kommer fra Andrew Sayer²⁰⁶). Men af oversigten omkring metoden ser man tydeligere, hvad det er, som i følge Bourdieu er videnskabens opgave, nemlig at identificere et problem, fænomener som man ikke begriber eller kan forklare, og finde en adækvat beskrivelse og forklaring.

En helt generel karakteristik af, hvordan fænomen her opfattes, og også af hvad metoderne må være tilpasset til, er, at humane- og sociale relationer primært er praktiske og førbevidste, strukturerede og strukturerende og derfor implicite og tavse, ikke tematiske og reflektive, og som sådan styres de af underliggende orienteringer. Disse underliggende orienteringer eksisterer dog ikke for sig selv, men kun for så vidt de virker gennem det prærefleksive praktiske niveau og gennem det reflektive og tematiske. I Bourdieus senere værk har han kaldt det for trilogien: at optage en position i et specifikt felt betyder at bære på et bundt/en mængde af dispositioner, som teorien samler op i habitusbegrebet, som ikke er noget i sig selv, men kun for så vidt den/de orienterer positioneringer i termer af tanker ord og gerninger.

Det kan betyde, at det gør en stor forskel, om man opfatter videnskaber om kulturelle fænomener som bare vil beskrive og forstå (hermeneutisk), hvordan sprog, tekster, kunst, ritualer, kulturelle mønstre, fremgangsmåder, rutiner genereres, og på den anden side videnskaber, som ser disse fænomener i deres objektive kontekst. Men Bourdieu vil alligevel hævde, at det ikke er tilstrækkeligt at knække koden. Man

206 Sayer, Andrew (1992, 2003): *Methods in Social Science. A Realist Approach*, Routledge.

må også se, hvordan de betinges af mange eksterne og interne forhold, hvordan de anvendes (jf. Bourdieus bog om sprog: *Language and Symbolic Power*²⁰⁷, Callewaerts kritik af Ruqaiya Hasans kritik af Bourdieus sprogteori²⁰⁸).

Agerende i tanker ord og gerninger ser Bourdieu også altid ikke primært som eksplicit overlagte enkelte tanker, ord og gerninger, men som relationelle størrelser inden for specifikke felter inden for rammen af et socialt rum, som orienteres af en underliggende habitus, som former de strukturer, som har formet den underliggende habitus. Dette er altså det modsatte af en rationalistisk forståelse af adfærd/opførsel.

Bourdieu anvender også statistik, frem for alt enkel (CA) og multipel korrespondanceanalyse (MCA); som han analyser ud fra rammeværket: den såkaldte geometriske dataanalyse (GDA), korrespondanceanalysen²⁰⁹, blandt andet fordi den i større grad bevarer den individuelle statistik og studerede relationelle sammenhæng af data, og hvad de står for. Resultatet af den analyse er velkendt, de grafiske fremstillinger af skyer, bundter af pile fra midtpunktet, origio, eller felter delt af vertikale og horisontale akser, som visualiserer nær og fjern sammenhæng mellem variable²¹⁰.

207 Bourdieu, Pierre (1991): *Language and Symbolic Power*, John B. Thomsen (eds.), Cambridge, Polity Press.

208 Callewaert, Staf (2003): "Pierre Bourdieus sociale teori om sprog. I anledning af Ruqaiya Hasan "The disempowerment Game: a Critique of Bourdieu's view of language". In: Callewaert, Staf (2003): *Fra Bourdieus og Foucaults verden – pædagogik og sociologi, diskurser og praktikker, efter det moderne*. Petersen, Karin Anna, Britta Siegumfeldt (red.); Akademisk, Tid & Tanke, pp.272-310.

209 Høyen, Marianne (2010): *Korrespondanceanalysen*, Odense, Syddansk Universitetsforlag, Danmark.

210 Lundin, Sverker (2005): Korrespondensanalys. Rapportering från en kurs med Sverker Lundin med förord av Karin-Anna Petersen, Ethos in Society, Education and Practices, rapport nr. 4, Pedagogiske Institutionen, Uppsala universitet, Sverige: Se Sverker Lundin p. 7 " Det finns två sorters korrespondensanalys: enkel korrespondensanalys (CA) och multipel korrespondensanalys (MCA). De är båda tekniker för att studera datamaterial som består av kategoriska variabler, dvs. variabler som kan anta endast ett av en uppsättning diskreta värden utan inbördes ordning. Kön är ett exempel på en kategorisk variabel, bostadsadress ett annat. Utgångspunkten för enkel korrespondensanalys (CA) är en korstabulering av två kategoriska variabler. Resultatet är en uppsättning koordinater för variablernas kategorier, vilka på ett geometriskt sätt representerar hur dessa kategorier

Dvs., at der for Bourdieu egentlig er tale om hele vejen at bruge en i grunden filosofisk refleksivitet og autencitet, måske med et vist indslag af fænomenologisk filosofi, for at identificere fænomenets væsen i udgangspunktet. Metoden og værktøjet har til hensigt at kunne overskride den subjektive erfaring, oplevelsen og tolkningen hos patient, sygeplejerske og forskeren til nogen form af objektivitet og forklaring.

Omvendt og præcis som Husserl beskrev den fænomenologiske metode, indebærer dette for den bourdieuske, dvs. den praxeologiske fremgangsmåde, at man i forskningsprocessen konstant vender op og ned ikke alene på livsverdenens hverdagsagtige antagelser og opfattelser og praktikker, men også på forskningsverdenes selvfølgeligheder og bruger videnskabernes instrumenter for at lægge distance til dem (vende hver sten for at se hvad den skjuler), for til sidst at kunne forklare det, som virkeligt sker, og hvordan det kan være, at det opleves/opfattes på en anden måde af sygeplejeforskeren end den almene mening.

Fra en Giorgi-inspireret, såkaldt hermenutisk-fænomenologisk empirisk sygeplejevidenskab, som indhenter sine data via interview, resulterer det gerne i et kolossalt stort tekstmateriale, som man ikke ved, hvordan man skal kunne analysere for at destillere ny viden ud af det. Men heldigvis findes i den tradition meget præcise anvisninger på, hvordan man skal gå til veje i analysen²¹¹. Hvis man da tager Bourdieu og hans

förhåller sig till varandra. Kategorier som korrespondensanalysen placerar nära varandra, har positivt samband med varandra, dvs. förekommer ofta samtidigt i materialet, medan det motsatta gäller för kategorier som ligger långt från varandra. Med multipel korrespondensanalys (MCA) kan man studera relationen mellan fler än två kategoriska variabler. Skillnaden mellan enkel och multipel korrespondensanalys är emellertid mer grundläggande än man i förstone kan tro. Medan enkel korrespondensanalys beskriver relationen mellan kategorierna hos två variabler, är utgångspunkten för den multipla korrespondensanalysen en lista med objekt (ofta individer) som vart och ett har en uppsättning egenskaper. Helt centralt är att MCA samtidigt beskriver relationen mellan dessa objekt, och de egenskaper som karaktäriserar dem. Tillämpad på kultursociologi kan man därför med hjälp av MCA konstruera ett rum av individer, baserat på individernas egenskaper. Förutom de två typerna av korrespondensanalys, är geometrisk dataanalys (GDA), en benämning på det dataanalytiska ramverk som Pierre Bourdieu använde. I detta ramverk är CA och MCA viktiga komponenter.”

211 Se fx Dybdahl, Kari-Lise V. (2011): *Når kroppen endres ... En kvalitativ studie av kvinnelige pasienters hverdags erfaring med kroppsendringer ved reumatisk sykdom*, masteroppgave, Masterprogram i helsefag. Studieretning sykepleievitenskap, Seksjon for sykepleievitenskap, Forskergruppen Praxeologi, Institutt for sam-

cirka 20 medarbejders interviewundersøgelse *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*, og især det afsluttende kapitel: "Understanding"²¹², som både Callewaert og Petersen har kommenteret i forskellige skrifter, kan man blive vældig frustreret, fordi man ikke får et sådant greb over fremgangsmåden, at man direkte kan følge den i sit eget arbejde.

Men det man skal huske på, er hvorfor. Fordi bogen har sin oprindelse i en opgave som den statslige socialforsikring kom med i anledning af, at de kunne se, hvordan ikke kun gamle, men også nye grupper af mennesker ramtes af den neo-liberale tilbagetrækning af staten fra et socialt ansvar. Bogens primære mål var at dokumentere dette og fungere som en social kritik. Men målet var også at give stemme til de nye grupper, som ikke plejede at komme til orde, og vise hen til de nye mekanismer, som forårsagede nye former af elendighed. Desuden var målet et metodisk eksperiment, fordi bogen indfører nye måder at vælge problem, at lede længe efter en enkelt interviewperson per problem, som man regnede med ville tillade forskerne at kaste nyt lys over en problematik. Man lavede et nyt interview, hvis man mente, at det ikke havde fungeret, man brugte et halvt år for at dokumentere det væsentlige, man vidste om problemet inden, og man brugte god tid for at vise, hvordan man nu vidste mere, man havde store sessioner, hvor alt materiale blev kollektivt diskuteret osv. Den del af interviewet, som uredigeret i sin helhed publiceredes, står altså mellem et første teoriafsnit om det, man vidste, og et sidste teoriafsnit, som sætter det nye på plads²¹³. Det, som egentlig dokumenteres, er ikke hverken en tekstanalyse eller en fortællingens analyse eller analysen af den erfaring, som kommer til orde, eller en systematisering af empirien. Det er mest et afsnit om det teoretiske arbejde med et problem, i anledning af interviewet etc. Interviewet er data, der skal forklares, ikke selve forklaringen. Dvs., at her lægger man ikke et puslespil med tekstfragmenter fra en masse interviews, som man ikke specielt har valgt, men som anonymt repræsenterer en vis gruppe.

funnsmedisinske fag, universitet i Bergen, 115 p.

212 Bourdieu, Pierre (1999): "Understanding". In: Bourdieu, Pierre: *The Weight of the World: Social suffering in Contemporary Society*, Cambridge, Polity Press, pp. 607-627.

213 Pécseli, Benedicta (1995): "Interview med Pierre Bourdieu: La misère du monde – og sociologiens kald". In: *Social Kritik*, nr. 37 – juni 1995, Tidsskrift for social analyse & debat, pp. 05-15, 11. p.

Dels har man vendt op og ned på de fleste regler, som findes i håndbøger, dels handler det om skapsindighed, som affolker materialet et nyt indblik. Som fx når Bourdieu i et afsnit om ungdomsoptøjer i Paris' omegnskommuner pludselig konkluderer, at det, som er årsag til et socialt fænomen, ikke kan findes på den plads, hvor fænomenet forekommer: "The explanation of what happens on the spot is not to be found on the spot"²¹⁴. Et maxime, som sætter sig helt på tværs af såvel de traditionelle fænomenologiske som de objektivistiske måder at tænke på.

Man er heller ikke mere heldig med interviewmaterialet fra Algerie-studierne, som snarere er uendeligt lange samtaler over adskillige år, som kun en sjælden gang bogstaveligt bliver refereret²¹⁵. Kun i Bourdieus første større undersøgelse af hans barndomsby refereres mere udførligt interviewundersøgelsen, og så ser man også tydeligt, at man har med en mere kyndig debutant at gøre²¹⁶.

Bourdieu er både meget bevidst om selve dataindsamlingens problemer, men han tror ikke rigtig på, at de kan løses adækvat; de er egentlig altid uacceptable og dårligt brugbare indgreb. Det kommer an på en slags intellektuel kærlighed til menneskene for at etisk redde fremgangsmåden, og hvad man intellektuelt får ud af den, eftersom man ikke kan uddrage nogen handlingsanvisninger af det, men kun kan indramme en handlingsmulighed for de agerende, som kan have fået lidt flere frihedsgrader af, at årsagerne er kendt.

214 Bourdieu, Pierre (1999): "Site Effects", In: Bourdieu, Pierre: *The Weight of the World: Social suffering in Contemporary Society*, Cambridge, Polity Press, p.123

215 Bourdieu, Pierre (1977): *Algeriet 1960. The disenchantment of the world. The sense of honour. The Kabyle house or the world reversed*, Cambridge University Press & Editions de la maison des Sciences de L'Homme, Paris, OG Pierre Bourdieu (2003): *Images d'Algérie Une affinité elective*, Actes Sud/Sindbad/Camera Austria, 231 p.

216 Bourdieu, Pierre (2004): *Ungkarsballet. Krise I bondesamfunnet*. Pax Forlag A/S, Oslo, 246 p.

XV.

Sygeplejevidenskab og etik: en gang til

Inden for moralfilosofi og moralsociologi er det blevet almindeligt at skelne mellem på den ene side moral, som handler om moralske normer som sociale størrelser, det som betragtes som en norm, der er i et givet samfund, og på den anden side etik, som handler om moralske normer, betragtet som netop etisk forpligtende og ikke bare socialt. Men under etik kan man også forstå selve det at stå under et etisk krav (etisk fordring) eller en diskurs, som formulerer grunden til, at jeg/du/vi står under det etiske krav, eller en filosofisk/teologisk lære, en diskussion desangående.

Visse sygeplejefattelser/teorier betragter sygepleje som et særtilfælde af medmenneskelighed/kærlighed til næsten og begrunder professionens indhold den vej som realisering af etiske værdier. I det andet ekstremum har vi også med professionens etiske komiteer, etiske forskrifter osv. som et meget specielt tillæg, som lægekorpsset mærkeligt nok betragter deres egen gruppe som specielt kompetente til, hvilket tyder på, at korpsset i sin professionsforståelse har integreret funktioner, som før var præstens gebet.

At betragte professionsudøvelsen som reguleret af etik, som etisk handling, leder til alle mulige blindgyder. For det er jo ikke bare professionel handling - ikke rent etisk. Det er desuden udøvelsen af en offentlig tjeneste og et lønarbejde, hvilket medfører, at vi har yderligere tre logikker involveret ud over den rent etiske.

Som bekendt er Kari Martinsens sygeplejeteori inspireret af Løgstrups fænomenologiske filosofi med en skabelsteologi i baggrunden. Løgstrup har desuden skrevet en af de mest markante bøger om etik i det forrige århundrede: *Den etiske fordring*. Løgstrup udvikler sin etik som en implikation af en fænomenologi af medmenneskelighed. Løgstrup hævder, at menneskelig eksistens uværgeligt medfører, at vi står under basale nødvendige krav, såsom fx at have forståelse for medmennesker, at stå under et basalt krav til at give sig andre i vold og omvendt tage

hånd om hverandre, såsom eksistentialer, som reguleres af dels moral, dvs. sociale former, dels også af etiske krav. Denne slags fænomenologi af etikken er helt fascinerende, men måske savner den alligevel en mere indgående integration af en sociologisk bevidsthed. Fascinerende fordi Løgstrup udvikler sin diskurs som noget, han selv har tænkt, og som alene appellerer til, at vi også skulle kunne tænke sådan, genkende denne tænkning, hvilket ikke er forunderligt i filosofien (bortset fra retninger som mener, at man også i filosofien argumenterer og beviser), men er mindre adækvat for en erfaringsvidenskab. Hos Bourdieu findes der fx i *Den praktiske fornuft*²¹⁷ en tendens til at betragte moral som en sublimeret form for social relation, hvor sublimering opfattes som, at man placerer en dimension af livet på et højere niveau (jf. at man hos Freud lærer sig at afstå fra erotisk besiddelse af sin mor og at sætte faderen til side for at kunne åbne op for nye erotiske relationer og kærlighedsrelationer; afstår fra at vide mere om forældrenes erotik og at blive videnskabsmand etc.) Dvs. på spørgsmålet om Bourdieu mener, at mennesket kan være kærligt uden egeninteresse, svarer han, at det er et faktum, at sådant forekommer, som sociolog vil jeg gerne vide: under hvilke sociale betingelser ... uden af den grund at reducere disse uegennyttige handlinger. At det netop er en professionelt handlende som lønarbejder, udelukker naturligvis ikke, at det også lejlighedsvis kan være uegennyttigt. I *The Weight of the World* siger Bourdieu fx, at et forskningsinterview og social forskning i det hele taget bør udføres ud af intellektuel kærlighed (med reference til Spinoza)²¹⁸. Men Kari Martinsen definerer det som ”omsorg”, en dimension af menneskelig eksistens, som længe har været i huset hos slægten og familien, inden den emigrerede til en lang række institutioner såsom sygehus, skole, osv. Og så er vi tilbage til en diskussion om, hvordan det skal forstås. Men inden for disse professioner har man gjort ”etiske regler” til regler, som beskytter patienter, klienter osv. mod indtrængen i sit private/professionelle liv. Fx: etiske kommitéer som skal godkende forskningsprojekter i termer af at beskytte de indblandedes private eller professionelle livsførelse. Det bliver ofte til en slags formynderi uden specielt klar grund.

217 Bourdieu, Pierre (1994): *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handling*, Hans Reitzels Forlag, 254 p.

218 Bourdieu, Pierre (1999): *The Weight of the World: Social suffering in Contemporary Society*, Cambridge, Polity, Press. Reference til Spinoza p. 614

Men hvis vi nu tager udgangspunkt i, at sociologien findes som en empirisk videnskab med forskellige paradigmer, og tager Bourdieu som en af dem, men prøver at se om disse forskellige paradigmer har noget fælles, så synes vi, at det er overbevisningen om, at menneskers måde at relatere sig eller være relateret til hinanden på, behøver en anden erkendelse om netop det, end den de selv til daglig bærer på og går ud fra, fordi det de prioriterer som erkendelse i denne sammenhæng, viser sig ikke at være en erkendelse af netop disse forhold, men af forholdet til disse forhold. Det er noget, som tilmed fænomenologien er overbevist om. Den deponerer behovet for at erkende disse forhold til en reduktion, fordi den sætter fænomenet den studerer i parentes og trækker det væk fra og ud af disse materielle forhold og betingelser, som fænomenet er iboende i, i henhold til den erkendelse, som livsverden leverer. Den anden overbevisning går ud på, at man med fordel kan prøve at sige noget om mange mennesker, ikke kun hin enkelte som Søren Kierkegaard var interesseret i, fordi det netop handler om relationerne mellem dem, og at det har vist sig at menneskers livsvilkår af materiel og åndelig art har stor betydning for, hvordan de relaterer sig til hinanden²¹⁹, så man ender med at kunne sige noget om sociale klasser/fraktioner, enten som faktiske størrelser, klasser i sig med Sartres terminologi, eller også klasser, som bevidst stiller sig som sådanne, klasser for sig. Og endelig, at naturligvis eksisterer alt dette og gennemlevs med tusindevis af individuelle og lokale variationer, som ikke rokker ved den underliggende fælles struktur. For det tredje en overbevisning om disse strukturelle forhold skabes af selve agerende af deltagerne over en længere tid, som er strukturerende, graver sine baner, lægger de spor ud de skal køre på. Men derfor er det også helt centralt at studere alt dette ikke kun sådan som de ligger fremme som et fuldbyrdet faktum med sin forhistorie (opus operatum): Men også at studere det som et agerende i aktion (modus operandi). Og endelig at det er muligt at producere objektiv viden om alt dette.

Men det er helt afgørende at være klar over at adskille forskellige erkendelsesobjekter:

- A. Den syges egne erfaringer/oplevelser af sin sygdom, af behandlingen, af omsorgen, altså i første person singularis/el-

219 Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Routledge.

- ler pluralis, enten 1. før-refleksivt og ikke-sprogligt kropsligt, eller 2. eksplicit og sprogligt udtrykt, eller 3. refleksivt, dvs. bevidst og eksplicit at vende intentionaliteten om for at se tilbage, eller 4. som en implicit kropslig indforstået kommunikation med/af behandleren/omsorgspersonen i dennes praktiseren med den syge, om disse praktikker generelt eller specifikt
- B. Omsorgspersonens erfaringer med/forståelse af/dokumentationen af den syges sygdom og behandlingen/omsorgen og kommunikationen
 - C. Forskningsinterview med den syge/med omsorgspersonen om alle komponenter under A og B
 - D. Omsorgsforskerens fænomenologisk-filosofiske afdækning af væsentlige træk med alle involverede momenter
 - E. Omsorgsforskerens objektivering af alle disse momenter gennem at føre alle de variabler på banen som den har udelukket metodisk, samt at bryde livsverdenens forforståelse
 - F. Omsorgsforskerens brud med den skolastiske forforståelse
 - G. Omsorgsforskerens registrering og analyse af de instrumentelle vidensformer som den officielle forvaltning af sygdom, behandling og pleje foreskriver og søger at få implementeret, fx kundskabs-/evidens-baseret best practice osv.
 - H. Omsorgsforskerens præsentation af sine praxeologiske forskningsresultater, udtrykt i termer af omsorgspersonens position, feltspecifikke habitus og dispositioner som forklaring på forekomsten og indholdet af de registrerede positioneringer i tanker, ord og gerninger; uden handlingsanvisninger, men med en afgrænsning af forskellige sociale aktørers specifikke handlerum under givne betingelser

Når man læser de knapt ti stærkt inspirerede og afklarende tekster som

findes i disse især 5 bøger og øvrige artikler af Kari Martinsen om disse ting, kan man have en fornemmelse af, at de egentlig kun fører A,B,C, og D på tale, men udelader det meste af de øvrige punkter. Eller snarere at de erstatter dem med en meget generel såkaldt positivisme- og medicinkritik samt en kritisk analyse af de politiske tiltag, som til stadighed omorganiserer området, med som det seneste eksempel NOKUT's rejseholds virksomhed for Norge²²⁰. Ikke desto mindre præsenteres dette konglomerat som sygeplejevidenskab.

Sagt på en anden måde: i sit forsøg på at holde sig længst muligt væk fra medicinsk tænkning og instrumentalisering, og modsat at holde teorien helt og holdent inden for omsorgspraktikerens praktiserede praktik og den form for erkendelse, som udfolder sig der, nemlig den praktiske sans, ender Kari Martinsen og måske mange andre fænomenologiske sygeplejeteoretikere med at gøre det, Bourdieu mener, man mest af alt skal prøve at undgå, nemlig at placere som operator i hovedet på omsorgspraktikeren (*modus operandi*) den teoretiske konstruktion, som forskeren har lavet om det (*opus operatum*).

Hvad, der menes med det, bliver tydeligere bl.a. i en tekst som Gerd Halskov og Inga Axelsen har oversat til dansk fra et foredrag som Bourdieu holdt på Sociologisk Institut i Chicago, og som publiceredes i Berkeley Journal of Sociology vol 32 (1987), pp. 1-17: "What Makes a Social Class. On the Theoretical and Practical Existence of Groups", titlen på selve symposiet er måske mere sigende: "Køn, alder, etnicitet og klasse: analytiske konstruktioner eller folkelige kategorier?"²²¹.

220 Sortland, Oddrun, Elin (2011): *Vitenskapsteori og metodelære i sykepleierutdanningen. En studie av tilblivelsen av vitenskapsteori og metodelære i bachelorutdanningen i sykepleie, og fagenes fremtreden ved to sykepleieskoler gjennom fagplaner og intervju i 2010-2011 og studentenes bacheloroppgaver 2010, med avsett i Bourdieus teori- og begrepsgrunnlag som analytiske verktøy*. Masterprogram i helsefag, sykepleievitenskap. Forskergruppen Praxeologi, Institutt for samfunnsmedisinske fag. Det medisinsk-odontologiske fakultet, universitet i Bergen, 100 p. Og Christiansen, Bjørg, Kristin Heggen, Berit Karseth (2004). *Klinikk og Akademia, reformer, rammer og roller i sykepleierutdanningen*, Universitetsforlaget, 158 p.

221 Bourdieu, Pierre (1987): (1987): "What Makes a Social Class. On the Theoretical and Practical Existence of Groups" *Berkeley Journal of Sociology* vol 32, pp. 1-17. På dansk: "Hvad skaber en social klasse. Om grupperes teoretiske og praktiske eksistens"; Oversat af Axelsen, Inga og Gerd Halskov, 2001, findes på www.hexis.dk.

Artiklen stiller den objektivistiske betydning af sociale klasser (= klasse som en velbegrunderet teoretisk konstruktion: socialt rum) overfor den subjektivistiske (= felt af kræfter og felt af kampe: arbejdet med klasse-gørelse). Tesen er, at en sociologisk beskrivelse og forklaring af sociale fænomener ikke blot må regne med disse to dimensioner, men integrere dem.

En anden artikel af Bourdieu udarbejder dette endnu mere detaljeret og udførligt: Pierre Bourdieu: "Le mort saisit le vif (Den døde griber fat i den levende). Les relations entre l'histoire réifiée et l'histoire incorporée". *Actes de la Recherche en sciences sociales*. Vol 32-33. April-juni 1980, pp.3-14²²². Mærkeligt nok findes der ingen oversættelse på engelsk i hvert fald frem til 2012. Tesen er her, at historien ikke skal forstås som produkt af aktionen og altså intentionen af kollektive aktører eller institutioner (arbejderklassen, partiet osv.), men som produkt af dialektikken mellem forskellige dimensioner og positioner i et relationelt rum. Man må derfor altid regne med, at ved en revolution findes de gamle tilstande stadig i form af forkropsliggjorte dispositioner hos de revolutionære aktører, hvilket giver et efterslæb, som er afgørende for udgangen af revolutionen. Selv om man kaster den institutionaliserede og materialiserede tilstand omkuld, er der stadigvæk den inkorporerede tilbage. Revolutionen er først gennemført, hvis de kollektive aktører ikke bare er omfattet af nye institutioner, men af nye habitus'er, dvs, af nye inkorporeringer af de nye tilstande. Det samme må være i spil i forvandleringsprocesser inden for feltet af professioner eller af det bureaukratiske felt af statsforvaltningen. Det kan man iøvrigt meget vel se i resultatet af NOKUT-rejseholdets besøg på h  gskolerne i Norge²²³.

Det som g  r artiklen "What Makes a Social Class" spændende er to ting:

1. At en virksomhed og dets struktur analyseres teoretisk sådan, at man kombinerer den objektivistiske og den subjektivistiske analyse og lader dem sammenfalde i den tredje

222 Bourdieu, Pierre (1980): Le mort saisit le vif (Den døde griber fat i den levende). Les relations entre l'histoire réifiée et l'histoire incorporée. *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol 32-33. April-juni, pp. 3-14

223 NOKUT: www.nokut.no/no/Norsk-utdanning/Universitet-og-hogskole/ - tilsynsorgang for norske universiteter og h  gskoler.

størrelse: praktikken ud fra den praktiske sans. Det stemmer overens med det Bourdieu siger i artiklen ”Tre former for teoretisk viden, den fænomenologiske, den objektivistiske og den praxeologiske”, som vi har præsenteret tidligere.

2. Men til forskel fra ”Tre former for teoretisk viden, ...” præsenterer artiklen ”What Makes a Social Class” hele den komplekse kundskabsmæssige- og handlingsmæssige arena og aktiviteter, som får ideen om, at man har en idé og så virkeliggør man den, til at fremstå som barnlig.

For at kunne udnytte artiklen må man naturligvis erstatte ”gøre social klasse” med at ”Gøre omsorg” vi synes om denne formulering at ”gøre ... social klasse”, at ”gøre ... omsorg”, som konstruktionisterne også elsker (Jf. Sahlström 1999)²²⁴

At have denne dybere forståelse af klasse er desuden meget vigtigt for at undgå, at hele forskningen, som skal svare på spørgsmålet om, hvorfor omsorgen bliver, som den bliver, begrænser sig til, at man beskriver virksomheden og holder den sammen med (korrelerer, siger statistikerne) de agerendes køn, alder, etnicitet og klasse. Eller at man konstruerer kæden: position-disposition-positioneringer, hvor man i det mindste indføjer et midterelement: habitus, dvs. en gruppe dispositioner, og siger, at man forsøger at finde de omsorgsgivendes praktiske sans/habitus/dispositioner. Eller at man desuden forstår at gøre social klasse eller omsorg til en relationel handling, et kompleks af interne relationer, hvor det ene er det, det er, gennem sin relation til det andet; kapital eksisterer bare som relation til arbejdet og omvendt. Og at ”gøre omsorg” eller ”gøre klasse” kan være alt lige fra, at man lever under samme eksistensvilkår uden nogensinde at mødes, eller interagerer, eller tænker eller ville ”gøre klasse”, men bare være/eksistere og våge med hele sin tyngde, fordi man er det, man er, indtil man er det, som alle er, der lever under fælles vilkår, mandatets sprogrør, repræsentant, måske selv formelt i et parti eller en rigsdag, og alt som kan ligge der imellem. Plus, at vi kan have alle mulige spontane eller traditionelle eller alment omfattende forestillinger, som gør, at vi ikke bare er klasse, men at vi

²²⁴ Sahlström, Fritjof (1999): *Up the Hill Backwards. On interactional constraints and affordances for equity-constitution in the classrooms of the Swedish comprehensive school*, Uppsala Studies in Education 85, Acta Universitatis Upsaliensis.

også har en imaginær relation til at være det.

Problemet opstår, når vi skal forsøge at præcisere viden om noget ”hvor objektet af den viden både er skabt om og af bevidste subjekter”. Sådan som fx når parvise modstillinger (er klasse en analytisk konstruktion eller en kategori af folk), som er konstruerede af den sociale virkelighed kritikløst bliver brugt til at (teoretisk) konstruere social virkelighed.

Ud fra den objektivistiske synsvinkel (Durkheim)²²⁵ kan de sociale agerende betragtes som ting og klassificeres som objekter, hvilket betyder, at man bryder med den naive subjektivistiske forestilling om, at disse parvise kategorier er *forforståelser* eller ideologier. I henhold til den subjektivistiske synsvinkel (fænomenologi, etnometodologi, konstruktivisme) konstruerer de agerende den sociale virkelighed, som da bliver en sammenlægning af individuelle konstruktioner, sådan at man heller ikke behøver at bryde med *den primære sociale erfaring*, fordi opgaven er at give en redegørelse for det, som allerede selv er en redegørelse.

Men den agerende er både klassificeret og klassificerende - og klassificerer afhængig af sin position i klassifikationen. Det kommer til udtryk, når man taler om et synspunkt som en partiel og altså et partisk perspektiv (den subjektivistiske betydning af ordet synspunkt), men det er jo også et syn fra et vist punkt, fra en vis position i et socialt rum, (den objektivistiske betydning af synspunkt). Sociologien må integrere begge synspunkter.

Men eftersom den faktiske eksistens af sociale klasser eller ej er et helt centralt politisk diskussions- og konfliktpunkt, må man regne med at ideen om, at de sociale klasser kun eksisterer som intellektuelle konstruktioner og ikke i virkeligheden, også er et politisk valg eller inspireret af politiske valg, som benægter, at der findes sociale klasser tilbage, som man anser alene fandtes i tidligere samfundsformer, og præferencen for en af de to kundskabsformer, realistisk eller konstruktivistisk, er relateret til dette politiske valg.

225 Durkheim, Émile (1975): *Opdragelse, uddannelse og sociologi*. Carit Andersens Forlag, Samfund, København. OG Durkheim, Émile (1991): ”Sociologins metodregler”. In: *Weber, Max, Émile Durkheim, Auguste Comte. Tre klassiska texter*. Bokforlaget, Korpen, Göteborg.

Har man en realistisk opfattelse, kan man begynde at specificere, hvor fx grænserne går mellem de forskellige klasser, og hvilke grupper og i sidste ende enkelte individer hører til i hvilke klasser. Og da havner man med det samme i den situation, at alle overgange er glidende, og at det ikke er muligt rent empirisk at skære noget sted. Lad være, at dette er enklere for køn og alder, men for indkomst og formue eller erhverv og uddannelse er det umuligt. Så derfor hævder man, at ikke alene er det artificielle (dvs. sociologiske, eller folkelige) konstruktioner, de er desuden uden grund i virkeligheden.

Men det som begge opfattelser:

- A. at klasserne ligger færdige for at opdages af sociologen, eller
- B. at de er rene intellektuelle konstruktioner uden grund,

har til fælles, er at man tænker den sociale virkelighed som substanser, som er umiddelbart givne for den hverdagslige intuition af deres egenskaber og forskellighed.

Men man ville (som Bourdieus praxeologiske tænkning gør det) kunne fastholde eksistensen af et rum af relationer, dvs. af forskelle, også økonomiske og sociale, sådan som nutidig fysik og matematik arbejder (Det skulle vi ikke have sagt!!). Man ville kunne opfatte det som usynlige forbindelser, et rum af positioner, som er eksterne til hinanden, defineret af deres distance til hinanden, og som former en struktur. Disse relationer er usynlige i den mening, at de tilsløres af sund fornuft og spontane erfaringer, som kun regner med de enkelte individer som virkelige, og stopper der. Men substantialismen har begge synspunkter til fælles.

Videnskabens opgave er da for Bourdieu-receptionen at konstruere et rum, og forsøge at medtage det størst mulige antal karakteristika som distance og at finde de nødvendige og tilstrækkelige principper, som forklarer denne differentiering, dvs. de former af kapital, som kan blive virksomme, som esser i et kortspil, som ingenting er i sig selv, men er altafgørende i et spil i en bestemt konjunktur.

Empiriske undersøgelser har vist, at det er økonomisk, kulturel, social og symbolsk kapital, som fordeler sig langs tre akser: meget eller lidt, mest økonomisk/politisk contra mest kulturel, og i en (livs)bane over tid.

Alt efter om den kan vise, at den ikke er vilkårlig, men baseret på udfaldet af rummet af relative egenskaber, vil denne konstruktion af et rum igen let blive opfattet substantialistisk. Jo tættere man er på hinanden omkring en position i rummet og ligeledes langt fra andre brændpunkter, desto flere egenskaber kommer man til at have til fælles. Fælles betingelser giver samme dispositioner, som giver fælles praktikker. Det gør, at de agerende, fx de beskedne folk, har en fornemmelse af, hvilken plads de tilhører, og holder afstand, forsøger at bevare deres plads. Ofte er disse handlinger for at bevare sin plads ubevidste og fremtræder som respektive en generethed eller arrogance. Sans for sin plads er ofte indskrevet i kroppen, så den objektive distance tenderer til at reproducere sig i den subjektive distance, hvilket giver en aversion imod eller mangel på forståelse eller tværtimod ubevidst form for delagtighed. På samme tid en oplevelse af sin egen plads og en fornemmelse for andres plads, hvilket kan give personlig tiltrækning eller afvisning afhængig af fælles habitus, som siden fører til alle de udvælgelsesprocesser af typen videnskab, kærlighed, forbindelser. Interessant nok tilskriver Bourdieu her udtrykket "sense of one's place" til Goffman, men desværre uden reference²²⁶. Så det logiske begreb social klasse betyder og er intet andet end et antal individer, som indtager samme position i et rum. Men social klasse betyder også, at disse agerende påvirkes netop af den grund i deres sociale eksistens af at effekten af at befinde sig i den position og af de livsbetingelser, som følger med den position defineres som intrinsic (materielle livsbetingelser, tidligere erfaringer i den sociale verden, og relationelle livsbetingelser), sammenlignet med andres position over og under og i midten. Dvs. ikke dominerende og heller ikke domineret. Homogene livsvilkår virker homogeniserende, dvs. muliggør relationer,

226 Men det kunne fx være: Goffman, Erving (1961): The underlife of a public institution: A study of ways of Making Out in an Mental Hospital. I: *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Anchor Books, Doubleday & Co., Penguin Books Ltd Harmondsworth, Middelsex, England, Penguin Books Australia Ltd, Ringwood, Victoria, Australia. 170-320. Samt Goffman, Erving (1959). Performances (s. 7-76), Teams (s. 77-105), Discrepant Roles (s. 141-166). I *The Presentation of Selv in Everyday life*. A Doubleday Anchor original (sammanlagt 122 s.). Svensk: Goffman, Erving (1998). *Jaget och Maskerna: En studie i vardagslivets dramatik*. Prisma, Sverige.

som i sin tur virker homogeniserende. Dvs. at de også besidder lignende dispositioner, som genererer lignende praktikker. Medlemmer af en sådan logisk klasse opfylder dermed alle krav om at udgøre en taxonomi, prediktivt og deskriptivt. Med et minimum af information (position på tre dimensioner) kan vi forudsige variationer i praktikker.

Man kan gå længere og sige med fx Marx, at disse logiske klasser automatisk er reelle klasser, dvs., at de pågældende på grund af deres lignende vilkår og bevidstheden om dem også føler sig som ens og modstillet andre med andre vilkår. Logikkens ting bliver da tingenes logik. I så fald vil man postulere, at disse forskelligheder før eller senere vil forårsage opvågning af bevidstheden om dem, så at den logiske forskel sætter en bevidst opposition i gang. Før eller senere falder det logiske og reelle indhold sammen under partiets vejledning. Denne teoreticistiske illusion, som indebærer, at to abstraktioner virkelig afsløres, hvis man arbejder under epistemologisk vagtsomhed. Blot man ser denne proces som mulig eller sandsynlig, ikke automatisk. Og det sociale rum kan blive konstrueret sådan, at disse sandsynligheder kommer frem uden at være givne. Ikke mindst fordi klasse må konkurrere med køn, alder, etnicitet, nationalitet, kultur etc, eller med erfaringer fra arbejdsplads, kommune osv. Men frem for alt må man regne med, at den måde på hvilken grupper af mennesker forestiller sig deres plads og deres situation i relation til andre grupper, kan være helt forskellig fra den teoretiske konstruktion, på trods af at de i praktikken, i deres opførsel følger de almene love, som en teoretisk konstruktion fastslår. Man kan mao. ikke udlede praktikker fra strukturen, og anse sig at være befriet fra opgaven også at kontrollere for det politiske arbejdes nødvendighed for at en teoretisk klasse også skal blive en virkelig klasse. For at den virkelige klasse skal eksistere med faste organer, som repræsenterer de enkelte symboler osv., kræves et arbejde som har sin egenlogik, nemlig logikken af symbolsk produktion. (Den type af processer findes beskrevet fx i Boltanskis bog om den franske klasse af tjenestemænd²²⁷, eller Thompsons bog om opkomsten af den engelske arbejderklasse²²⁸, en reel social klasse er altså et vel grundet kunststykke).

227 Boltanski Luc (1987,1982): *The Making of a Class: "Cadres" in French Society*. Cambridge; Cambridge University Press.

228 Thompson E.P. (1963): *The Making of the English Working Class*. Harmondsworth: Penguin.

Et andet aspekt af problematikken, som vi har nævnt før, behandler Bourdieu i artiklen fra 1980, som findes på tysk: "Le mort saisit le vif", *Actes* vol 32-33, april-juni, pp. 03-14. Oversat til dansk: Den døde (faderen) griber fat i den levende (arvtageren).²²⁹ Artiklen handler om dialektikken mellem positionerne og dispositionerne. Man skal ikke tro, at positionen automatisk leder til visse dispositioner, som så automatisk leder til positioneringer, dvs. specifikke måder at tænke, tale og handle på. Heller ikke selv om arvtageren til visse indøvede dispositioner kan havne i en anderledes position, hvor hans dispositioner kommer til at modulere hans handlen uden om det, som hans anderledes position i og for sig skulle muliggøre, så at de objektive muligheder, som ligger i den nye position kunne udnyttes endnu bedre eller værre, afhængig af de tilbagebleve dispositioner, altsammen uvidende for den det gælder. Det er bl.a. i denne artikel, Bourdieu anvender begrebet *habitat* for at angive det felt inden for det sociale rum, hvor den agerende indtager en bestemt position, som er hans position på et antal akser i et mangedimensionelt rum; den inkorporerede verden (*habitus* & dispositioner) kan ikke svare mod en ny objektiv verden (landskab, hus, møbler, bøger, adelsstitle, diplomat erhverv), som ramme for dispositionerne, som nu skal samspille med en ansættelse som ingeniør på en fabrik i Afrika, som er til hjælp/besvær, hvilket gør, at man ikke kan slutte sig til en vis *habitus* ud fra observeret opførelse eller omvendt fra en vis position til en vis *habitus*, automatisk.

Det er ikke tilfældigt, at Bourdieu i sin mest filosofisk orienterede bog *Pascalian Meditations*²³⁰ har et lysende kapitel om "*Bodily knowledge*" som Benner og Martinsen vil værdsætte. Men kapitlet efterfølges umiddelbart af et kapitel om "*Symbolic Violence and Political Struggles*", 'symbolic violence', som er et nøglebegreb i Bourdieus teori om det pædagogiske felt, som på mange måder kunne inspirere punkt for punkt en tilsvarende teori om den institutionaliserede omsorgspraktik. Præcis som den officielle pædagogiske aktion, arbejde, og skolearbejde hævdes

229 Bourdieu, Pierre (1980): "Le mort saisit le vif". In: *Actes* vol 32-33, april-juni, pp. 03-14. Oversat til dansk: Den døde (forfaderen) griber fat i den levende (Arvtageren).

230 Bourdieu, Pierre (2000): *Pascalian Meditations*, Cambridge, Polity Press.

at virke for barnets/brugerens bedste i en kommunikativ proces, hævder lægen og sygeplejersken at gøre behandling/omsorg for patientens/brugerens bedste²³¹. Men Bourdieus pædagogiske teori hævder, at det handler om symbolsk vold, med hvilket arbitrære kulturelle kundskaber og holdninger indprentes. En praxeologisk omsorgsteori kunne udarbejdes i analogi med denne pædagogiske teori²³².

Dette aktualiserer spørgsmålet om dobbelt-dimensionen af en sådan videnskabelig teori, som står for beskrivelse og forklaring. En dimension omfatter den objektivistiske konstruktion af de sociale parametre, som bestemmer denne aktion, arbejde og professionspraktik. En anden dimension omfatter subjektivistisk konstruktion omfatter den aktion/arbejde/praktik som oplevelse, opfattelse. Den fuldstændige konstruktion må desuden omfatte samspillet mellem disse to dimensioner²³³. Det har Bourdieu meget tydeligt præsenteret i de to artikler, vi netop har henvist til og diskuteret. Den ene artikel handler som nævnt om, hvordan man beskriver en social klasse dels i en sociologisk konstruktion dels i klassekampen. Den anden artikel handler som nævnt om, hvordan ens tidligere sociale formation med de relative positioner overlever i den nye, fordi positionerne har aflejret inkorporerede dispositioner, som tolkningsmodel og handleberedskaber, som ikke længere er adækvate, men virkningsfulde. I hvert fald så længe de ikke er erstattet af lige så stærkt inkorporerede helt anderledes dispositioner inden disse spænder ben for de gamle dispositioner i stedet for at lette det for de sociale aktører, som skal operere i den nye sammenhæng. Bourdieus

231 Petersen, Karin Anna (1989): *Habitusbegrebet hos Bourdieu. Teoretiske overvejelser og indledende metodisk diskussion til empirisk indkredsning af sygeplejehabitus*, Institut for Pædagogik, Københavns Universitet, 123 p.

232 Petersen, Karin Anna (1992, 1993): *Den praktiske erkendelse. Forholdet mellem teori og praksis i sygeplejen og sygeplejerskeuddannelsen*, Magisterkonferensspeciale ved Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik Københavns Universitet. Skriftserie nr. 4 ved Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Århus Universitet, Århus, 254 p.

233 Petersen, Karin Anna (1989): *Faglig Profil Serie nr. 4. En debatserie om Sundheds- og Sygepleje. Den praktiske sans- Sygeplejens skjulte principper. Delrapport 1. En fremstilling og forslag til et observationsstudie af sygeplejeps praksis og en afdækning af principper for sygeplejehandlinger med Pierre Bourdieus teori om habitus som ledetråd*. Dansk Institut for Sundheds- og Sygeplejeforskning, København.

felt/habitus teori, som allerede har klargjort, at som regel vil bundtet af dispositioner for hvert felt muliggøre et træfsikkert praktisk mesterskab af det, som bør gøres, som ofte vil afvige fra det symbolske mesterskab og dets åbenhed for frit svævende ideologiserende kreationer. Bourdieu plejer at sige, at den praktisk orienterede ved mere end han/hun selv ved. Men det betyder ikke at habitus/disposition er lig med en dømmekraft, som bedømmer situationen og feltets beskaffenhed, og hvad som skal gøres korrekt, eftersom den bare er udtryk for den interioriserede praktiske orientering i et givent relationelt felt hos givne positionsindehavere, og ikke er udtryk for en kritik eller teoretisk rekonstruktion af det hele. De af positionen og medfølgende dispositioner suggererede og faciliterede positioneringer er vel tilpasset situationen, eftersom de er lavet inkorporeret, men ikke en teoretisk rekonstruktion eller kritik.

Den anden artikel findes som sagt på fransk og i en tysk oversættelse, publiceret i *Actes* under titlen ”le mort saisit le vif” (et Proust-citat) ”Den døde griber fat i den levende”: Det af den gamle verden, som prægede sindet, er forsat virksomt, på trods af at verden er blevet ny. Dvs. i en foranderlig verden er en habitus/disposition et tveægget sværd. I en afhandling fra Umeå/Laos, som anvender sig både af en model fra den svenske socialpsykolog/sociolog Johan Asplund, sådan som Lars Dahlström tolker det i sin afhandling om læreruddannelsen i Namibia²³⁴ (og Sven-Erik Nordenbo anvender i sin bog om pædagogikkens historie i Danmark, jf. Staf Callewaerts lange recension i NFPF’s tidsskrift²³⁵) altsammen en egenhændig genopfindelse af Bourdieus habitus/habitat/feltteori, hævder forfatteren, at nærvær af buddhismen som livsholdning blandt laoterne er en sådan type af tveægget sværd, som både faciliterer eller genererer indførelsen af moderne strømninger, afhængig af kompatibilitet. Den ligger ikke bare på det diskursive plan, men mindst lige så meget på et tankemønster-plan eller på hele samfundsstrukturens plan; fænomenet er jo mest påfaldende, når det manifesterer sig som et

234 Dahlström, Lars (2002): *Post-apartheid teacher education reform in Namibia – The struggle between common sense and good sense*. Department of Education, Umeå Universitet, Sverige

235 Callewaert, Staf (1985): ”Hvordan kan man skrive pædagogikkens historie”. In: *Tidsskrift for Nordisk Forening for Pædagogisk Forskning*, nr. 1

efterslæb - hysteresis ville Bourdieu sige med Aristoteles. Tankemønstre og samfundsstrukturer har en anden tidshorisont, er mere seje, sværere at ændre på og kræver helt andre indsatser. Sådan som Callewaert og Jens Bjerg skrev det i en oprindelig tysk artikel: Først når en reform er sunket ned på et habitusniveau, vil den virke, i det mindste for en tid²³⁶.

236 Bjerg, Jens, Staf Callewaert, Staf (1985): "Kulturel og social reproduction I klassesamfundet og uddannelsessystemtes udvikling". In: *Nordisk Forum for Pædagogisk Forskning* (RUC 1982, tysk version).

XVII.

Hvad er lægekunsten/lægevidenskaben?

Del 1 - Birte Hedegaard Larsen om relationen
læge-sygeplejerske

Hidtil har vi hele tiden kun talt om sygeplejerskens professionelle virke og dets kundskabsbase. Men egentlig burde man tale om hele den store vifte af sundhedspersonaler. Vi begrænser os dog til samspillet læge-sygeplejerske. Og så kan man umiddelbart notere at:

- i princippet har lægerne det overordnede ledelsesansvar for hele komplekset, selv om det medfører, at der findes en administrativ ledelse som en speciel funktion
- man kan ikke dele det op som forskellen mellem behandling og pleje, eftersom sygeplejersken assisterer lægen i behandlingen, lægen har det ultimative ansvar for hele komplekset, lægekunsten er ikke helt renset for omsorgsfunktioner
- sygeplejersken har helt fra begyndelsen kæmpet for en relativ autonomi, fagligt, praktisk og uddannelsesmæssigt, men er ikke blevet mødt af en stor lægelig interesse; lægerne har stort set ladet sygeplejerskerne diskutere dette uden at blande sig, så længe det ikke fik praktiske konsekvenser. Sygeplejerskerne på deres side har på en måske forbevidst måde trukket sig fra at save den gren over de selv sidder på: på alle punkter nyder sygeplejerskerne godt af at sole sig i lægernes stærke position, både symbolsk og verdsligt, jf.t med øvrige semi-professioner. Alligevel spiller fra sygeplejerskernes side en polemisk afstandstagen fra det fremherskende lægelige paradigme en afgørende rolle. Sygeplejerskens forsøg på at etablere et eget paradigme er mindre en erobring af det egne, end det er en befrielse fra

det andet, som ikke bare er det andet, men det forkerte, ikke bare sygepleje/omsorg, men fra sundhedssektoren i det hele taget. Den polemiske selvforståelse fordobles af en modstilling mellem det socio-kulturelle kvindelige, som er en arv fra omsorgen i familiesammenhæng, og det mandlige, som er en arv fra opretholdelsen og reparationen af den arbejds- og kampkapacitet i samfundet. Arbejdsdelingen er ikke længere mellem lægen, som er en mand og sygeplejersken, som er en kvinde, både biologisk og socio-kulturelt, men mellem en sociokulturel mandlig og en sociokulturel kvindelig funktion, uanset om det er personer af biologisk køn mand eller kvinde, som udøver dem. Dog med en ikke så lille bias, givet sygeplejerskerollen som lægens assistent i behandlingen, og givet, at den kvindelige omsorgsfunktion stadigvæk betragtes som mere lempelig for biologiske kvinder, eftersom man regner med, at det socio-kulturelle mønster følger de linjer, som er fortegn for det biologiske køn, med barnefødsel og pleje som et fast punkt.

Birte Hedegaard Larsen har i en interessant artikel i *Gjallerhorn*²³⁷ sammenfattet sin afhandling, som beskriver den historiske udvikling af relationen læge-sygeplejerske. Birte Hedegaard Larsen går ud fra, at sygeplejersken helt fra begyndelse af den ”verdslige sygepleje”(?) har deltaget i arbejdet i ”Lægens medicinske klinik”(?), som hjælpere og stedfortrædere med lægen som overordnet angående: ”Sygdomsrelaterede ordinationer”, sådan at forstå, at ”Udførelsen måtte rette sig mod den enkelte patients hele situation”. Sygeplejen drejer sig ligeledes (som sygeplejerskens eget domæne?) om en ”Etisk omsorg og pleje vedrørende hele patientens situation, koordinering af indsatser, ledelse og uddannelse af det tjenerskab som skulle medvirke til dette. Disse områder var traditionelle kvindeopgaver i et hushold som mændene (Lægen) ikke havde kendskab til, og altså ikke kunne være overordnede sygeplejersken i så henseende”.

Lægefaget og sygeplejerskefaget betragtes som komplementære.

237 Larsen, Hedegaard Birte (2010): ”Sygeplejersken og lægen”, *Gjallerhorn* nr. 12, Tidsskrift for professionsuddannelser pp. 52-59.

Opkomsten af den verdslige sygepleje dateres i Danmark til 1876 på Kommunehospitalet i København, da paradigmestriden mellem et medicinsk paradigme, som hyldede metafysiske teorier om sundhed og sygdom og en herudfra deduceret lægekunst, og et paradigme, der hyldede eksakt, såkaldt positiv eksperimentel lægevidenskab, vendte sig til det sidste paradigmes fordel. Fokus flyttede sig fra teorier om sundhed og sygdom som totale fænomener til videnskabeligt bekræftede patologiske forklaringer på sygdomme. Lægens behandling centrerede sig tidligere omkring genoprettelse af den syges sundhedsbalance hjemme. I det nye paradigme kommer den syge til lægens hus, til sygehuset, kun som endnu et eksempel på et patologisk sygdomstilfælde, og behandlingen retter sig mod at reparere eller styrke det syge sted eller det syge organ. (Vi husker, at Foucault i *Klinikkens fødsel*²³⁸ opsummerer forskellen ved at sige: Lægens spørgsmål i det første tilfælde var: ”Hvordan har du det?”, i det andet tilfælde ”Hvor har du ondt?”²³⁹)

I 1876 taler man endnu ikke om eksperimentel lægevidenskab, men om den kliniske medicin som modtræk mod den metafysiske eller teoretiske medicin. En empirisk, klinisk og numerisk metode havde fundet indpas, nøje observationer, registrering og rapportering døgnet rundt, samt højt kvalificeret husstyre med en filantropisk indstilling. Numerisk i den mening, at alle tilfælde rapporteres centralt, så man har statistiske opgørelser over sygdomme og behandling.

Observation kræver et klinisk ”blik”, som lokaliserer patologien i kroppen, eksperimenterer med en intervention (kirurgisk, livsføringmæssigt, medicinering), indtil man ved, hvilken som har vist sig at være effektiv, når man har prøvet dem, og har repareret kroppen.

Vi kan et øjeblik standse op og spørge: Videnskab, i hvilken mening? I *klinikkens fødsel* fremstiller Foucault det som, at her fødes et paradigme, som skal vise vejen for en hel ny humanvidenskab, som er en videnskab om det enkelte tilfælde, det enkelte individs unikke egenskaber. Aristoteles og traditionen havde sagt, at om individet findes ingen videnskab,

238 Foucault, Michel (2000): *Klinikkens fødsel*. Hans Reitzels Forlag: København, 275 p.

239 Se også: Petersen, Karin Anna (2010): ”Klinisk betyder empirisk”, *Gjallerhorn* nr. 12, Tidsskrift for professionsuddannelser, pp. 30-41.

videnskab handler kun om det almene, det universelle. Dvs. videnskab er her det samme som resultat af randomiserede, dobbeltblinde forsøg med et middel appliceret på den ene population, mens et placebo appliceres på den anden population. Begge populationer udvælges dog rent tilfældigt ud af en overgribende population med i princippet på alle relevante punkter samme egenskaber, inklusive at have den sygdom man vil helbrede, undtagen at få/respektive ikke få midlet. I det tilfælde, at nulhypotesen *ikke* bliver bekræftet, dvs. i tilfælde af at *der findes* en signifikant sammenhæng mellem at have fået midlet og at den ønskede effekt optræder, anser man det for bevist at midlet er relevant og effektivt. Tilbage står så at producere som en applicerbar medicin under givne betingelser. Og få det godkendt, solgt, ordineret og dokumenteret.

Set fra et epistemologisk/metodisk udgangspunkt betyder det, at man påberåber sig:

- Naturvidenskaberne som biologi, kemi, men i varianter af typen humanbiologi, biokemi
- Undersøgelsermetodik med dennes begrundelser, specielt i sammenhæng med såkaldt randomiserede dobbeltblinde forsøg, dvs. så hverken forskere eller patienter ved, hvem, der har fået det middel, som antages at være mere virksomt end et ældre, eller placebo, at populationen er udvalgt rent tilfældigt ud fra en population, som på alle punkter har samme egenskaber, som er relevante for forskningstemaet, undtagen at den får midlet appliceret eller ej

I og for sig er der ingenting typisk naturvidenskabeligt ved metoden. Netop i socialvidenskaberne bliver man ofte tvunget til at finde et tilfælde, hvor så at sige den givne sociale virkelighed spontant udvikler sig på en måde, som ligner et randomiseret dobbeltblindt forsøg fx i spørgsmål vedrørende integration af immigranter.

Alligevel er metoden skarpt kritiseret, hovedsagelig fordi sygdomstilfælde og helbredelsesprocessen betragtes som standard-tilfældet, selv om man godt ved, at intet tilfælde ligner det andet, vedrørende alle

relevante omstændigheder, og at dette også gælder vedrørende personligheden og den strategi over for sygdommen og behandlingen/omsorg, som gennemføres, inklusive indholdet af den sociale interaktion af de betydningsfulde andre.²⁴⁰

Men lægen hævder alligevel sit monopol på medicinsk viden (videnskabelige kundskaber) og altså overordnet magt i sundhedssektoren, egentlig uden at selv, dvs. uden at lade sig i sit fag/videnskab, udrede de åbenlyse epistemologiske uklarheder, med mindre det hele skal få lov at gå under betegnelsen positivisme, hvilket det jo epistemologisk ikke er. Samtidig påberåber lægevidenskaben og kunsten i sin rekruttering af sygeplejersker-kvinder stadigvæk en metafysisk teori om de komplementære kønsopfattelser, som altså på det punkt står ved magt på trods af krav om den modsatte form for videnskab i det medicinsk-kliniske. En metafysisk teori blev frem til etableringen af positivismen betragtet som en særlig form for viden, og derfor betragtedes denne kønskomplementaritet som faktuelle(?) kendsgerninger.

Sygeplejersker hævdede sygeplejerskefaget som et selvstændigt fag (videnskab?) ved siden af lægevidenskaben, som de også havde del i, men underordnet lægen, men med den holistiske udførelse i eget regi²⁴¹.

Birte Hedegaard Larsen hævder, at sygeplejersker aldrig har accepteret lægernes positivistiske medicinske videnskab for egen regning, men kun loyalt har udført deres andel i det klinisk medicinske arbejde, mens man selv har bevaret metafysiske teorier for at begrunde sin egen virksomhed som human. Og socialvidenskaber, som hos lægerne er underordnede den medicinske videnskab, men hos sygeplejerskerne udgør det væsentlige fundament: ledelsesteori, psykologi, sociologi, pædagogik og etik. Med hjælp af disse videnskaber har man kunnet transformere det, som først var komplementære kønsroller, til fagområder.

240 Christensen, Søren Troels (1999): *Den randomiserende kliniske undersøgelse, historiske og filosofiske aspekter*, Institut for Samfundsfarmaci, Danmarks Farmaceutiske Højskole, ph.d.-afhandling.

241 Petersen, Karin Anna (1997/1998): *Sygeplejevidenskab - myte eller virkelighed? Om genese og struktur af feltet af akademiske uddannelser og forskning i sygepleje i Danmark*, Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet, i samarbejde med Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Aarhus Universitet, 917 p.

Lægerne derimod har vedvarende betragtet sygeplejefaget som en del af klinisk medicin, og ikke accepteret sygeplejerskers krav på faglig selvstændighed, men kun accepteret deres predominerende rolle i den praktiske sygepleje.

Men spørgsmålet er, om den kliniske medicin i virkeligheden ikke snarere er en kunst eller en praktisk teori, teori FOR, som arbejder med referencer til naturvidenskaber såsom først og fremmest biologi, biokemi²⁴². Dvs., at det centrale er den individuelle diagnose og beslutning om den individuelle behandling (jf. Cicourels publikationer²⁴³) i henhold til forskellige rapporter om erfaringer med forskellige interventioner og deres effekter.

Men det vigtigste er at holde klart for sig, hvad den aktuelle såkaldte skolemedicin eller den kliniske medicin indebærer:

1. En *vis organisation af et lands sundhedsvæsen*, hovedsageligt i form af et system af sygehuse med et team af ansatte på alle niveauer og af alle typer, men med en faglig og administrativ ledelse under en kommunal/provinsiel/statslig offentlig styring (selv om de er private institutioner), finansieret på disse respektive organers budget eller på en privat ejers budget, og underordnet en politisk styring i form af dels lovgivning og anordninger og cirkulærer, dels ministerielt eksekutiv. Dvs., at det i praksis næsten aldrig mere er et spørgsmål om lægen som eneste foretagende, under ingen anden regulering end dennes faglige kompetence og status som profession, som præsterer sundhed- og sygdomstjenester, som han alene suverænt afgør pga. sin kompetence, for den enkelte patient. Både lægen og sygeplejersken opererer for det meste inden for disse institutionelle rammer

242 Durkheim, Emilé (1975). "Pedagogikens väsen och metod". In: *Opdragelse, uddannelse og sociologi*. Carit Andersens Forlag & Finn Suenson Forlag, kap. 2., s. 60-80, 22 s. Finns på engelska: Durkheim, Emilé (1956): *Education and Sociology*. The Free Press: New York. Chapter II: The Nature and Method of Pedagogy. s. 91-112, 22 s.

243 Cicourel, Aaron (2002): *Le raisonnement médical. Une approche socio-cognitive*. (Det medicinske ræsonnement. Et socialkognitivt approach) udgivet af Pierre Bourdieu & Yves Winkin, Éditions du Seuil, Paris 2002.

i følge deres logikker og reguleringer af politisk, administrativ, finansiel, behandling- og omsorgsmæssig karakter, som implicerer en kapacitet til at tænke og handle efter disse logikker på en inkorporeret måde, som også fører de forskellige niveauer af refleksivitet med sig, inklusive referencer til en bred vifte af human/social/naturvidenskaber.

2. Dvs. at det er *en kolossal indsnævring af fx sygeplejerskernes praktik* at kalde den for en etisk praktik og dermed lade den udspringe af skabelsens etiske fordring og samtidig lade den bestå af den holistiske omsorg, som omfatter alle patienternes livsdimensioner. Med i grund og bund kun som en filosofisk omsorgs-refleksivitet som rettesnor. Sygeplejerskearbejde er også underlagt alle de ovenfor beskrevne logikker af andet udspring og af en anden art. Og man kunne i så fald omvendt også for lægerne påberåbe sig samme etiske praktik som bundniveau, hvilket ville være lettere hvis man tog sit udgangspunkt i det, en fraktion af lægekorpsen, på linje med den prepositive eller såkaldte romantiske lægekunst, opfatter som indeholdt i professionen, nemlig ikke for enhver pris at tage ansvar for såvel de raske som de syge "patienter" (klienters) holistiske velbefindende, efter kapacitet. Det samme ville i så fald kunne siges om sygeplejersker som lægens assistenter i behandlingen og med under lægens ansvar et eget ansvar for en holistisk omsorg.
3. Man skal huske, at *både lægens og sygeplejerskens praktik er indvævet i yderligere et antal systemer*, som modificerer selve praktikken:
 - Systemet af sygesikringen, generel-offentlig og privat, mindre og mindre som en forpligtelse for staten på solidaritetsbasis, men også her på markedsbasis.
 - Systemet af forskning, opfindelse, testning, godkendelse, produktion, distribution, information til patienten af lægemiddel, hvad enten det er i form af drugs, livsførelsesforskrifter, indlæggelse, behandling

osv. Medicinalfirmaernes tavse styring af lægernes praksis er vel underbygget, ligesom deres manipulationer med forskningsresultater, hvor de for øvrigt er alene om at have de midler, som behøves for at gennemføre denne forskning og på sædvanlig vis kontrollere dem forskerne imellem.

- Begge systemer er allerede eller er på vej til at være organiseret
 - På verdensbasis
 - Efter markedsprincipper
 - Omkring det enkelte individ
- Lægemiddelproduktion er i dag business for specialiserede afdelinger i et fåtal kemiske koncern, hvilket gør, at det, som produceres og af hvilken grund, i sidste ende afgøres af overskudsfordelingen til aktionærer. Det faktum, at det enkelte lægemiddel i princippet fabrikeres for alle enkelte individer over hele verden og som sådan ordineres, betyder, at midlet og dets virkning er totalt standardiseret som universel. Hvilket bl.a. får til konsekvens, uanset en ordinerende læges valg af middel i det enkelte tilfælde, at det bl.a. på informationsbladet som ledsager midlet (fx Lyrica som smertestillende mod smerter forårsaget af avanceret polyneuropati som i sig selv ikke kan behandles i de fleste tilfælde, eftersom man ikke kender årsagen, så snart et par klassiske årsager er udelukket) angiver titals bivirkninger 1/10.000; 1/1000; 1/100; i Callewaerts tilfælde cirka 12 meget generende bivirkninger signaleret som frekvente.
- Man må altså understrege, at praktikken er indvævet i alle disse parametre, som påvirker stik modsat af, hvad der blev sagt med de professionelle teorier, som korpset hævder, og som dets videnskabsteori, filosofi, etik legitimerer. Hvilket direkte forklarer patologiske

fænomener såsom cancer-behandling, som i virkeligheden er forskning og generelt patienternes opgiveness og lammelse ind for kinesiske æsker af apparater, som patienterne er underlagt.

- Dette har også betydning for en debat af de neoliberale/konservative kampagner omkring såkaldt evidensbaseret praksis ved professioner, semi-professioner, funktionærer, ansatte, som går ud på:
 - Det antages, at der findes videnskabeligt bevis for, at en given behandling er den bedste med henblik på opnåede resultat
 - Det antages, at kundskab om dette kan være til rådighed for de ansatte i håndterbare databaser
 - Hvilket vil tillade de ansatte, at de derefter ikke behandler efter tradition, erfaring, skøn, men på grund af den ene og alene tilladte behandling/omsorg for netop dette tilfælde af netop den sygdom, efter at man har klikket sig frem til et universelt ekspertsystem i form af et computerprogram, som det som findes på Faculty of Medicine, Dentistry and Health Sciences, The University of Melbourne.

Men som det tydeligvis diskuteres i bogen af Kari Martinsen ”Samtalen, skjønnnet og evidensen”²⁴⁴, er dette system stadigvæk kun evidens for, hvad man skal gøre, ikke om og i hvilken udstrækning det giver resultat. Dette til forskel fra fx Bill Gates Foundations projekt som vil ansætte og afskedige lærere alt efter deres effektivitet målt på deres elevers indlæringsresultat²⁴⁵. Nu er den kobling af andre grunde højest problematisk, men det er i det mindste at sætte behandling over for resultat. Men man kan bare konstatere, at i tilfældet medicin hævder man, at en behandling bør være godkendt af overordnede, politisk tilsatte kon-

244 Martinsen, Kari (2005): *Samtalen, skjønnnet og evidensen*, Akribes, 167 p. Også på dansk Gads forlag, 2006

245 Bill Gates Foundation (2010): *Learning about teaching. Effective teaching project* Bill and Melinda Foundation, Policy Brief MET project.

trolinstanser, og der verserer fortællinger om mere eller mindre dygtige læger og forsøg på at måle effektiviteten af sygehuse osv., men indtil videre kobler man ikke lægernes lønninger og ansættelserne direkte til antallet af behandlinger, som har givet positivt resultat, eftersom man stadig væk går ud fra en generel fornemmelse af, at behandlinger af sygdomme har en stor grad af uberegnelighed i sig, uanset den enkelte læges indsatser. Og under alle forhold er det læge, som vurderer læge og ingen anden, med mindre der er mistanke om kriminel adfærd.

- I *Homo Academicus*²⁴⁶ har Bourdieu et par sider om den medicinske forskningsledelse og -behandling af personalets placering i grafikken af akademikere. Bourdieu understreger her de forskellige dimensioner/ansvarsområder, de har, bl.a. inden for den økonomiske, politiske og sociale side af magtfeltet. Lægerne er med til at bestemme og opretholde den almene moral og ikke kun de etiske sider af medicinske behandlinger. De udgør en særligt stærk økonomisk kategori og en stærk gruppe i den borgerlige overklasse (selv om store grupper af de alment praktiserende læger, privat og i hospitalssystemet tilhører de lavere medicinske personalegrupper fra Distinktions grafer²⁴⁷, som vel egentlig primært gælder bl.a. sygeplejersker). Lægerne fylder i det sekulariserede samfund en slags præstefunktion. Koblingen til sundhedspolitikken og medicinalfirmaerne samt tværgående programmer for vaccinering etc. gør, at de nok skulle have videnskabelig evidens i stort set alle natur-, social- og humanvidenskaber, via dobbeltblinde eksperimenter, hvis sådanne evidenskrav ville kunne hævdes. Bourdieu karakteriserer disse forhold enkelt gennem at stille dem mod hinanden: en biokemisk grundforsker på et naturvidenskabeligt fakultet på den ene side og på den anden en tilempet biokemiteknisk assistent, som laver analyser af

246 Bourdieu, Pierre (1984): *Homo Academicus*, Les Éditions de Minuit.

247 Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Routledge.

blod etc., som sammenlagt er det, lægen går efter, alt imens han/hun lader som om de også lytter til, hvad patienten siger om sine oplevelser. Disse aspekter er også klart markeret i Cicourel's bog, som man også kan læse på engelsk i de oprindelige tidskrifters artikler²⁴⁸.

- Samtidig er lægernes uddannelse og kompetence stadigvæk en slags akademisk speciale indrettet på medicinsk diagnose og behandling, som lægen har absolut monopol på i meget snæver forstand; lægen er skyldig i en redegørelse for de iværksatte aktiviteter, men i princippet ikke for resultatet, eftersom behandlingen i princippet aldrig (kan) garantere vellykket resultat.

Del 2 - Aaron Cicourel: Det medicinske ræsonnement. Et socialkognitivt approach

Vi er på jagt efter en god beskrivelse af, hvad lægekunsten/videnskaben skulle kunne være. Ikke bare som i Foucault's *The birth of the clinic*, en historisk monografi om en kort periode 1800-1850, men om dagens situation. Der kan man bl.a. konsultere den bog, professor Wulff har publiceret i Danmark, *Rationel Klinik*²⁴⁹, men det er jo snarere et normativt foreskrivende bidrag til, hvad lægevidenskaben er, når den er, som den bør være. Da er et antal nyere tekster af etnometodologen Aaron Cicourel, professor i medicin og i sociologi senest på University of California, Institute of Health and Aging and School of Nursing, San Francisco, Californien, som Bourdieu har publiceret i en fransk oversættelse, særligt interessant. Dels fordi disse tekster dokumenterer, hvordan Cicourel bevæger sig fra etnometodologien, som Bourdieu nævner, når han afviser fænomenologien som ét alternativ i teoretisk

248 Cicourel, Aaron (2002): "Le raisonnement médical. Une approche socio-cognitive". (Det medicinske ræsonnement. Et socialkognitivt approach) udgivet af Pierre Bourdieu & Yves Winkin, Éditions du Seuil, Paris 2002.

249 Wulff, Henrik R. (1987): *Rationel Klinik. Grundlaget for diagnostiske og terapeutiske beslutninger*. 3. udgave, 1. oplag. Munksgårds Forlag, København. OG Wulff, Henrik R., Raben Rosenberg og Stig Andur Pedersen (1990): *Medicinsk filosofi*. 1. udgave, 1. oplag. Munksgårds Forlag, København.

kundskab, til en Bourdieu-lignende position, dels fordi det sker via en lang række empiriske observationsstudier af, hvordan et medicinsk team under ledelse af læger ræsonnerer, når de tager beslutninger angående den medicinske behandling af enkelte patienter i 2000-tallet i Californiens universitetsklinikker. Derved koncentrerer Cicourel sig om sproget, etnisk kulturmæssigt tilhørighed, kommunikation med patienter og mellem medicinske specialer, akademisk diskurs logik altsammen indlejret i en bred social-økonomisk og organisatorisk kontekst. Alene disse decennier af observationsstudier, publiceret i sparsomme artikler i videnskabelige tidsskrifter under den anden halvdel af hans liv, kan en gang for alle helbrede hvem som helst fra den mærkværdige forestilling om, at alt hvad en læge siger og gør, er videnskabeligt på samme måde som Einsteins berømte formel.

Man har en mulighed for at læse Cicourels papers, fordi de oprindeligt blev publiceret i engelsksproglige fagtidsskrifter. Bourdieus introduktion opsummerer desuden meget klart Cicourels konklusioner og aktualiserer i den anledning også hans egen position angående kritikken af etnometodologien, men også af den såkaldte Conversation Analysis approach, CA, som Fritjof Sahlströms berømte pædagogiske klasseværelses-analyser baserer sig på, jf. Staf Callewaerts diskussion med Fritjof Sahlström²⁵⁰.

Det helt afgørende er Cicourels konklusion, at selve behandlingen, for så vidt den er en måde at føre en konklusion ud i livet på angående dels en diagnose, dels en behandling, som i den udstrækning ikke har form af et dobbeltblindt kontrolleret eksperiment, men så at sige blandt meget andet muligvis applicerer mere eller mindre generelle konklusioner af sådan forskning i det konkrete tilfælde eller lignende tilfælde, som dog set fra behandlingsbeslutningen ikke selv direkte har karakter af en statistisk signifikant sikkert fastsat effektiv behandling, men højest refererer til sådanne. Derfor kan den heller ikke karakteriseres som praktik med egenskaber typisk for sådan forskning, men snarere som et temawork, som desuden fører meget mere end så på banen i det, som i

250 Callewaert, Staf (2003): "Klasserumsobservation og socialkonstruktionisme. I anledning af Fritjof Sahlströms afhandling: Up the Hill Backwards", In: Petersen, Karin Anna, Britta Siegumfeldt (red.): *Callewaert, Staf: Fra Bourdieus og Foucaults verden – pædagogik og sociologi, diskurser og praktikker, efter det moderne*. Akademisk, Tid&Tanke, pp. 349-364.

grunden er et delt ræsonnement, som underbygger en beslutning.

For egentlig er problemet, at lægekorpsset gennem tiderne på forskellige måder har opfattet sig selv som personifikation af den videnskabelige tænkning, teoretisk og praktisk, i den medicinske klinik, men også i meget bredere naturvidenskabelige og sociale felt, og navnlig omkring sundhedssektorens ordning og samfundsorden sammen med de andre ordningers støttepiller, officeren, præsten, juristen og (gymnasie/universitets) læreren. Som om alle lægens udsagn uanset sammenhæng bør betragtes som videnskabelige udsagn, evidens-baserede på en eller anden måde, mens de i virkeligheden aldrig er videnskabelige udsagn i strikt mening, hverken diagnosen eller ordinationen i enkelte tilfælde eller af kollektiv karakter fx ved epidemier eller generelle vaccineringer osv. Og bevisførelsen har lægen i sin hånd; han postulerer bare, at sådanne bevis findes, for de er altid praktiske tilempninger af kundskaber, som lægen ikke behersker, sammenkoblet med et stort antal praktiske vurderinger af situationen, tilfældet osv.²⁵¹ Det, længste man kan komme, er som i onkologien, hvor lægens behandling af de enkelte patienter i virkeligheden snarere er ordinationer inden for rammerne af eksperimentelle undersøgelser, hvor hverken lægen eller patienten ved om den enkelte patient tager et placebo, en tidligere kontrol-medicin eller det præparat som testes, og hvor det ikke er lægen i sin egenskab af læge, som leder forskningen eller udtaler sig om resultatet.

For så vidt er Bourdieus introduktion af Cicourel også en forsvarstale for makro- og mikrosociologiske observationsstudier, dvs. mikro, som alene får sin mening fra sin makro-kontekst.

For Bourdieu bliver det samtidigt også en anledning til en sidste gang at insistere på, at det er aktørernes gentagne enkelthandlinger, som graver det spor, som siden bliver til en habituel, førbevidst orientering af tanker, ord og gerninger desangående (habitus), en af handlingerne struktureret struktur, som strukturerer handlen. Altså noget, man hele tiden kan betragte enten fra sit mikro-udspring eller fra sin makro-effekt.

Allerede 1981 havde Cicourel skrevet i sit bidrag til Knorr-Cetina &

²⁵¹ Se også Martinsen, K. og Bøge, J. (2008). "Kunnskapshierarkiet i evidensbasert sykepleie". In: *Akademiske Sygeplejersker*, nr. 3, pp. 32-37

Cicourel ”Advances in Social Theory and Methodology” p. 67:

”vi må studere, hvordan beslutninger fattet i komplekse mikrosituationer bidrager til skabelse af makro-strukturer, ved at tilbyde rutineløsninger for simulationer eller for virkeliggørelse af de grundlæggende objektiver af organisationer”.²⁵²

Bourdieu citerer teksten og tilføjer:

”Det handler ikke om, at mikro-hændelser ’spejler’ makro-strukturer de skaber disse makro-strukturer, sådan at forstå, at de konkret virkeliggør dem gennem, at fra dag til dag virkeliggøre komplekse organisationers objektiver (skoler, sygehus, administration). Ved på meget nært hold at studere de mere eller mindre formaliserede sproglige kommunikationer, som forekommer i diverse typer af organisationer, har Cicourel skaffet sig instrument for at se, hvordan samfundet virkeliggør sig i dagligdagen”.²⁵³

Bourdieu understreger, at Cicourel ikke har interesseret sig for selve de medicinske specialers substans, men i første omgang for det medicinske ræsonnement, som leder til en diagnose og en beslutning om en behandling, ved systematisk at registrere og udskrive den verbale kommunikation ud fra et cognitiv science-perspektiv mellem de forskellige medicinske protagonister eller specielt mellem dem og patienterne. Derved tages der systematisk hensyn til protagonisternes position, rolle og status, den specifikke sygehusorganisation af de forskellige specialer hentet fra kompetente informanter. Alene på den baggrund kan man forstå, hvordan lægens magt over patienten udøves sprogligt, hvordan patienten forklarer sin sygdom med hjælp af folkelige teorier, hvordan den yngre læge, som først har taget imod patienten, har ræsonneret,

252 Knorr-Cetina & Cicourel (1981): *Advances in social theory and methodology: Toward an integration of micro- and macro-sociologies*, Boston Routledge & Kegan, vor oversættelse til dansk, p. 67.

253 Pierre Bourdieu (2002): ”Forord”, p.16. In: Cicourel, Aaron (2002): *Le raisonnement médical. Une approche socio-cognitive*. (Det medicinske resonnement. Et socialkognitiv approach) udgivet af Pierre Bourdieu & Yves Winkin, Éditions du Seuil, Paris 2002. Vor oversættelse til dansk.

og hvordan han (ikke) havde haft hjælp af specialiseret ekspertviden, hvordan diagnosen bygger på mange diverse elementers formelle som informelle, videnskabelige og folkelige, kulturspecifikke traditioner og banal common sense, hvordan samspillet mellem specialister er organiseret, hvordan eksperter evaluerer novicer og yngre læger, temaer, som behandles i lige så mange artikler i bogen.

Cicourels indfaldsvinkels interesse for en definition af, hvad lægekunst/videnskab/tilempet videnskab er for størrelser, kan man få tydeligere frem med følgende små anekdotiske vidnesbyrd:

Staf Callewaert har for nogle år siden fået diagnosen polyneuropati, efter et tjek up af de klassiske symptomer, sådan som fuldkommen parallelle højre og venstre-symptomer i begge hænder og fødder, bekræftet af en lille klassisk undersøgelse, hvor man måler hastigheden af forplantningen af moderate elektriske stød ved ekstremiteterne, med den modalitet, at ingen årsagsforklaring har kunnet fastslås, og altså heller ikke nogen behandling, at prognosen er en langsom acceleration, med den mulighed at ordinere et af de tre kendte lægemidler, som bevise- ligt dæmper smerten i ekstremiteterne med udgangspunkt i hænder og fødder, men hvor ordineringen heraf, doseringen osv. overlades af den diagnosticerende neurolog til den almen-praktiserende læge som i 8 år ikke er kommet i tanker om, at patientens klagemål burde tolkes som neuropati, og som konsekvent ikke har henvist patienten til en neurolog, hvilket jo ikke er særligt tillidsvækkende. Det af den praktiserende læge foreskrevne Lyrica 3x150 mg har en fortegnelse på ca. 20 bivirkninger i 1 af 100 tilfælde af typen: øget vægt, mavesmerter, synsforstyrrelser, ubehag, hukommelsestab, ustabilitet, inkontinens, øget blodtryk osv. Patienten mener, at han har konstateret stort set alle disse bivirkninger hos sig selv, samt at de lokale smerter øger uanset medicineringen med Lyrica, smerterne øger uanset, om han ophører med medicinen. Et forsøg på at få en ny samtale med neurologen for at diskutere udviklingen igennem flere år, bl.a. disse bivirkninger og en mere præcis prognose angående accelerationen af det globale handicap, afvises med som argument, at der neurologisk set ikke er mere at gøre eller sige, at neurologen på det offentlige sygehus behøver sin tid for at diagnosticere nye tilfælde, og at resten kommer an på almen lægekunst.

Pointen med den lille fortælling er, at en standarddiagnose, fulgt af en ikke-behandling i mangel på en identificeret årsag, hvilket foranlediger en standard medicinering for en standard smerte, et paradigmatisk tilfælde af, hvad skolemedicinen stiller til rådighed i de i dette tilfælde ca. 6 % af hele verdens voksne befolkning, som postuleres at have sygdommen, som dog for flertallet af tilfældene ikke er diagnosticeret. Der er tale om en total standardisering, som direkte modsiger hele mytologien omkring den individuelle terapeutiske relation læge-patient: standardisering er også standardisering af produktion af standard medicin, som gør at den alene på grund af testprogrammer, som kun firmaerne selv kan gennemføre, under alle forhold foranlediger, at medicinen alene gennem sin pris kan være uden for flertallet af de syges betalingsformåen. Patientrelationen er derfor helt neutraliseret til en standarrelation ikke en individuel terapeutisk relation.

Hvis man sammenligner dette med den klassiske sygeplejerske-mytologi om den holistiske individuelle omsorg osv., er paradokset endnu større.

Del 3 - Hvordan kommer diagnosen i stand?

Vi vil her præsentere den artikel som udgør kapitel 3 i bogen på fransk: "Raisonnement og diagnosen: hvilke rolle spiller diskursen og den kliniske forståelse i den medicinske praksis", Teksten er fra 1985²⁵⁴. En generel indledning til Cicourel og hans vej fra ethnometodology-gruppen som Garfinkels medarbejder, og hans etnografiske studier af opdragelse/skole, ungdomskriminalitet, kvalitativ metodologi, og medicinsk praksis²⁵⁵.

Som sagt blev Cicourels bidrag til spørgsmålene omkring lægevidenskabens status som videnskab (tillempet biologi) og dens inferens med andre kundskabsmæssige, kommunikative og organisatoriske aspekter af udøvelse af lægekunsten baseret på empiriske studier, bl.a. gennem observation og analyse af, hvad der sker på en afdeling fra patienten

254 Cicourel, Aaron (1985): "Raisonnement et diagnostic: le role du discours et de la comprehension Clinique en medicine". In: *Le raisonnement médical. Une approche socio-cognitive*, Seuil, pp. 87-114, på fransk fra Actes de la recherche en sciences sociales, n 60, 1985, pp. 79-89.

255 Jf. <http://sociologies.revues.org/index2432.html> (på fransk).

kommer ind til overlægen fastsætter en diagnose.

Referencen for det tredje kapitel, som vi har præsenteret, som ikke som ellers er angivet i en fodnote til den franske tekst, er anden del af en tekst "Text and discourse" fra *Annual Review of Anthropology volume 14* (1985), 159-185, nemlig siderne 170-185²⁵⁶.

Man beskriver ofte den medicinske videnskab som tillempt biologi, og den medicinske praksis som en kunst, stærkt afhængig af bestemte sociokulturelle grupper/individuers kollektive kundskaber og trosopfattelser. Den opfattelse bliver sjældent sat i tvivl.

I dag findes der et stort corpus af kliniske og grundforskningskundskaber, som kommer fra den eksperimentelle forskning og fra behandlingen af både mennesker og laboratoriedyr. Medicinen forsøger hele tiden løbende at klassificere og kodere disse kundskaber.

At opbevare og tillempe disse kundskaber skaber mange svært løste problemer. Derfor har man formuleret systematiske instrukser for at gøre det lettere at fatte kliniske beslutninger mere og mere med hjælp af IT.

Man har altså forsøgt at specificere vilkår, som må være opfyldte for at kunne løse problemer, som er påkrævet for at kunne føre et diagnostisk ræsonnement og fatte en klinisk beslutning, som er adækvat. Dette forsøg på at modellere diagnosen er parallelt til forsøg med at modellere videnskabelige ræsonnementer i det hele taget. Man har samtidig forsøgt at modellere også de almindelige common sense-ræsonnementer, som anvendes i laboratorier.

Udarbejdelsen af disse to typer af modeller, baseret på lignende begrebslige og metodiske strategier(!!!), har forbedret vor kundskab om, hvordan mennesker behandler information, løser problemer, om hvilken rolle mnemoteknisk organisation af information spiller, om sprogets organisation og anvendelse.

Nu findes Kunstig Intelligens-programmer i form af ekspertsystemer,

256 Cicourel, Aaron (1985): "Text and discourse". In: *Annual Review of Anthropology volume 14*, 159-185.

som modellerer speciallægens ekspertise. Specialistens kundskabsbase og ræsonnement udgør den nødvendige grund for at udarbejde et sådant ekspertsystem. Derimod indgår specialistens og patientens trosopfattelser eller deres kundskaber og måde at ræsonnere under selve den medicinske samtale og kropsvisitering meget sjældent. Dvs. den sociale interaktion, de diskursive processer, oprettelse af journalen og kropsundersøgelsen indgår ikke i modeleringen.

Derfor har vi tidligere undersøgt de ”håndværksmæssige” aspekter af medicinen, deriblandt den patienten udsættes for ud fra lægens diagnostiske ræsonnement for at vække interesse for sprogbrug, diskursive strategier, vilkår for organisationen af behandlingen. Vi skal nu angribe temaet lidt på en anden måde.

Videnskabs-sociologien (ikke det samme som en videns-sociologi; jf. Bourdieus værk *Videnskaben om videnskaben og refleksiviteten*²⁵⁷, og hans kritik af aktuelle strømninger i videnskabsociologien) har vist, hvordan dagligdags-ræsonnementer indgår i videnskaben som aktivitet og i konstruktionen og kommunikationen af resultaterne til kolleger osv. Lignende aspekter findes i det diagnostiske ræsonnement; den kliniske medicin opviser en høj interaktion mellem på den ene side den grundlæggende og tillempede videnskabelige kundskab og på den anden side almindelige måder at ræsonnere på, som er typiske for bestemte sociokulturelle miljøer.

I et universitetssygehus kan man lettere studere forskellige aspekter af interfacet mellem grundvidenskaben og anvendt videnskab, som bl.a. inkluderer brug af formaliserede medicinske kategorier, som lægen repræsenterer patientens udtalelse med, eller som praktiklægen anvender i rapporteringen af sine observationer til sin vejleder, inden han sammen med vejlederen gør en ny kropsundersøgelse.

At inkludere lægens og patientens diskurser samt deres kundskabsbase og måden at ræsonnere på, som man kan udlede af deres diskurser, tillader os at belyse rollen som respektive videnskabelig tænkende og *commen sense*, eller tavs kundskab, og folkelige modeller og trosopfat-

257 Bourdieu, Pierre (2004): *Science of Science and Reflexivity*, The University of Chicago Press, 129 p.

telser spiller i udarbejdelsen af medicinske ekspertsystemer.

Det, som interesserer os, er, hvordan alle disse faktorer påvirker diagnosen, og frem for alt opkomsten af en fejlagtig diagnose, som kaster lys over hele fremgangsmåden. Cicourel samler sine data på et universitetshospital, hvor ikke alene specialistlægen, men også specialistlægens studerende i praktikdelen af sin uddannelse indgår.

Artiklen konkluderer, at ud fra analysen af en konkret case-studie er det nødvendigt i ekspertsystemer og deres anvendelse at inkludere aspekter, som ikke er klare entydige systematiske påstande, sådan som dem, der kun gælder i det videnskabelige system, men også alle andre påvirkninger af slutresultatet (diagnosen og beslutning om behandling), som er af en anden common sense, tavs og strategisk karakter, med eget sprogbrug, kommunikation og håndtering. I det konkrete tilfælde er vejlederen fx speciallæge som ekspert, der misser én af de vigtige mulige diagnoser, som ekspertsystemet bruger, og fastsætter så, at diagnosen bliver forkert, uden at nogen mærker det den gang.

Vi kan i dag 2010 konstatere hvor relevante disse studier fra 1980-erne frem til 2000 berører kernespørgsmål i debatten om såkaldt politisk-administrativt påtvungen "evidence based medicin respektive practice", som erstatning for den relativt autonome egne personlige, sociale beslutning baseret ikke blot på videnskab med forskellige former for anvendelse, men desuden på uddannelse, erfaring, skøn og tradition²⁵⁸.

Cicourel analyserer det program, som anvendes i den observerede case i en variant publiceret af Clancey. Dette ekspert-system er udarbejdet

258 Petersen, Karin Anna (1992, 1993): *Den praktiske erkendelse. Forholdet mellem teori og praksis i sygeplejen og sygeplejerskeuddannelsen*, Magisterkonferensspeciale ved Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik Københavns Universitet. Skriftserie nr. 4 ved Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Århus Universitet, Århus. Og Petersen, Karin Anna (1995): "Ligheder og forskelle ..." In: Petersen, Karin Anna (red.): *Praktikteori i sundhedsvidenskab*, Akademisk forlag, København, pp. Og Petersen, Karin Anna (1996): "Den situationsbundne kundskab – om praktikerens egenlogik." In: Jørgensen, Emmy Brandt (red.): *Sundhedsvidenskabelige praktikker. Et bud på fagindhold formedicinsk humaniora*. Akademisk Forlag, København.

Callewaert, Staf (1995): "Tavs viden er ikke regelviden - En præcisering af Bourdieus praktikteori". In: Petersen, Karin Anna (red.): *Praktikteori i sundhedsvidenskab*, Akademisk Forlag, København, pp. 101-112.

af en forsker-læge med IT/AI (Artificial Intelligence) som speciale, som får sin substantielle information fra en specialist-læge-forsker konstrueret, som et ekspert system. Disse instrumenter skal siden kunne omformes til at fungere som den specialmedicinstuderendes ”lærer”. Systemet må fungere sådan, at det gør de regler, som det er bygget på, og som foreskriver, hvordan det skal anvendes, forståelige til sin epistemologi for anvenderen.

Ideen er, at det skal kunne anvendes af en patient, en konsulent, en social- og sundhedsassistent/sygehjælper, en læge, eller studenter på de tilsvarende uddannelser. Dvs. systemet skal kunne stille spørgsmål til alle disse deltagere, som selv må kunne forstå systemets ræsonnement.

Systemet består af et antal opstillinger (algoritmer), som iværksætter ræsonnement oppefra og ned, eller omvendt, dvs. fra hypoteser til data (observationer) eller omvendt fra data til hypoteser, med som målsætning at løse spørgsmålet om den rette diagnose. Men Clancey-systemet har den egenskab, at det gør ekspertens ræsonnement og varierende omgang med varierende data, hypoteser, og regler synlige, som ellers forbliver skjulte bagved ensformige påstande. Fx vil det være muligt for anvenderen, som har fået en infektion diagnosticeret, at spørge systemet baglæns for da at få at vide, at systemet har spurgt patienten om han/hun anvender teorier, som anses at gøre immunforsvaret svagere, og at systemet bekræfter diagnosen infektion samt angiver dens årsag. Fx kan man i sammenhæng med, at man har hypotesen, at nogen har menigitis, spørge tilbage hvilken type af organisme, som har forårsaget den (bacille i form af staf, coli, cryptocoque etc.). Den, som skriver programmet, må afklare, hvilket system af følgespørgsmål, der kræves for at gå videre fra de iagttagelser/hypoteser anvenderen kommer med, og altså hvilke regler anvenderen må følge ved anvendelse af systemet. Den, som skriver programmet, må vælge strategier for at komme ind i det domæne, det gælder. Sådanne strategier er fx at spørge efter strukturelle aspekter som at: Har vi at gøre med den sædvanlige årsag af tilfælde eller en helt usædvanlig? Man skelner altså mellem omstændigheder (patienten tager teorier) og selve sygdommen (menigitis-symptom observeret). Da kan man vælge to strategier, enten med udgangspunkt i omstændigheder, hvor man lader sin hukommelse spille ind om det, man har haft for tilfælde, eller med udgangspunkt i selve den hypo-

tetiske diagnose stillede følgespørgsmål, som i sidste ende udpeger en behandling. Clancey giver som eksempel de regler for anvendelse af ekspertsystemet, som udspringer af enten induktive eller deduktive elementer, som forklaring på, hvorfor brug af teorier med efterfølgende nedsat immunforsvar kan medføre, at forekomsten af en vis type af bakterier udvikler sig helt usædvanligt til en akut meningitis. Det betyder nemlig, at man må regne med sådanne døde løb eller blinde veje, når man først følger de ræsonnementer, som gælder ved en habituel årsag. Det betyder, at man skal have en vis type af opfindsomt personale, men det er ikke med i beskrivelsen af systemets logik og anvendelse. Men man kan aldrig vide om anvenderen benytter sig af sin tavse kundskab til en implicit regel, eller hans eksplicite kundskab af eksplicite regler i form af påstande, man hævder. I Clanceys tilfælde bygger ekspertsystemet næsten udelukkende på en specialist-læges viden. Et kunstig intelligens-program behøver for sin egen logik og funktion ikke at tage hensyn til, hvordan hele personalegruppen fra social- og sundhedsassistent/sygehjælper og op ad samler information, anvender sig af sin erfaring og hukommelse, lytter til patienten og tolker, hvad han siger, meddeler sig til overlægen, dvs. alle ejendommeligheder helt frem til direkte fejltagelser.

Dvs. at alle deltagere i processen forvandler deres iagttagelser til deklarativ påstande, som siden optages som sådan i redaktionen af journalen, men ingen markering af, hvordan disse påstande er formeret ved anvendelse af tavse, underforståede eller eksplicite regler for fremgangsmåden ved deres udvinding fra samtale med eller auskultation af patienten. Men disse aspekter er tavst forudsat i kunstig intelligens-systemerne. Når sådanne programmer ikke lærer studenten at ræsonnere på korrekt måde, er det fordi eksperten, som har udarbejdet programmet, ikke klart og tydeligt har forklaret, hvordan kundskabsbasen og ekspertræsonnementet er modificeret afhængig af den formalisering, som er nødvendig for at programmet skal kunne fungere.

Man kan udskille to niveauer i løsningen af de problemer, som diagnosen stiller. Det første niveau indfinder sig ved den første samtale af den modtagende lægestuderende med patienten, det andet niveau når praktikant-lægen præsenterer patientens journal og undersøgelsen for vejleder-lægen. Begge niveauer kan siden sammenlignes med et andet

niveau af kundskaber nemlig kundskabsbasen og de formelle ræsonnementer i termer af deklarative påstande, som findes i håndbøger og referencelitteraturen.

Ekspertens kundskabsbase omfatter forskellige lag af information kodet i kategorier, som forudsætter de nødvendige grundlæggende videnskabelige kundskaber, som kun delvis indgår i den kliniske forskning og erfaringer eller i de diagnostiske aktiviteter underordnet de medicinske formaliserede kategorier.

Når man modellerer ekspertkundskaberne og ekspertræsonnementet, forsøger man at generalisere i hvilken orden spørgsmålene skal stilles, sådan at man kommer til at gå frem efter visse regler og præmisser.

At anvende sig af medicinske kategorier og termer forudsætter delte kundskaber, som det er svært at måle, hvor tilpas dybt de sidder, ud fra det tema, som lægerne samtaler om. De betydninger, som er impliceret i interaktionen mellem patienten og lægen, er fx ikke skjulte, men ikke altid eksplicit formulerede. Men selv disse ord, udtryk og talemåder opfattes som adækvate for øjeblikkets behov, eftersom deltagerne tilskriver hverandre ekspertise.

Men i samtalen anvendes mange udtryk, som ikke har samme reference for lægen og patienten, men som anvendes som om begge parter forstår dem på samme måde uden at sige det. Det er den betydning, som passer for øjeblikket, som bliver anvendt.

Men for en observatør forekommer visse episoder inkohærente. Lægens spørgsmål fremkalder mange tanker hos patienten, som denne ikke udtrykker, og omvendt fremkalder det, patienten siger, hos lægen mange flere tavse og formaliserede kundskaber end de, som udtrykkes i samtalen eller i journalen. Journalen angiver kun de dele af samtalen og auskultationen, som kan bekræfte hypotesen og kan lede til flere hypoteser.

Når det gælder den mundtlige rapport, som praktiklægen giver vejlederen, kan man tydeligt observere, at der findes en formaliseret måde mentalt at registrere, hvad det er spørgsmålet om, før udarbejdelsen af den konforme kopi i form af journalen og den skriftlige rapport.

Cicourel har adskillige observationer af, hvordan patienten memorerer samtalen med lægen.

Begge memoreringer, som lægen og patienten konstruerer, afspejler mental plads, sådan som lingvister og psykologer har beskrevet dem. De mundtlige og skriftlige registreringer afspejler den mnemotekniske registrering og de deskriptive spor af den oprindelige diskurs i samtalen. Man kan betragte dem som den medicinsk relevante information, som er kommet frem under samtalen i form af deklarative påstande.

Man kan også forsøge at genfinde de ord og udtryk, som lægen og patienten har anvendt ved den første samtale. Ved på den måde igen at kontekstualisere deres første møde, ville man kunne rekonstruere visse aspekter af samtalen, og forsøge at lave en interpretativ redegørelse minut for minut. Det minder om, hvordan man har fået forskellige versioner af gamle ballader frem, eftersom visse balladesangere er kapable at få frem en temmelig god tekst med det samme, jf. t med andre versioner, man har fra samme landsby.

Når man har optegnet disse ballader, har man opdaget, at sangeren ikke går efter en tolkning af indholdet, men efter den version som han kan og for øjeblikket gengiver. Man har konkluderet, at der findes en dobbelt eller mangfoldig hukommelse (en, som er lagret mnemoteknisk tilgængelig, og en, som opbygger en tolkning af indholdet).

Det minder os om, at Bourdieu enten i *Esquisse* eller i *Outline* henviser til studier af sangere af episke folkedigte, som de kan udenad, fordi de hverken kan læse eller skrive. Selve tekstmaterialet eksisterede alene i talesproglig form, indtil lingvister begyndte at studere dem og blandt andet viste, at det er versrytmen, tilbagevendende epitet, bestemte talemåder osv., som fungerer som memoteknisk hjælp, uden at sangerne er bevidste om sådanne. Cicourel viser, at tilsvarende velkendte fænomener også er virksomme, i den måde patienten og lægens ytren bliver transformeret, på grund af de bestemte udtryk og kategorisystemer, som allerede ligger i hukommelsen og forstrukturerer begges ytren og deres transformationer i rapportering og nedskrivning. Specialister som

Ong²⁵⁹ og Goudy²⁶⁰ har for længe siden vist den kolossale forandring som meddelelsen gennemgår, når man går fra talesprog til skriftsprog.

Kort sagt: Ideen om, at der findes noget kaldet evidence based medicin/ practice, som man bare kan hente fra sin computer, er nonsens.

Del 4 - Lægevidenskaben og sygeplejevidenskaben

Ser vi nu tilbage på vores oparbejdning af hvad, der kunne være en sygeplejevidenskab, opfattet som en praxeologisk teoretisk viden, og som på forskellige niveauer må kombineres med lægevidenskaben, så må vi igen præcisere den herskende strukturering af hele konteksten. At nemlig lægen er den ultimativt faglige ansvarlige for hele processen på sygehus, givet at der også findes en administrativ øverst ansvarlig direktør, som ikke er samme person, dvs., at teamet af læge og den øverste læge-ansvarlige bærer ansvaret for patientens medicinske behandling med sygeplejersken som assistent. Dog sådan at forstå, at sygeplejestrukturen derudover har et eget ansvars-domæne, som er omsorgen eller plejen, dvs., at lægens orientering burde være at selv han primært har omsorg for patienten, og altså ikke behandler sygdommen, men behandler den syge, og endnu bedre har hånd om patientens vel i det hele taget, selv om udførelsen nok hovedsagelig tilfalder sygeplejestrukturen (som omfatter et flertal funktioner og specialforplejning). Medicinering, personlig hygiejne, kropsøvelser etc., delt med social- og sundhedsassistenter/ sygehjælpere, portører etc.

Det betyder fx, at sygeplejersken selv i omsorgsdelen må have en orientering mod patienten, som har den bestemte sygdom med alle de konsekvenser for livsførelse, træning osv. Også af den grund kan der ikke være tale om standardisering eller i den anden ende etisk sygepleje.

Ikke desto mindre står det tilbage at diskutere, hvor tillempet biologi kombineres med, komplementært lever side om side, om man så vil, med fx fænomenologisk orienteret patient betjening, når det kommer

259 Ong, Walter J. (1991): *Muntlig och skriftlig kultur Teknologiseringen av ordet*, Antropos, 234 p.

260 Goudy (1977): *Le sens commun. La raison graphique, la domestication de la pensée sauvage. Traduction et presentation de jean bazin et alban bensa*, Les Editions de Minuit, 274 p.

til teorier, nærmere bestemt metavidenskabelige og empirisk-videnskabelige paradigmer som fundament, uanset primært i hvilken form de antages at være til stede, implicit/tavs/habitus/sæt af dispositioner, erfaringsopsamlinger, hjemmelavede opfattelser og rutiner, eksplicite faglige diskurser, skøn i det konkrete tilfælde, håndbogsbaserede praktiske instrukser, aktiviteter forhandlet med patienten og deres pårørende, måske selv med læge/lægesystemet, det administrative system/fagforeningen osv.

Litteratur

Akselberg, Ann Kristin Berge (2012): *Hva gjør helsepersonell når de utfører helsearbeid i hjemmesykepleien - og hvordan formes deres handlinger? En studie som beskriver og forklarer helsepersonell sine handlinger i hjemmesykepleien - i et praxeologisk perspektiv og med Bourdieus praktikk- og feltteori - og begrepene habitus, posisjon, disposisjon og posisjoneringer som analytiske verktøy.* Masterprogram i helsefag- sykepleievitenskap. Forskergruppen Praxeologi. Institutt for Samfunnsmedisinske fag, Det medisinsk-odontologiske fakultet, Universitet i Bergen, Norge

Alexander, Jeffrey J. <http://www.yale.edu/sociology/faculty/pages/alexander/>

Andersen, Heine & Kaspersen, Lars Bo (red.) 1999: *Klassisk og moderne Samfundsteorier*, Hans Reitzels Forlag

Beedholm, Kirsten (2003): *Forandring og trøghed i den sygeplejefaglige diskurs*, Forlaget PUC, Viborg, Danmark

Benner, Patricia (1984): *From Novice to Expert. Excellence and Power in Clinical Nursing Practice*. Addison-Wesley, Nursing Division, Menlo Park, California

Benner P. & Wrybel (1989): *The Primacy of Caring*. Assison Wesley Publishing Company. Menlo Park

Benner, Patricia, Molly Sutphen, Victoria Leonard, Lisa Day (2010): *Å utdanne sykepleiere: behov for radikale endringer*, The Carnegie Foundation for the advancement of teaching, Akribe, med forord af Kristin Heggen

Berger, Peter & Thomas Luckmann (1966): *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Harmondsworth: Penguin

Bill Gates Foundation (2010): Learning about teaching. Effective

teaching project Bill and Melinda Foundation, Policy Brief MET project

Bjerg, Jens, Staf Callewaert, Staf (1985): "Kulturel og social reproduction I klassesamfundet og uddannelsessystemtes udvikling", In: *Nordisk Forum for pædagogisk forskning* (RUC 1982, tysk version)

Bjerg, J. & Callewert, S. (1991): "Forslag til fremtidens uddannelse". *Dansk pædagogisk Tidsskrift*, nr 6, årg. 39, s. 267-275

Bjerg, Jens (red.) (2010): *Gads Psykologi leksikon*, Gads Forlag

Bloom, Ida (1982): «Barselkvinnen mellom befolkningspolitikk, sosialpolitikk og kvinnepolitikk», *Historisk Tidsskrift, nr.2, Norge*.

Boge, Jeanne (2008): *Kroppsvask i sjukepleia*. Avhandling for graden philosophie doctor (PhD), Seksjon for sykepleievitenskap, Institutt for samfunnsmedisinske fag. Medisinsk-odontologisk fakultet, Universitetet i Bergen, Norge

Boge, Jeanne, Martinsen, Kari (2004): "Uro kring evidens". *Sykepleien*, 11.11

Boge, Jeanne, Martinsen, K. (2005). Produksjon av kunnskap og helse. *Sykepleielederen*, 1

Boge, Jeanne, Kari Martinsen (2006): "Kritiske kommentarer til evidensbasert undervisning og praksis, *Vård i Norden*, 2, pp.32-35

Boge, Jeanne, Kristoffersen, Kjell, Martinsen, Kari (2009). "Politikk styrer sjukepleiefaget". *Sykepleien*, 15: 54-57

Boge, Jeanne (2011): *Kroppsvask i sjukepleie. Eit politisk og historisk perspektiv*. Akribe

Boge, Jeanne, Petersen, Karin Anna (2011): "Kari Martinsen. Ridder av 1. klasse" In: *Klinisk Sykepleje* (4) pp. 10-12

Boltanski Luc (1987,1982): *The Making of a Class: "Cadres" in French Society*. Cambridge; Cambridge University Press

Bourdieu, Pierre and Jean-Claude Passeron (1964): *Les héritiers, les étudiants et la culture*, Paris, Minuit

Bourdieu, Pierre (1968): *le métier de sociologue*, École des Hautes Études en Sciences Sociales and Mouton

Bourdieu, Pierre, J.C. Passeron (1970): *La reproduction. Eléments pour une théorie du système d'enseignement*. Éditions de Minuit, Paris

Bourdieu, Pierre (1972): *Esquisse d'une Théorie de la Pratique*, Editions du Seuil. Genoptrykt år 2000

Bourdieu, Pierre (1973): "The three forms of theoretical Knowledge", In: *Social Science Information* vol 12, nr. 1

Bourdieu, Pierre (1975): "L'ontologie politique de martin Heidegger" (Heideggers politiske ontologi) In: *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, no 5-6, novembre 1975, pp. 109-156

Bourdieu, Pierre, J.C. Passeron (1977, 1990): *Reproduction in Education. Society and Culture*. Beverley Hills, California. Med som undertitel på fransk: Elements for a Theory of the Educational System, 259 p. Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron (2006): *Reproduktionen. Bidrag til en teori om undervisningssystemet*, Hans Reitzels forlag

Bourdieu, Pierre (1977): *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge Studies in Social Anthropology

Bourdieu, Pierre (1977): *Algeriet 1960. The disenchantment of the world. The sense of honour. The Kabyle house or the world reversed*, Cambridge University Press & Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris

Bourdieu, Pierre (1980): *Le sens pratique*, Le sens commun, Les Editions de Minuit

Bourdieu, Pierre (1980): "Le mort saisit le vif. Les relations entre l'histoire réifiée et l'histoire incorporée." In: *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol 32-33. April-juni, pp. 3-14

Bourdieu, Pierre (1984): *Homo Academicus*, les Editions de Minuit

Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Routledge

Bourdieu, Pierre (1985): "Propositions pour l'enseignement de l'avenir, élaborées à la demande de Monsieur le Président de la Republique par les professeurs de Collège de France", Paris

Bourdieu, Pierre & Gros, François (1989): "7 principes pour une réflexion sur les contenus de l'enseignement supérieur". Report sur développement de l'institutions d'enseignement à demande du Ministre Premier de la Republique, Ministère de l'éducation nationale & Collège de France, Paris

Bourdieu, Pierre (1987): "What Makes a Social Class. On the Theoretical and Practical Existence of Groups". *Berkeley Journal of Sociology* vol 32, pp. 1-17. P   dansk: "Hvad skaber en social klasse. Om grupper teoretiske og praktiske eksistens"; Oversat af Axelsen, Inga og Gerd Halskov, 2001, findes p   www.hexis.dk under arkiv: Artikler og noter

Bourdieu, Pierre (1988): *L'ontologie politique de martin heidegger (Heideggers politiske ontologi)* Les Editions de Minuit.

Bourdieu, Pierre (1984, 1988): *Homo Academicus*, Polity Press

Bourdieu, Pierre (1989): *La Noblesse d'  tat. Grandes   coles et esprit de corps*. Éditions de Minuit, Paris

Bourdieu, Pierre (1990): *The Logic of practice*, Polity Press

Bourdieu, Pierre (1990): "Principles for Reflecting on the Curriculum." In: *The Curriculum Journal* vol.1, nr.2 pp.307-314. Se ogs   specialnummer af Dansk P  dagogisk Tidsskrift nr. 6 1991: Skole og Viden

Bourdieu, Pierre, Chamboredon & Passerons (1991): *The Craft of Sociology Epistemological Preliminaries*, Walter de Gruyter, Berlin, New York

Bourdieu, Pierre (1991): *Language and Symbolic Power*, John B. Thom-
sen (red.), Cambridge, Polity Press

Bourdieu, Pierre, Loïs, J. D. Waquant (1992): *An invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge, Polity Press

Bourdieu, Pierre, Loïc J.D. Waquant (1996): *Refleksiv sociologi* mål og midler, Hans Reitzels forlag

Bourdieu, Pierre (1996): *Homo Academicus*, Brutus Östlings Bokförlag, Symposium, Stockholm, Sverige

Bourdieu, Pierre (1994,1997): ”Er en uegennyttig eller uinteresseret handling mulig?”, In: *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen*, Hans Reitzels forlag, København

Bourdieu, Pierre (1997): *Der Tote packt den Lebenden Schriften zu Politik & Kultur 2*, VSA- Verlag, Hamburg

Bourdieu, Pierre (1999): *The Weight of the World: Social suffering in Contemporary Society*, Cambridge, Polity Press

Bourdieu, Pierre (1997): *Pascalian Meditations*, Stanford University Press, Stanford, California

Bourdieu, Pierre (2000): *Pascalian Meditations*, Cambridge, Polity Press

Bourdieu, Pierre (2003): ”Participant Objectivation”, In: *The Journal of the royal Anthropological Institute*, vol. 9, No 2, Jun., 2003, pp. 281-294

Bourdieu, Pierre (2003): *Images d'Algérie Une affinité elective*, Actes Sud/Sindbad/Camera Austria

Bourdieu, Pierre (2004): Ungkarsballet. Krise I bondesamfunnet. Pax

Forlag A/S, Oslo

Bourdieu, Pierre (2004): *Science of Science and Reflexivity*, The University of Chicago Press

Bourdieu, Pierre (2005): *Udkast til en praksisteori*. Hans Reitzels Forlag

Bourdieu, Pierre (2007): *Den praktiske sans*, Hans Reitzels Forlag

Broady, Donald (1986): "Pedagogik som praktisk teori", pp 105-115 i *Kunskapens villkor. En antologi om vetenskapsteori och samhällsvetenskap* (red. S. Selander), Studentlitteratur, Lund, 1986

Broady, Donald (1991): *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, HLS Förlag, Stockholm, 2 uppl. 1991

Broady, Donald (1999): "Skolmästarkonst och vetenskap", *Artes*, årg. XXV, nr 1 1999, s. 80-85

Bultmann, Rudolf (1984, 1989): *New Testament & Mythology and other basic writings selected, edited and translated by Schubert M. Ogden*. Fortress Press

Buytendijk, F.J.J. (1961): *De vrouw*, Haar Natuur, Verschijning en bestaan, een existentieel-psychologische studie, Aula-Boeken, Utrecht/Antwerpen

Callewaert, Staf (1985): "Hvordan kan man skrive pædagogikkens historie", In: *Tidsskrift for Nordisk Forening for Pædagogisk forskning*, nr. 1

Callewaert, Staf (1992): *Kultur, pædagogik og Videnskab. Om Pierre Bourdieus habitusbegreb og praktikteori*, Akademisk Forlag

Callewaert, Staf, Martin Munk, Morten Nørholm, Karin Anna Petersen (red.) (1994, 1998): *Pierre Bourdieu. Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*, Akademisk forlag, København, 176 p. 5. oplag på Forlaget Frydenlund 2008

Callewaert, Staf (1997): *Bourdieu-studier*, Institut for Filosofi, Pædagogik og retorik, Københavns Universitet

Callewaert, Staf (1997): *Psykoanalyse og Pædagogik*, Institut for filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet, Amager

Callewaert, Staf (1998): *Society, Education and Curriculum*, Institut for filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet, Amager

Callewaert, Staf (1998): *Bourdieu-studier II*, Institut for filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet, Amager

Callewaert, Staf (1998): *Til kritikken af den pædagogiske teori*, Institut for Filosof, pædagogik og Retorik, Københavns Universitet Amager

Callewaert, Staf (1999): *Bourdieu-studier III. Alternative handlings-, kultur. Og socialisationsteorier ved: Norbert Elias, Melford E. Spiro, Elinor Ochs & Bambi B. Schieffelin, Georg Henrik von Wright*, Institut for Filosofi, pædagogik og Retorik, Københavns Universitet Amager

Callewaert, Staf (2003): *Fra Bourdieus og Foucaults verden - pædagogik og sociologi, diskurser og praktikker, efter det moderne*. Petersen, Karin Anna, Britta Siegumfeldt (red.); Akademisk, Tid & Tanke

Callewaert, Staf (2006): *Til kritikken af den pædagogiske teori en antologi*, Forlaget PUC, Viborg, Systime, Aarhus, Danmark

Callewaert, Staf (2006): "Bourdieu Critic of Foucault: The Case of Empirical Science against a Double-Game-Philosophy", In: *Theory, Culture and Society* vol 23, nr. 6, November 2006, pp.73-98

Callewaert, Staf (2007): Pædagogik videnskab eller professionsviden, In: Østergaard, Peter Andersen, Tomas Ellegaaard & Lars Jakob Muschinsky (red.): *Klassisk og Moderne Pædagogisk teori*. Hans Reitzels Forlag. København

Cassierer og Heidegger (1990): "Débat sur le kantisme et la philosophie", Davos. In: Heidegger, Martin (1929(1990): Kant and the Pro-

blem of metaphysics. Bloomington.Indiana University press. Publiceret i en engelsk oversættelse som annex til den engelske oversættelse

Charlesworth, Simon J. (2000): *A phenomenology of working class experience*. Cambridge University Press

Christensen, Søren Troels (1999): *Den randomiserende kliniske undersøgelse, historiske og filosofiske aspekter*, Institut for Samfundsfarmaci, Danmarks Farmaceutiske høgskole, ph.d.-afhandling

Cicourel, Aaron (1985): "Text and discource", In: *Annual Review of Antropolgy volume 14* (1985), 159-185, nl. 170-185

Cicourel, Aaron (2002): *Le raisonnement médical. Une approche socio-cognitive*. (Det medicinske resonnement. Et socialkognitivt approach) udgivet af Pierre Bourdieu & Yves Winkin, Éditions du Seuil, Paris

Dahlström, Lars (2002): *Post-apartheiud teacher education reform in Namibia The struggle between common sense and good sense*. Deaprtment of Education, Umeå Universitet, Sverige

Davos (1990): "Débat sur le kantisme et la philosophie", In: Heidegger, Martin (1929(1990): *Kant and the Problem of metaphysics*. Bloomington. Indiana University press. Publiceret i en engelsk oversættelse som annex til den engelske oversættelse

Dietrichson, Susanne (2010): "Å være sykepleier er som å lese briljant litteratur. Bare bedre, mener professor Patricia Benner", Interview den 22. juni 2010

Dreyfus &Dreyfus SE & Athanasiou T (1986): *Mind over Maschine. The Power of Human Intution and Expertise in the Era of the Computer*. NY. The Free Press

Dreyfus Hubert (1989): *Being in the World. A commentary on Heidegger's Being and Time*, Division I: Cambridge University Press

Durkheim, Émile (1952): *Suicide: A study in sociologue*, Free Press

and London: Routledge and Kegan Paul

Durkheim, Émile (1975): *Opdragelse, uddannelse og sociologi*. Carit Andersens Forlag, Samfund, København

Durkheim, Émile (1991): "Sociologins metodregler". In: *Weber, Max, Émile Durkheim, uguste Comte. Tre klassiska texter*. Bokforlaget, Korpen, Göteborg

Dybdahl, Kari-Lise V. (2011): *Når kroppen endres ... En kvalitativ studie av kvinnelige pasienters hverdagerfaring med kroppsendringer ved revmatisk sykdom*, masteroppgave, Masterprogram i Helsefag, Studieretning Sykepleievitenskap, Forskergruppen Praxeologi, Institutt for samfunnsmedisinske fag, universitet i Bergen

Éribon, Didier (1988): Claude Lévi-Strauss & Didier Éribon. *De près et de loin*. Paris: Éditions Odle Jacob

Éribon, Didier (1991): *Michel Foucault (1926-1984)*, Brutus Östling, Sverige

Fjelland Raspar & Gengedal Eva (2007): *Vitenskap på egne premisser*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Foucault, Michel (1973): *Galskabens historie i opplysningens tidsalder*, Den berømte boken om galskaben som samfunnsmessig fenomen gjennom tidene, Gyldendals Kjempefakkell Oslo, Norge

Foucault, Michel (1983): *On the Genealogy of Ethics: An Overview of Work in progress*. Afterword

Foucault, Michel (1983): "Foucault's Interpretative Analytic of Ethics". In: Dreyfus L. Hubert, Paul Rabinow (1983): *Michel Foucault Beyond Structuralism and Hermeneutics*. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault, pp. 229-264

Foucault, Michel (1993): *The Birth of the Clinic. An Archaeology of the Medical Perception*, London: Routledge

Foucault, Michel (1999): *Ordene og tingene: en arkæologisk undersøgelse af videnskaberne om mennesket*; København: Spektrum

Foucault, Michel (2000): *Klinikkens fødsel*. Hans Reitzels Forlag: København

Foucault, Michel (2001): *Overvågning og straf: Fængslets fødsel*, Frederiksberg, Det lille Forlag

Fröhlich, Gerhard, Boike Rehbein (Hrsg.) (2009): *Bourdieu Handbuch, Leben-Werk-Wirkung*, J.B. Metzler Stuugart, Weimar

Gadamer (1979): Recension af Bourdieu, Pierre (1988): *Heideggers politiske antologi* In: *Philosophische Rundschau* 1979, nr. 1-2, pp. 143-149

Gadamer (1996): *The Enigma of Health. The Art of Healing in a Scientific Age*. Polity Press. Cambridge

Garfinkel, Harold (1967): *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs., N.J.:Prentice-Hall

Giorgi, A (2009): *The descriptive phenomenological method ub psychology: a modified Husserlian approach*. Pittsburgh, P.A.: Duquesne University Prees

Glasdam, Stinne (2003): *Inklusion og eksklusion af kræftpatienters pårørende i en onkologisk klinik*. Ph.d.-afhandling. Viborg, Forlaget PUC, Viborg Seminariet

Goffman, Erving (1961): "The underlife of a public institution: A study of ways of Making Out in an Mental Hospital". In: *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Anchor Books, Doubleday & Co., Penguin Books Ltd Harmondsworth, Middlesex, England, Penguin Books Australia Ltd, Ringwood, Victoria, Australia

Goffman, Erving (1959): "Performances" (s. 7-76), "Teams" (s. 77-105), "Discrepant Roles" (s. 141-166). In: *The Presentation of Selv in*

Everyday life. A Doubleday Anchor original. Svensk udgave: *Jaget och Maskerna: En studie i vardagslivets dramatik*. Prisma

Goudy (1977): *Le sens commun. La raison graphique, la domestication de la pensée sauvage*. Traduction et presentation de Jean Bazin et Alban Bensa, Les Éditions de Minuit

Habermas, Jürgen (1968): *Erkenntniss und Interesse*, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main

Habermas, Jürgen (1969): *Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'*. Frankfurt a. M. Suhrkamp

Habermas, Jürgen (1970, 1988): "Samhällsvetenskapernas Logik", Daidalos, Göteborg

Hansen, Karstein, M. (1989): *K.E. Løgstrup og kritikk*. Universitet i Oslo

Heidegger, Martin (1957): *Sein und Zeit*, Achte unveränderte Auflage, Max Niemeyer verlag, Tübingen

Heidegger, Martin (1981): *Varat och Tiden. Del 1 og 2*. Doxa, Lund

Heidegger, Martin (1986): *Sein und Zeit*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen

Heidegger, Martin (2003): *Brev om humanismen*, Cappelens upopulære skrifter, Oversat af Eivind Tjønneland

Heidegger, Martin (2007): *Væren og tid*, Klim, Århus, Danmark. Originaludgave fra 1929: *Sein und Zeit*

Heyman, Ingrid (1995): *Gånge hatt till... Omvårdnadsforskningens framväxt i Sverige. Sjuksköterskors avhandlingar 1974-1991*, Daidalos, Göteborg

Højbjerg, Karin (2011): *Formalisering af professionspædagogiske praksis-*

former i praktikuddannelse. En undersøgelse af den kliniske vejleders undervisningspraksis i den praktiske del af sygeplejerskeuddannelsen. Ph.d.-afhandling Det samfundsvidenskabelige Fakultet, Institut for Læring og Filosofi, Aalborg universitet, Danmark

Høyen, Marianne (2010): *Korrespondanceanalysen*, Odense, Syddansk Universitetsforlag, Danmark

Husserl, Edmund (1982): *Die Krise der Europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. Zweite, verbesserte Auflage, Felix Meiner Verlag

Husserl, Edmund (1948/1973): *Experience and Judgement*. Northwestern University Press, Evanston, Ill.

Jørgensen, Emmy Brandt (2006): *Genese og struktur af klinisk medicin og klinisk sygepleje - Om hvordan medicin og sygepleje som moderne fag, erhverv og uddannelser har konstitueret sig i Danmark samt forbindelsen mellem dem. For lægerhvervet er perioden 1736-1937 og for sygeplejerhvervet er perioden 1863-1957*. Forlaget Hexis, København

Knorr-Cetina, Akriin & Aaron Cicourel (1981): *Advances in social theory and methodology: toward an integration of micro- and macro-sociologies*, Boston Routledge & Kegan Paul

Knorr-Cetina, Karin et Mulkay, Michael J. (1983): "Towards a Constructivist Interpretation of Science", In: Knorr-Cetina, Karin (ed.) *Science Observed, Perspectives in the Social Study of Science*, London: Sage

Larsen, Hedegaard, Birte (2006): *Anerkendelse og krænkelse en ph.d.-afhandling*, Forlaget PUC, Viborg

Larsen, Hedegaard, Birte (2008): "Fra lægekunst til positiv eksperimentel og klinisk lægevidenskab", In: Petersen, Karin Anna & Marianne Høyen (red.)(2008): *At sætte spor på en vandring fra Aquinas til Bourdieu æresbog til Staf Callewaert*, Forlaget Hexis, København

Larsen, Hedegaard Birte (2010): "Sygeplejersken og lægen". *Gjaller-*

horn. *Tidsskrift for professionsuddannelser*, nr. 12. pp. 52-59

Larsen, Kristian (2000): *Praktikuddannelse, kendte og miskendte sider: et observationsstudie af praktikuddannelse inden for sygeplejerskeuddannelsen* (ph.d.-afhandling), UCSF, København

Lèvi- Strauss, Claude (1970): "A confrontation". *New Left Review*, juli-august, pp.57-74

Lèvi-Strauss, Claude (1955, 1970): *Tristes tropiques*, New York: Atheneum

Lévi-Strauss, Claude, and Didier Eribon (1988): *De près et de loin*, Paris: Odile Jacob

Lévi-Strauss, Claude, and Didier Eribon (1991): *Conversations with Claude Lévi-Strauss*. Chicago: The University of Chicago Press

Løgstrup, Knud Ejler (1958): *Die Ethische Forderung*, H. Laupp'sche Buchhandlung Tübingen, 245 p. Übersetzung von Rosemarie Løgstrup, Der titel aus der dänischen Originalausgabe lautet: Den etiske Fordring, 4. Auflage, 1958, Gyldendal, København

Løgstrup, Knud Ejler (1956, 1991): *Den etiske fordring*, Gyldendal, København

Lukacs, George (1954): *Die Zerstörung der Vernunft*. Berlin: Aufbau-Verlag

Lundin, Sverker (2005): *Korrespondensanalys. Rapportering från en kurs med Sverker Lundin med förord av Karin-Anna Petersen*, Ethos in Society, Education and Practices, rapport nr. 4, Pedagogiske Institutionen, Uppsala universitet, Sverige.

Lübke, Poul (red)(1982):*Vor tids filosofi. Engagement og forståelse*. København: Politikens Forlag

Madsen Lisbet (1995): "Magtfri kommunikation eller symbolsk vold".

In: Petersen, Karin Anna (red.): *Praktikteori i sundhedsvidenskab*. København: Akademisk Forlag. pp. 173-186

Malterud, Kirsti (2011): *Kvalitative metoder i medisinsk forskning, en innføring*, Universitetsforlaget, Norge, 3. utgave

Martinsen, Kari (1975): *Sykepleie og filosofi: Et fænomenologisk og marxistisk bidrag*, Universitet i Bergen, Filosofisk Institut, skriftserie nr. 34

Martinsen, Kari, Kari Wærness (1979, 1991); *Pleie uten omsorg? Norsk Sykepleie mellom pasient og profesjon*. Pax Forlag A/S, Oslo i kommisjon for Danmark: Politisk revys Forlag, København

Martinsen, Kari (1989; 2003; 2008): *Omsorg, sykepleie og medicin*, Universitetsforlaget; Prolog, interview med psykiatrisk sykepleier Bengt Karlsson, som indleder ny utgave af bogen

Martinsen, Kari. 1990: "Moralsk praksis og dokumentasjon i praktisk sykepleie". In: *Grundlagsproblemer i sygeplejen. Etik, videnskabsteori, ledelse og samfund*. København: Philosophia. s. 60-80

Martinsen, Kari (1991): "Under kærlig forskning. Fænomenologiens Åbning for den oplevede erfaring i sygeplejen", In: *Perspektiv, tillæg til Tidsskrift for Sygeplejersker*, nr. 36, Dansk Sygeplejeråd, København

Martinsen, Kari (red.) (1993): *Den omtenkssomme sykepleier. Artikelsamling i forbindelse med at Diakonissehjemmets Sykepleierhøgskole Haraldsplass er 75 år i mai 1993*. Tano, Norge

Martinsen, Kari (1993; 2003; 2008): *Fra Marx til Løgstrup, Om etikk og sanselighet i sykepleien*, Universitetsforlaget. Prolog, interview med psykiatrisk sykepleier Bengt Karlsson, som indleder ny utgave af bogen

Martinsen, Kari (1996; 2003): *Fenomenologi og omsorg. Tre dialoger med etterord av Katie Eriksson*, Universitetsforlaget. Prolog, interview med psykiatrisk sykepleier Bengt Karlsson, som indleder ny utgave af bogen

Martinsen, Kari (2005): *Samtalen, Skjønnets og evidensen*, Akribe. Også

på dansk Gads forlag 2006.

Martinsen, K. og Boge, J. (2008). ”Kunnskapshierarkiet i evidensbasert sykepleie”. *Akademiske Sygeplejersker*, nr.3, pp. 32-37

Martinsen, Kari (2008): ”Modernitet, avfortrylling og skam. En måte å lese vestens medisin på i det moderne”, In: Petersen, Karin, Marianne Høyen (red.): *At sette spor på en vandring fra Aquinas til Bourdieu - en æresbog til Staf Callewaert*, Forlaget Hexis, København, pp. 423-439.

Martinsen, Kari & Katie Eriksson (2009): Å se og å inse. Om ulike former af evidens, Akribe

Merleau-Ponty Maurice (1999): *Maurice Merleau-Ponty, Om sprogets fenomenologi. Udvalgte tekster*, Gyldendal

Merleau-Ponty, Maurice (1945): *Phenomenology de la perception*, TEL Gallimard

Myking, Marianne (2013): *Palliasjon på sykehjem. Hva gjør helsepersonell i møte med alvorlig syke og døende pasienter - og hvordan formes deres handlinger? En praxeologisk studie som beskriver og forklarer helsepersonells palliative behandling, pleie og omsorg av døende pasienter med Bourdieus praktikk- og feltteori som analytiske verktøy*. Masteroppgave i helsefag - sykepleievitenskap, Forskergruppen Praxeologi, Institutt for global helse og samfunnsmedisin, Universitet i Bergen.

Nielsen, Thorkild Vedel, Karin Anna Petersen (1983): ”Uddannelsesreform - sygeplejebehov eller politisk nødvendighed.” In: *Perspektiv 21, Sygeplejersken nr. 17*, Dansk Sygeplejeråd, København.

NOKUT: <http://www.nokut.no/no/Norsk-utdanning/Universitet-og-hogskole/> - tilsynsorgang for norske universiteter og høyskoler.

Ong, Walter J. (1991): *Muntlig och skriftlig kultur Teknologiseringen av ordet*, Antropos

Panofsky, Erwin, Pierre Bourdieu (2002): *Gotik Arkitektur, skolastik*,

habitus, Kulturklassiker, Klim, Århus

Pécseli, Benedicta (1995): "Interview med Pierre Bourdieu: La misère du monde og sociologiens kald". *Social Kritik*, nr. 37 juni 1995, Tidsskrift for Social Analyse & Debat, pp. 05-15

Petersen, Karin Anna (1986, 1988): *Faglig Profil Serie 1. En debatserie om sundheds- og sygepleje. Sygeplejen - en videnskabelig disciplin? Sygeplejen undervejs med at etablere sig som selvstændig videnskabelig disciplin? Et forsvar for teoretisk sygepleje/kritisk videnskabelighed*. Dansk Institut for Sundheds- og sygeplejeforskning. Skrevet som universitetsopgave efteråret 1986 / foråret 1987, Institut for Pædagogik, Københavns Universitet

Petersen, Karin Anna, Pia Ramhøj (1987): *Omstilling i sundhedsvæsenet 1. Modelprogram. Om omsorg og rehabilitering af kvinder over 65 år med hoftenær femurfraktur i København og Hvidovre kommuner*. Dansk Institut for Sundheds- og Sygeplejeforskning, København

Petersen, Karin Anna, Pia Ramhøj (1988): *Omstilling i sundhedsvæsenet 2. Modelprogram. Om det semiprofessionelles sundhedsfaglige teams omsorgsrationale samt omsorgspotentiale, omsædelighedens mulighed i de hjælpende erhverv. Om alternativ omsorgspraksis*. Dansk Institut for Sundheds- og Sygeplejeforskning, København

Petersen, Karin Anna (1989): *Habitusbegrebet hos Bourdieu. Teoretiske overvejelser og indledende metodediskussion til empirisk indkredsning af sygeplejehabitus*, Institut for Pædagogik, Københavns Universitet

Petersen, Karin Anna (1989): *Faglig Profil Serie nr. 4. En debatserie om Sundheds- og Sygepleje. Den praktiske sans- Sygeplejens skjulte principper. Delrapport 1. En fremstilling og forslag til et observationsstudie af sygeplejepsiksis og en afdækning af principper for sygeplejehandlinger med Pierre Bourdieus teori om habitus som ledetråd*. Dansk Institut for Sundheds- og Sygeplejeforskning, København

Petersen, Karin Anna (1989): "Professionalisering - og/eller videnskabelighed?". In: *Fokus på sygeplejen 90*, Munksgård, København

Petersen, Karin Anna (1992, 1993): *Den praktiske erkendelse. Forholdet mellem teori og praksis i sygeplejen og sygeplejerskeuddannelsen*, Magisterkonferensspeciale ved Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik Københavns Universitet. Skriftserie nr. 4 ved Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Århus Universitet, Århus

Petersen, Karin Anna (1993): "At konstruere en teori om sygepleje". In: *Tidsskrift for Sygeplejeforskning*, nr. 2., Dansk Selskab for Sygeplejeforskning, København

Petersen, Karin Anna (1993): "At konstruere en teori om sygepleje". In: Ramhøj, Pia (red.): *Overvejelser og metoder i sundhedsforskningen*, Akademisk Forlag, pp.35-55

Petersen, Karin Anna (1993): "Offentliggørelse af et forskningsprojekt og publicering". In: *Tidsskrift for Sygeplejeforskning*, nr. 2., Dansk Selskab for Sygeplejeforskning, København

Petersen, Karin Anna (1994): "An invitation to Reflexive sociology (Den kritiske eftertanke)". In: *Tidsskrift for sygeplejeforskning*, nr. 2, Dansk Selskab for Sygeplejeforskning, København

Petersen, Karin Anna (1995): "Indledning: At udforske medicinske praktikker", In: Petersen, Karin Anna (red.): *Praktikteori i sundhedsvidenskab*, Akademisk forlag, København, pp. 14-28.

Petersen, Karin Anna (red.)(1995): *Praktikteori i sundhedsvidenskab*. Akademisk Forlag, 277 p.

Petersen, Karin Anna (1995): "Kunst, praksisteori og videnskab". In: FS 13/NYT nr. 1, pp. 34-44. Faglig sammenslutning af Sygeplejersker beskæftiget med Onkologi. Århus, pp. 34-45

Petersen, Karin Anna (1996): "Hvorfor Bourdieu". In: *Fokus på Sygeplejen 1996*, Munksgårds Forlag, København

Petersen, Karin Anna (1996): "Den situationsbundne kundskab om praktikerens egenlogik." In: Jørgensen, Emmy Brandt (red.) (1996):

Sundhedsvidenskabelige praktikker. Et bud på fagindhold for medicinsk humaniora. Akademisk Forlag, København

Petersen, Karin Anna (1996): *Klinisk rationalitet og konstitueringen af et nyt vidensfelt*, Foredrag, Bourdieu-seminar, Institut for Sociologi, 10. oktober. Indgår delvis i ph.d.-afhandling, Petersen 1997/1998

Petersen, Karin Anna (1997/1998): *Sygeplejevidenskab - myte eller virkelighed? Om genese og struktur af feltet af akademiske uddannelser og forskning i sygepleje i Danmark*, Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet, i samarbejde med Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Aarhus Universitet

Petersen, Karin Anna (2001): "At studere sygepleje på vej mod en teori om professionsdidaktik. Fra virksomheds- til teoritænkning og tilbage igen. Nogle foreløbige didaktiske overvejelser i studier af sygepleje i en uddannelse, der også samtidig skal lede til efterfølgende kompetence til at udøve virksomhed som sygeplejerske i sundhedsvæsenets regi i Danmark", *FASID, Foreningen af akademiske sygeplejersker i Danmark*, 6. december; pp. 37-60

Petersen, Karin Anna (red.) (2001): *Praktikker i erhverv og uddannelse om pædagogiske og sundhedsfaglige praktikker*, Akademisk

Petersen, Karin Anna, Morten Nørholm (red.) (2002): *Callewaert, videnskab & engagement*, Hexis, Forum for samfundsvidenskabelig forskning & Forlaget PUC, Viborg-seminariet, Viborg.

Petersen, Karin Anna, Martin Munk (2002): "Interview med Staf Callewaert", In: Petersen, Karin Anna, Morten Nørholm (red.) (2002): *Callewaert, videnskab & engagement*, Hexis, Forum for samfundsvidenskabelig forskning & Forlaget PUC, Viborg-seminariet, Viborg, pp.114-209.

Petersen, Karin Anna, Britta Siegumfeldt (red.) (2003): *Callewaert, Staf: Fra Bourdieu og Foucaults verden - pædagogik og sociologi, diskurser og praktikker, efter det moderne.* Akademisk, Tid&Tanke.

Petersen, Karin Anna (2005): "Sygepleje som selvstændigt fag?", In: Frederiksen, Kirsten, Jette Møller-Madsen, Karin Perregaard, Ulli Zeitler og Ghita Ølsgård (red.): *Perspektiver på faglighed*, Århus Amt, Udviklingsinitiativet for Sygeplejerskeuddannelsen i Århus amt, Danmark, pp. 151-184.

Petersen, Karin Anna, Stinne Glasdam, Vibeke Lorentzen (red.) (2007): *Livshistorieforskning og kvalitative interview*. Forlaget PUC; Viborg, 384 p.

Petersen, Karin Anna (2008): "Dominikaneren og pietisten", In: Petersen, Karin Anna, Marianne Høyen (red.): *At sætte spor på en vandring fra Aquinas til Bourdieu - æresbog til Staf Callewaert*. Forlaget HEXIS, København, pp.77-106.

Petersen, Karin Anna, Marianne Høyen (red.)(2008): *At sætte spor på en vandring fra Aquinas til Bourdieu - æresbog til Staf Callewaert*, Forlaget HEXIS, København, 663 p.

Petersen, Karin Anna (2010): "Klinisk betyder empirisk", In: *Gjallerhorn*, nr. 12, *Tidsskrift for professionsuddannelser*, pp. 30-41.

Petersen, Karin Anna (2013):" Viden, Teori I, For og Om sygepleje, sygeplejeforskning og videnskab i Danmark", In: Steen Hundborg, Birgit Lynggaard (red.): *Sygeplejens fundament*, Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, pp. 769-783.

Petersen, Karin Anna (2013): "Kari Martinsen og dansk sygepleje, filosofi, forskning og videnskab", In: *Klinisk Sygepleje nr. 2. Tidsskrift for sygeplejefaglig forskning og udvikling*, pp. 04.07.

Scheel, Merry & Ellinor Nicolaysen (1990): *Studieplan for kandidatuddannelsen i sygeplejevidenskab ved Danmarks sygeplejerskehøjskole ved Århus Universitet*. Rapport, Danmarks sygeplejerskehøjskole ved Århus Universitet, Århus

Scheel, Merry (1993): "Hvad er et menneskes selv"? *En analyse af Habermas' diskursetik set i forhold til sygeplejefagets teori og praksis*. Århus

Universitetsforlag, Århus

Scheel, Merry (1994, 2005): *Interaktionel sygeplejepsis*. Munksgårds Forlag, København

Schön, Donald, (1982): *The Reflective Practitioner. How professionals think in Action*, New York, Basic Books

Schutz, Alfred (1970): *On Phenomenology and Social Relations*. New York: Basic Books

Scocoza, Lone (1994): *Forskning for Livet. Den medicinske forskningsetiks forudsætninger og praktikker. En sociologisk analyse*. København: Akademisk Forlag

Scocoza, Lone (2003): "Den sårbare krop". *Weekend-avisen*, 7. november, Danmark

Schütz, Alfred (2005): *Hverdagslivets Sociologi*. Hans Reitzels Forlag

Siegmundfeldt, Britta (1992): "Eva og Adam skrev sandsynligvis lodret". *Dansk pædagogisk tidsskrift: Tema Kultur*, nr. 2; pp.68-74, Det pædagogiske Selskab, Pædagogisk Forum, København

Sodemann, Morten, Peter Aaby (eds).(2003): *Bandim Health Project 1978-2003; Improving Child Health? Projecto de Saúde, Bandim*, Dept. of Epidemiology Research, Statens Seruminstitut, Artelerivej 5, DK-2300 København S., Danmark

Sodemann, Morten, Christine Stabell Benn, Peter Aaby (eds.)(2008): *Bandim Health Project, 2003-2008. Improving Child Survival, Projecto de Saúde, Bandim*, Statens Seruminstitut, Copenhagen, Denmark, Ministry of Health, CP 50, Bissau, Guinea-Bissau

Sortland, Oddrun Elin (2011): *Vitenskapsteori og metodelære i sykepleierutdanningen En studie av tilblivelsen av vitenskapsteori og metodelære i bachelorutdanningen i sykepleie, og fagenes fremtreden ved to sykepleieskoler gjennom fagplaner og intervju i 2010-2011 og studentenes bache-*

loroppgaver 2010, med avsett i Bourdieus teori- og begrepsgrunnlag som analytiske verktøy. Masterprogram i helsefag, sykepleievitenskap, Forskergruppen Praxeologi, Institutt for samfunnsmedisinske fag, Det medisinsk- odontologiske fakultet, universitet i Bergen

Sortvik, Wenche M. (2011): *Sjukepleiaren som akademisk aktør kva er sjukepleievitenskap? En studie om korleis sjukepleievitenskap materialiserer seg ved fokus på vitenskapsteoretiske aspekt ved masteroppgåvet innan sjukepleievitenskap ved universitet i Bergen, med avsett i Bourdieus praxeologiske teori og omgrep. Korleis kan det system av relasjonar som framkjem og som strukturerer sjukepleievitenskap på eit visst tidspunkt forståast ut frå historiske og kontekstuelle forhold?* Masteroppgave, Masterprogram i Helsefag, Forskergruppen Praxeologi, Institutt for Samfunnsmedisinske fag, Det medisinsk- odontologiske fakultet, Universitetet i Bergen

Spengler, Oswald (1923, 2007): *Untergang des Abendlandes*, Patmos verlag, Albatros Verlag, Düsseldorf

Steensen, Jette (2008): *Veje og udveje*, PUC forlag, Viborg-seminariet, Viborg

Strasser, Stefaan (1962): *Fenomenologie en empirische menskunde, Bijdrage to teen nieuw ideaal van wetenschappelijkheid*, Psychologische Monografieën, van Loghum Slaterus, Arnheim; W. de Haan, Zeist

Thompson E.P. (1963): *The Making of the English Working Class*. Harmondsworth: Penguin

Throop, C. Jason & Keith M. Murphy (2002): "Bourdieu and phenomenology", In: *Anthropological Theory* vol. 2(2), s. 185-209

Tranvåg, Oscar, Karin Anna Petersen, Dagfinn Nåden (2013): "Dignity-preserving dementia care: A metasynthesis". In: *Nursing Ethics*, pp. 01-20.

Vandenberg, Donald (red.)(1997): *Phenomenology and Educational Discourse*, Heinemann, Johannesburg

- Veyne, Paul (2008): *Foucault, Sa pensée, sa personne*. Albin Michel, Paris
- Weber, Max (1972): *Den protestantiske etikk og kapitalismens  nd*. Studiefakkel Praktisk Filosofi, Gyldendal, Norsk Forlag, Oslo
- Weber, Max (1982): *Max Weber. Makt og byråkrati*. Studiefakkel. Praktisk filosofi. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Weber, Max (1983): *Ekonomi och Samhälle. F rst endesociologiens grunder.1: Sociologiska begrepp och definitioner, Ekonomi, samh llsordning och grupper; 2: Religionssociologi, Rättssociologi,3: Politisk sociologi*, Agros Forlag
- Weber, Max (2003): *Udvalgte tekster*, bind 1, Hans Reitzels Forlag
- Weber, Max (2003): *Udvalgte tekster*, bind 2, Hans Reitzels Forlag
- Wild, John (ed.), James M. Edie (ass. Ed.), Herbert Spiegelberg, William Earle, George A. Schrader, Maurice Natanson, Paul Ricoeur, Aron Gurwitsch, Calvin O. Schrag, Hubert I. Dreyfus (Cons. Ed.) (1970): *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology Edmund Husserl*, Northwestern University studies in Phenomenology & Existential Philosophy
- von Wright, Georg Henrik (1993,1986): *Vetenskapen och f rnuftet. Ett försök till orientering*, M npocket og Bonnier Fakta Förlag AB, Stockholm
- von Wright, Georg Henrik (1993): *Myten om framsteget. Tankar 1987-1992 med en intellektuell sj lvbiografi*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm
- Wulff, Henrik R. (1987): *Rationel Klinik. Grundlaget for diagnostiske og terapeutiske beslutninger*. 3. udgave, 1. oplag. Munksgårds Forlag, København
- Wulff, Henrik R., Raben Rosenberg og Stig Andur Pedersen (1990): *Medicinsk filosofi*. 1. udgave, 1. oplag. Munksgårds Forlag, København

Zahavi, Dan (2003, 2007): *Fænomenologi*, Samfundslitteratur, Roskilde
Universitetsforlag

Bilag

Note 1: Noget om ordene og deres betydning

Tysk:

Sorge: = omsorg, forsorg, bekymre sig, uro (Mere bestemt hos Heidegger i *Sein und Zeit*)

Dvs. i Heideggers terminologi er den primære betydning grundfænomenet; at mennesker af sig selv hele tiden har til opgave at eksistere, fordi mennesket er kastet ud i at eksistere (uden at have bedt om det) gennem sin krop med andre i verden, er af sig selv opdraget til at eksistere, må drage omsorg for, tage hånd om sig selv, og dermed om andre, om verden.

Fürsorge = omsorg, eller på svensk: vård er allerede en mere afledt og mere specifik betydning, end hos Heidegger dvs den offentlige institutionaliserede om hænde tagen (das Gestell), det er allerede en negativ betydning. Det er andre der skal gøre noget for en.

Svensk:

Omvårdnaden = Fürsorge

Omvårdnaden = Omsorg, omhu, pasning, pleje

Vård/Omvårdnaden= dansk omsorg, omhu, pasning, pleje

Engelsk/fransk: Care = 1. pay attention, faire attention 1. Prendre soin
2. Charge: s'occuper de 3. Souci se soucier de 4. vouloir

Health: **sundhedssystem**, contrast med **sjukvårdssystem**

Dansk/Norsk/Engelsk:

Dansk/norsk: omsorg/pleje

Pleje = 1. Care 2. (Sygepleje) Nursing 3. to nurse 4. habit. Practice

Omsorg = care, sollicitude

Forsorg= 1. welfare=sociale foranstaltninger 2. care

Fransk:

Infirmière: prendre soin de malades

Tysk:

Krankenpflegerin

Flamsk:

Verpleegster, Sygeplejerske, Sjuksköterska

Nurs(ing)=voeden (opvoeding!) opdragelse

Denne opstilling virker som om man har et overgribende domæne: Sjukvården (svensk) som omfatter:

1. Lægevård=medicinsk behandling
2. Sygeplejerskens assistance til læge vården
3. Sjuksköterskas=omvårdnad; modstillingen vård-omvårdnad. Men den er ideologisk fordi sygeplejersken deltager også som lægens assistent i vården=medicinsk behandling.

Når det gælder Heidegger så er *Sorge* for ham et eksistentiale, dvs. et strukturelement i menneskers grundstruktur, *Dasein* befinder sig allerede altid i gang med at *Sorge*/at drage omsorg for ... Derimod har *Fürsorge* for Heidegger en negativ klang: sociale foranstaltninger som den del af systemet (Der öffentliche Wohlfart) som (i henhold til den kontrarevolutionære konservatisme/civilisations kritik) anses for at have taget opgaven at drage omsorg fra menneskerne fra dem (Gestell).

Benner opfatter Nursing som en del af Care.

Note 2: Et givent forskningsprojekt med et praxeologisk approach

- A. Virksomhedsområdet for sygeplejersker (som altså ikke kun plejer og ikke kun har at gøre med syge) som skal dækkes ind af sygeplejevidenskab.

Hele vejen: kombinationen af objektiveret kundskab (beskrivelse samt forklaring), lidt livserfaring og refleksion, og praktisk færdighed om:

1. Landets politiske, sociale, juridiske og økonomiske system ii international (OECD, EU) og nationalt regi, som ramme for
 - Systemet af sundhed
 - systemet af sygdomsbehandling og omsorg
 - systemet af basis af medicinsk behandling for assistansen
 - specialer
 - omsorg
2. Systemet af forsorg for børn og ældre
3. Virksomheder, skoler
 - Sygeplejevidenskabelig uddannelse af sygeplejersker
 - Forskeruddannelse/forskning: nu fordobles den teoretiske og praktiske færdighed/erfaring med den videnskabelige indstilling at genere den videnskabelige base

Grundmodellen for et typisk forskningsproblem:

- A. En sygeplejerske agerer overfor en patient hvilket indebærer at dels kan patienten generere sin erfaring og kommunikationen af den, dels kan sygeplejersken tage imod patientens kommunikation, samt selv genere erfaring/kundskab direkte per observation osv. om tilstand og patientens og sygeplejerskens handlemuligheder, udføre disse lempeligt; den objektiverende og subjektiverende videnskab bruges som reference (opus operatum) ved den praktiske generering af handling som ikke er en tillæmpning af videnskab, men en viden og kunnen i sin egen ret, delvis kropsliggjort og tavst, hvorved selve den udførende handling (modus operandi) er kerneområdet.
- B. Virksomheden er relationel, patient/sygeplejerske er bogstaveligt talt på hinanden og på lægen og på de pårørende.

Forskningens filosofisk-antropologisk, videnskabsteoretiske og erfaringsvidenskabelige og metodiske paradigme må kunne dækkes ind:

- Patienten/klientens egen erfaring af sin tilstand, kommunikation af viden om den til sygeplejersken, sygeplejeforsker objektiverende direkt observation og diagnose fra sygeplejersken i kombination med den medicinske per læge, udspil og modspil i behandling og omsorg over tid indtil helbredelse/døden
 - Sygeplejersken/sygeplejeforskerens refleksivitet i handling og opsamlende, kollegiale drøftelser
 - Dokumentation
 - Analyse dvs. objektiverende beskrivning og årsagsforklaring om muligt med reference til bidrag fra teorier
- C. Assisteren lægen i behandling
- D. Ude omsorg

I henhold til hele det område kan man tænke sig at kategorisere hvad det er for problemstilling og fremgangsmåde som er karakteristisk for et/en given forskningsprojekt/tradition.

